

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ – ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ – ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ - ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Γ. ΚΟΤΣΙΑΡΗΣ

Η ΟCEANA ΤΟΥ JAMES HARRINGTON

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2009

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Γ. ΚΟΤΣΙΑΡΗΣ

Η *OCEANA* ΤΟΥ JAMES HARRINGTON

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2009

Συμβουλευτική Επιτροπή:

1. Αναπληρωτής Καθηγητής Διονύσιος Δρόσος (επιβλέπων)
2. Επίκουρη Καθηγήτρια Ελένη Καραμπατζάκη
3. Καθηγητής Παναγιώτης Νούτσος

«Η έγκρισις μεταπτυχιακής διπλωματικής εργασίας υπό της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων δεν υποδηλοί αποδοχή των γνωμών του συγγραφέως».

(Ν. 5343/32, άρθρο 202/2)

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η επιθυμία μου να ασχοληθώ με τον Άγγλο φιλόσοφο και πολιτικό στοχαστή του 17^{ου} αιώνα, Τζέιμς Χάρινγκτον, ανέκυψε καταρχήν από την ανάγνωση του βιβλίου της Μαρίας-Λουίζας Μπερνέρι *Περιήγηση στην Ουτοπία (A Journey through Utopia)*. Το έργο και η δράση του Χάρινγκτον - που μέχρι τότε για να είμαι ειλικρινής αγνοούσα απολύτως - μου προξένησαν από την πρώτη κιόλας στιγμή έντονο προβληματισμό και ενδιαφέρον. Η ταραγμένη περίοδος του Αγγλικού Εμφυλίου πολέμου (1642-1649), οι πρωτοποριακές ιδέες για την εποχή του, καθώς και η απουσία μιας ολοκληρωμένης επιστημονικής εργασίας στην ελληνική γλώσσα, αποτέλεσαν ικανά εφαλτήρια για την επιλογή του θέματος, την παρουσίαση δηλαδή των φιλοσοφικών και πολιτικών αντιλήψεων του Τζέιμς Χάρινγκτον, όπως αυτές εκτίθενται κυρίως μέσα στο σπουδαιότερο έργο του *Η Κοινοπολιτεία της Ωκεάνας*. Ξεκινώντας πραγματικά την ανεύρεση επιστημονικού υλικού από μηδενικό στάδιο, μετά από πολύ κόπο κατόρθωσα τελικά να συγκεντρώσω ένα ικανοποιητικό αριθμό σχετικής ξενόγλωσσης κυρίως βιβλιογραφίας και αρθρογραφίας, απαραίτητης για την ολοκλήρωση της διπλωματικής μου εργασίας.

Ο αναπληρωτής καθηγητής Δ. Δρόσος είχε την εποπτεία της εκπόνησης της διπλωματικής μου εργασίας. Από την πρώτη μας συζήτηση έδειξε ενδιαφέρον για το αντικείμενο της μελέτης μου και πρόθυμα ανέλαβε την εποπτεία της. Ο ίδιος διάβασε το κείμενο μου στην τελική του μορφή, επιφέροντας εύστοχες διορθώσεις και απαλλάσσοντας το από τις δικές μου αβλεψίες. Χωρίς τις πολύτιμες συμβουλές του δεν θα ήταν δυνατή η περάτωση της μελέτης μου.

Θερμές ευχαριστίες εκφράζω επίσης στην επίκουρη καθηγήτρια Ε. Καραμπατζάκη, η οποία από την αρχή της προσπάθειας μου με παροτρύνει στην επιλογή του θέματος. Οι χρήσιμες παρατηρήσεις της, ειδικότερα για την επίδραση της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφικής σκέψης στο έργο του Άγγλου φιλοσόφου, συνέβαλαν καθοριστικά στη βελτίωση της τελικής μορφής του κειμένου.

Χάριτες οφείλονται και στον καθηγητή Π. Νούτσο, ο οποίος καθ' όλη τη διάρκεια των σπουδών μου με αμείωτο ενδιαφέρον δεν έπαυσε να με ενθαρρύνει και να μου συμπαρίσταται. Συμμετέχοντας στα σεμιναριακά του μαθήματα αποκόμισα αρκετά εφόδια, τα οποία αποδείχτηκαν καθοριστικά για την αρτιότερη συγκρότηση της μελέτης μου.

Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω μέσα από τα βάθη της καρδιάς μου τους γονείς μου Γιώργο και Ευανθία Κοτσιαρή για την στήριξη και την ηθική τους συμπαράσταση καθ' όλη τη διάρκεια των σπουδών μου.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Γ. ΚΟΤΣΙΑΡΗΣ

Τοῖς πράττουσι κατὰ τὸν δαίμονα ἑαυτοῦ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	11
---------------	----

I. ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΚΑΙ ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

i) Γενικό πολιτικό πλαίσιο.....	20
ii) Το αγροτικό ζήτημα στην Αγγλία.....	22
iii) Η διάρθρωση της αγγλικής κοινωνίας τον 17ο αιώνα.....	24
iv) Το αγγλικό θρησκευτικό ζήτημα.....	25
v) Ο βίος και η δράση του Τζέιμς Χάρινγκτον.....	28
vi) Ωκεάνα: πρώτες εκδόσεις και χειρόγραφα.....	31

II. ΟΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΤΟΥ ΧΑΡΙΝΚΤΟΝ: ΤΟ ΜΟΝΤΕΛΟ ΤΗΣ ΩΚΕΑΝΑΣ

i) Ωκεάνα: Ουτοπία και πραγματικότητα και η προέλευση του ονόματος.....	33
ii) Η Πανόπεια, η Μάρπησσα και τα υπόλοιπα ονόματα της Ωκεάνας.....	35
iii) Η Αρχαία και Σύγχρονη Φρόνηση και η Εξουσία των Νόμων και των Ανθρώπων.....	37
iv) Τα Αγαθά του Νου και της Τύχης.....	41
v) Το παράδειγμα του Τάνταλου και το αγροτικό μοντέλο της Σπάρτης.....	43

vi) Η αρχή της Ισορροπίας και ο Ίσος Αγροτικός Νόμος.....	46
vii) Τα άκρα του πλούτου και της φτώχειας.....	50
viii) Το παράδειγμα του Φαλέα.....	55
ix) Η Πλατωνική δομή της αγροτικής πρότασης του Χάρινγκτον.....	56
x) Η έννοια της ελευθερίας των πολιτών.....	61
xi) Οι κοινωνικές τάξεις και το ιδανικό πολίτευμα.....	66
xii) Η εναλλαγή των αξιωμάτων και η συνταγματική δομή της Κοινοπολιτείας-Αριστοτελικές καταβολές.....	73
xiii) Ο Όλφέας Μεγαλήτορας.....	80
xiv) Ωκεάνα: Αγροτική ή Εμπορική κοινωνία;.....	82

III. Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΤΟΥ ΧΑΡΙΝΓΚΤΟΝ

i) Εισαγωγικές Παρατηρήσεις.....	87
ii) Ο Χάρινγκτον και το κίνημα των Πουριτανών.....	89
iii) Η Κοινοπολιτεία του Ισραήλ.....	92
iv) Οι μεταφυσικές αντιλήψεις του Χάρινγκτον.....	96
v) Εκκλησία, Χειροτονία και Χειροθεσία.....	99
vi) Η διαφθορά του κλήρου και η παπαδοκρατία.....	103
vii) Το θρησκευτικό μοντέλο της Ωκεάνας.....	108

IV. Η CITIZEN MILITIA ΤΗΣ ΩΚΕΑΝΑΣ

i) Το Αγγλικό πρόσωπο του Μακιαβέλλι.....	112
ii) Η κυκλική πορεία των γεγονότων και η θεωρία της ανακύκλωσης.....	115
iii) Οι μισθοφόροι και η θεωρία περί κατοχής όπλων.....	117
iv) «Το Χρήμα δεν είναι το νεύρο του πολέμου».....	121
v) Μόνιμος στρατός και στρατός Μάχης.....	124
vi) Ο επεκτατικός και αποικιακός προσανατολισμός της Ωκεάνας.....	129

Η ΑΝΑΚΡΙΤΙΚΗ ΠΕΡΙΠΕΤΕΙΑ ΤΟΥ ΧΑΡΙΝΓΚΤΟΝ.....	131
--	-----

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	133
-------------------	-----

ΤΟ ΣΥΓΓΡΑΦΙΚΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΟΥ.....	140
---------------------------------------	-----

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	142
-------------------	-----

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟ ΥΛΙΚΟ.....	151
------------------------	-----

SUMMARY.....	159
--------------	-----

«Ένας χάρτης του κόσμου που δεν περιλαμβάνει την Ουτοπία δεν αξίζει ούτε μια ματιά μας, γιατί αφήνει απ' έξω τη μοναδική χώρα στην οποία φτάνει πάντα η ανθρωπότητα. Κι όταν φτάνει εκεί η ανθρωπότητα, αγναντεύει πιο πέρα και, βλέποντας μια χώρα καλύτερη, σαλπάρει. η πρόοδος λοιπόν δεν είναι τίποτε άλλο παρά η πραγματοποίηση των Ουτοπιών».

Όσκαρ Ουάιλντ

«Ο λαός που με την πείρα του κατάλαβε ότι δεν πρέπει να εμπιστεύεται σε οποιονδήποτε μια αυθαίρετη εξουσία, δημιούργησε νόμους επεξεργασμένους ή εγκεκριμένους απ' όλους, που χρησιμεύουν για να περιορίζουν την εξουσία των κυβερνητών του, έτσι που να βασιλεύει ο νόμος και η λογική, απαλλαγμένα, όσο είναι δυνατόν, από τα λάθη και την ανθρώπινη αδυναμία. Όπως ο κυβερνήτης είναι τοποθετημένος πάνω από τον λαό, έτσι και ο νόμος στέκεται πάνω από τον κυβερνήτη. Επομένως, αφού ο βασιλιάς ή ο άρχοντας κατέχει την εξουσία του από το λαό... ο λαός μπορεί, κάθε φορά που το νομίζει σκόπιμο, για το καλό του, να τον εκλέγει ή να τον διώχνει, να τον διατηρεί ή να τον καταργεί, και όταν ακόμη δεν είναι τύραννος, απλώς και μόνο βασιζόμενος στο δικαίωμα των ελεύθερων ανθρώπων που πρέπει να κυβερνιούνται όπως αυτοί νομίζουν σκόπιμο».

Τζων Μίλτον

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σκοπός της εργασίας αυτής είναι καταρχήν η ανάδειξη και έπειτα η παρουσίαση και η ανάλυση των κυριότερων πολιτικών και φιλοσοφικών αντιλήψεων της κεντρικής προσωπικότητας της ομάδας των Αγγλων «κλασικών δημοκρατών» (classic republicans) του 17^{ου} αιώνα, του Τζέιμς Χάρινγκτον. Η προσπάθεια μας να διερευνήσουμε και να μελετήσουμε τη δράση και το έργο ενός προσώπου σε σχέση με τα ζητήματα της εποχής του, δηλαδή το πρόσωπο στο χώρο και το χρόνο, στοχεύει να συμβάλει στη μελέτη της ευρωπαϊκής διανόησης και ειδικότερα της Αγγλίας του 17^{ου} αιώνα. Το έργο του Χάρινγκτον σηματοδοτεί μια νέα κουλτούρα στην ιστορία του σύγχρονου ευρωπαϊκού πολιτικού λόγου και εγκαινιάζει ένα εντελώς νέο τρόπο γραφής της Αγγλικής ιστορίας, ενώ ταυτόχρονα αποτελεί και μια πρωτοποριακή πρόταση για τη χρήση της ιστορικής εξήγησης. Η επιλογή όμως του φιλοσόφου αυτού οφείλεται κυρίως στο γεγονός ότι το έργο του παραμένει έως και σήμερα, αν όχι εντελώς άγνωστο στη χώρα μας, οπωσδήποτε όμως παραγκωνισμένο. Δεν αποτελεί υπερβολή άλλωστε να ειπωθεί πως ελάχιστοι είναι αυτοί που γνωρίζουν στην χώρα μας την καθοριστική επίδραση που άσκησε στην σκέψη του Χάρινγκτον η αρχαία ελληνική φιλοσοφία και παράδοση.

Η κοσμοθεωρία του «εξαγγλίζει» (anglicized) κατά μία έννοια την κλασική ελληνική κουλτούρα αλλά και τον δημοκρατισμό της ύστερης αναγεννησιακής Φλωρεντίας. Η αρχαία Ελλάδα άλλωστε, πηγή αστείρευτη του δυτικού πολιτισμού, αποτέλεσε αιώνες τώρα αντικείμενο μελέτης για λόγιους που ονειρεύτηκαν να αναβιώσουν τη φιλοσοφία και την ομορφιά που εκείνη μας κληροδότησε. Το φαινόμενο της επιστροφής στα διδάγματα της αρχαιότητας αποκτά οικουμενικές διαστάσεις ιδιαίτερες στον καιρό της Ιταλικής Αναγέννησης. Ο πολιτισμός εκείνης της εποχής μπορεί να συνοψιστεί σε αυτό που ονομάζεται κλασικισμός, που είναι αρμονία των μορφών, ιδεώδες ισορροπίας μεταξύ ενστίκτου και λογικής, κανόνας ανθρωπιστικής συμπεριφοράς, μέτρο στα αισθήματα και στις πράξεις, συνταίριασμα πνεύματος και ύλης, αίσθηση του μέτρου.

Αυτές τις θεμελιώδεις αρχές επεξεργάστηκε ο Τζέιμς Χάρινγκτον, μέσω των έργων του οποίου έγιναν γνωστές πρωτίστως στην Μεγάλη Βρετανία, ενώ εν συνεχεία «πέρασαν» μαζί με τους πρώτους Αγγλους άποικους τον Ατλαντικό και ενσωματώθηκαν στα επαναστατικά συντάγματα των νεοσύστατων αμερικανικών αποικιών καθώς επίσης και στον δημοκρατικό αγροτισμό του Αμερικανού Προέδρου Τόμας Τζέφερσον αλλά και αργότερα στις πολιτικές εναντίον των τραστών του Θεόδωρου Ρούσβελτ και του Γούντροου Γουίλσον. Δεν θα ήταν επομένως ουδόλως παρακινδυνευμένο να ειπωθεί πως στους ουμανιστές της Αναγέννησης, στον Χάρινγκτον και

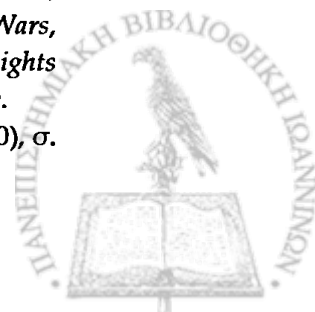
αναμφίβολα στους μετέπειτα πολιτικούς φιλοσόφους και λογοτέχνες του 18^{ου} αιώνα, στους οποίους συγκαταλέγεται και μια ομάδα Άγγλων δημοκρατών που επηρεάστηκαν από τα κείμενα του Χάρινγκτον (γνωστοί και ως Νεο-Χαρινγκτονιανοί),¹ οφείλεται σ' ένα βαθμό η μετάδοση και η γνώση της αρχαίας ελληνικής κουλτούρας, του πολιτικού ανθρωπισμού της αρχαιότητας – με τις όποιες αλλαγές υπέστη στο πέρασμα των αιώνων – στην Αμερικανική Ήπειρο.

Εξίσου μεγάλης σημασίας είναι και το ιστορικό χρονικό σημείο που συγκροτούνται και αναπτύσσονται οι προβληματισμοί και οι απόψεις του Άγγλου φιλοσόφου. Δεν υπάρχει αμφιβολία πως η σκέψη του Χάρινγκτον κινείται ανάμεσα στα φεουδαρχικά πρότυπα της εποχής και στις νέες αστικές αντιλήψεις, σε μια μεταβατική περίοδο δηλαδή από την φεουδαρχία στον καπιταλισμό. Σύμφωνα με τον καθηγητή R. H. Tawney, ο Χάρινγκτον υπήρξε «ο πρώτος Άγγλος στοχαστής που βρήκε την αιτία της πολιτικής αναταραχής στις κοινωνικές μεταβολές του παρελθόντος», με την πρωτοτυπία του να «συνίσταται στην ανάλυση του για τις συνταγματικές επιπτώσεις της οικονομικής ανάπτυξης στην Αγγλία κατά τον ενάμιση αιώνα που προηγήθηκε του Εμφυλίου Πολέμου».² Μετά την εκτέλεση του Καρόλου Α', η χώρα εισέρχεται σε μια εξαιρετικά ταραγμένη αλλά και ταυτόχρονα ελπιδοφόρα περίοδο, εξαιτίας των νέων συνθηκών που δημιουργούνται με την επικράτηση των ευρύτερων δημοκρατικών και κοινοβουλευτικών δυνάμεων. Μέσα σ' αυτό το έντονο πολιτικοποιημένο περιβάλλον, ο Χάρινγκτον αποφασίζει να δημοσιοποιήσει τις πολιτικές και φιλοσοφικές του απόψεις μέσα από το σπουδαιότερο έργο του, *Η Κοινοπολιτεία της Ωκεάνας* (1656).

Τον επόμενο αιώνα, ο Ντέιβιντ Χιουμ δεν δίστασε να υποστηρίξει πως, «η Ωκεάνα υπήρξε το μοναδικό αξιόλογο μοντέλο μιας Κοινοπολιτείας που προσφέρθηκε στο ευρύ κοινό», με συνέπεια όλος ο κόσμος να αναγνωρίζει

¹ Η φράση «Νεο-Χαρινγκτονιανοί», είναι μία εφεύρεση του ιστορικού J. G. A. Pocock. Πρόκειται στην πραγματικότητα για μια άτυπη ομάδα Άγγλων δημοκρατών (π.χ., Henry Neville, Andrew Fletcher, Andrew Marvell, John Milton και Algernon Sidney), οι οποίοι μετά το θάνατο του Χάρινγκτον εξέλιξαν και διέδωσαν το πρόγραμμα του, μέσα από τα έργα και την πολιτική τους δράση. Η Χαρινγκτονιανή γλώσσα επαναδιατυπώθηκε για πρώτη φορά την περίοδο της Παλινόρθωσης (Restoration) και συγκεκριμένα το 1675. Αρχικά, στον πρώτο του λόγο που εκφώνησε στη Βουλή των Κοινοτήτων στις 20 Οκτωβρίου ο κόμης του Shaftesbury, Sir Anthony Ashley Cooper και ακολούθως τον Νοέμβριο σ' ένα φυλλάδιο με τίτλο *A Letter from a Person of Quality to his Friend in the Country*. Αυτά τα κείμενα, υποστηρίζει ο Pocock, θα έπρεπε να ονομαστούν μάλλον «Νέο-Χαρινγκτονιανό» παρά «Χαρινγκτονιανό», από τη στιγμή που υιοθετούνται οι βασικές απόψεις του Άγγλου φιλοσόφου, αλλά με σημαντικές τροποποιήσεις. Arihiro Fucuda, *Sovereignty and the Sword: Harrington, Hobbes, and Mixed Government in the English Civil Wars*, Oxford University Press: New York, 1997, σσ. 127-136 και Michael P. Zuckert, *Natural Rights and the New Republicanism*, Princeton University Press (United Kingdom, 1994), σσ. 166-170.

² Macpherson, C. B: "Harrington's Opportunity State", *Past and Present*, No. 17 (Apr., 1960), σ. 45.

την ακρίβεια της διάγνωσης του Χάρινγκτον.³ Αυτή η ιδεώδης πολιτεία που οραματίζεται πρόκειται στην πραγματικότητα για ένα καταστατικό συνταγματικό χάρτη της Αγγλίας. Εκεί, ερμηνεύει αρχικά τα αίτια της πτώσης του θεσμού της μοναρχίας και κατόπιν εισηγείται την άμεση αντικατάσταση του μ' ένα δημοκρατικό πολίτευμα που θα συνδυάζει το ισχυρό κράτος με το σεβασμό των πολιτικών δικαιωμάτων των πολιτών, σε αντίθεση με τους Τόμας Χομπς και Τζέραρντ Γουίνστανλεϋ (Gerrard Winstanley),⁴ που για διαμετρικά αντίθετους λόγους, αρνήθηκαν να μοιράσουν την εξουσία ανάμεσα στο κράτος και το λαό.⁵ Σύμφωνα λοιπόν και με τον σπουδαίο ιστορικό J.G.A. Pocock, ο Χάρινγκτον υπήρξε ένας κοινοβουλευτικός αριστοκράτης, επειδή ακριβώς ήταν ένας ακραιφνής

³ Dávid Hume, *Essays Moral, Political, and Literary*, essay XVI, "An Idea of a Perfect Commonwealth", εκδόσεις Cosimo Classics (New York, 2006), σ. 501 και Frederick G. Whelan, *Hume and Machiavelli: Political Realist and Liberal Thought*, Lexington books (USA, 2004), σ. 103.

⁴ Ο Τζέραρντ Γουίνστανλεϋ (1609-1676) υπήρξε ηγέτης του θρησκευτικού κοινωνικού κινήματος των «Πραγματικών Ισοπεδωτών» (True Levellers) ή αλλιώς «Σκαπανέων» (Diggers). Οι οπαδοί του εναντιώθηκαν στην φεουδαρχία, την επίσημη Εκκλησία της Αγγλίας και τον αγγλικό θρόνο, με θέσεις κοινοτιστικές και αντι-ιδιοκτησιακές, θεμελιωμένες όμως αποκλειστικά σε βιβλικές και προτεσταντικές χριστιανικές αντιλήψεις. Τον Μάρτιο του 1649 εκδίδεται το μανιφέστο *The True Leveller Standard Advanced or, The State of Community opened, and Presented to the Sons of Men*, που υπογράφεται από 16 ηγέτες των Σκαπανέων, ενώ δέκα μέρες αργότερα πενήντα οπαδοί του κινήματος καταλαμβάνουν τις δημόσιες εκτάσεις του St. George's Hill, επιδιώκοντας την ίδρυση μιας ισχυρής αγροτικής κοινότητας των Diggers. Οι φρουρές όμως των γαιοκτημόνων καταστέλλουν βίαια την εξέγερση και το κίνημα σταδιακά χάνει τη δυναμική του. Παρά ταύτα, το 1652 δύο χρόνια πριν προσχωρήσει στους Κουάκερους, ο Γουινστανλεϋ κυκλοφορεί το βιβλίο του *Ο νόμος της Ελευθερίας* («The Law Of Freedom in a Platform, or True Magistracy Restored»), μέσα στο οποίο αναπτύσσει την δική του βιβλική ουτοπία, ισχυριζόμενος πως η βάση μιας πραγματικής χριστιανικής κοινωνίας είναι η κατάργηση της ιδιοκτησίας και των μισθών, ζητώντας γενική υποχρεωτική εργασία και εκπαίδευση όλων. Στην εμπνευσμένη από την ζωή των Ισραηλιτών στο βιβλίο των «Κριτών» ουτοπία του Γουινστανλεϋ, όλη η ανθρωπότητα θα οργανωνόταν σε αυτάρκειες και συνεργατικές μικρές κοινότητες, στις οποίες οι πλούσιοι θα υποχρεώνονταν εκ των πραγμάτων να συμμετάσχουν για να μην πεθάνουν από την πείνα. Η δική του κοινωνία, η «εγκόσμια Ιερουσαλήμ», όπως την αποκαλεί, θα είχε λίγους και απλούς νόμους, θα υπεράσπιζε τον εαυτό της μέσα από τα μέλη της, που θα ήταν όλα οπλισμένα. Οι ιδέες των Σκαπανέων επηρέασαν πολλούς μεταγενέστερους ουτοπιστές θεωρητικούς, σοσιαλιστές και κομμουνιστές, ανάμεσα στους οποίους και τον John Bellers, έναν Κουάκερο του οποίου τα γραπτά επηρέασαν αργότερα τους Καρλ Μαρξ και Ρόμπερτ Όουεν. Βλ. Andrew Bradstock, *Winstanley and the Diggers*, Frank Cass & Co. Ltd (London, 2000).

⁵ Ο Χομπς, στο βασικό του έργο *Λεβιάθαν*, υποστήριξε και υπεράσπισε επίμονα την υπόθεση του βασιλικού απολυταρχισμού. Αν και ακραιφνής μοναρχικός όμως, οι θέσεις του ισχύουν για οποιοδήποτε σύστημα που συνίσταται σε μια υπέρτατη αρχή με απόλυτες εξουσίες, αφού, κατά την άποψη του ακόμα και πιο ο σκληρός δεσποτισμός είναι προτιμότερος από την αναρχία, ενώ αντίθετα ο Γουινστανλεϋ ήταν υπέρμαχος ενός ιδιότυπου πρωτόγονου «κομμουνισμού», ζητώντας την αναδιανομή του πλούτου, την κατάργηση των κοινωνικών τάξεων και την πλήρη αλλαγή της δομής της αγγλικής κοινωνίας.

δημοκράτης, ενώ όσον αφορά τη δημοκρατική πλευρά της σκέψης του ήταν σχεδόν Ισοπεδωτής,⁶ οπαδός δηλαδή της κατάργησης των κοινωνικών διακρίσεων.⁷

Συν τις άλλους, αξίζει να επισημανθεί πως πολλοί σύγχρονοι ερευνητές, αν και δεν αντιμετωπίζουν τον Χάρινγκτον ως σοσιαλιστή, παρά ταύτα δεν διστάζουν να τον κατατάξουν στην πτέρυγα των προδρόμων των σοσιαλιστικών ιδεών, ενώ ταυτόχρονα θεωρούν τα αγαθά αστικά συναισθήματα του προτιμότερα και περισσότερο «σοσιαλιστικά» σε σχέση με τις απόψεις πολλών εμπνευστών σοσιαλιστικών «κρατών του μέλλοντος».⁸ Το δόγμα του Χάρινγκτον άλλωστε περί στενής και αναπόφευκτης σύνδεσης της πολιτικής εξουσίας με την οικονομική δύναμη σε συνδυασμό με την ικανότητα του να αντιληφθεί και να αναλύσει την αγγλική ιστορία ως μια συνεχής κοινωνική διεργασία, μας οδηγούν στο συμπέρασμα πως δεν επρόκειτο αποκλειστικά για ένα οικονομικό ντετερμινιστή αλλά και για ένα διαλεκτικό ιστορικό. Όπως ο Καρλ Μαρξ σκέφτηκε πως η ιστορία ήταν μια νοητική διαδικασία που είχε αρχή και τέλος, έτσι και ο Χάρινγκτον θεωρούσε πως το μοντέλο της φεουδαλικής ιδιοκτησίας είχε πλέον καταρρεύσει, αντιπροτείνοντας την αντικατάστασή του με τη θέσπιση ενός δημοκρατικού πολιτεύματος ίσων ευκαιριών, όπου η ιδιοκτησία θα ήταν δίκαια διανεμημένη ανάμεσα στους πολίτες. Με την ίδρυση συνεπώς της Ωκεάνας, η ιστορία θα σταματούσε, κάτι που θα ικανοποιούσε τον Χάρινγκτον,

⁶ Οι Ισοπεδωτές (Levellers) ήταν ένα πολιτικό κίνημα του 17ου αιώνα, το οποίο απετέλεσε την ριζοσπαστικότερη τάση της αγγλικής αστικής τάξης, με τις διακηρυκτικές αρχές του να συνοψίζονται στο αίτημα για Λαϊκή Κυριαρχία, για διεύρυνση του δικαιώματος ψήφου, ισονομία και ανεξιθρησκία. Στις παραμονές της Αγγλικής Επανάστασης του 17ου αιώνα, «ισοπεδωτές» αποκαλούνταν όσοι στασίαζαν κατά των γαιοκτημόνων με πρόθεση να τους πάρουν τα κτήματα και να τα μοιράσουν σε ίσα μερίδια («εξισώνοντας» την ακίνητη περιουσία, η οποία αποτελούσε την κύρια μορφή της ατομικής ιδιοκτησίας στην Αγγλία του 17ου αιώνα) ή διεκδικώντας την πρόσβαση του απλού λαού στις δημόσιες εκτάσεις. Παρά ταύτα, οι Ισοπεδωτές δεν συγκροτούσαν ένα κομματικό μηχανισμό με την σύγχρονη έννοια του όρου, καθώς οργανώνονταν σε εθνικό επίπεδο, ειδικά σε λέσχες, πανδοχεία και ταβέρνες του Λονδίνου. Εξέδιδαν την εφημερίδα Ο Μετριοπαθής (The Moderate) ενώ ήταν οι πρώτοι που χρησιμοποίησαν για πολιτικούς σκοπούς τη συλλογή υπογραφών και τη διανομή προκηρύξεων και μπροσούρων (pamphlets). Με το πολιτικό τους μανιφέστο *Agreement of the People* (1647), επιχείρησαν να αναδείξουν εκείνες τις συνταγματικές μεταρρυθμίσεις που έπρεπε να γίνουν στην Αγγλία στα μέσα του 17^{ου} αιώνα. Πολλές από τις απόψεις τους βρήκαν πρόσφορο έδαφος σ' ένα μεγάλο κομμάτι των Αγγλων πολιτών (ειδικά στην πόλη του Λονδίνου) αλλά και μέσα στους κόλπους του Νέου Πρότυπου Στρατού (New Model Army) του Όλιβερ Κρόμγουελ. Βλ. Sharp, Andrew, *The English Levellers*, New York, 1998 και Brailsford, H.N, *The Levellers and the English Revolution*, edited by Christopher Hill, Bertrand Russell Peace Foundation for Spokesman Books (Nottingham, 1961).

⁷ J.G.A. Pocock (ed): *The Political Works of James Harrington* (Cambridge/London/New York: Cambridge University Press, 1977), σ. 53. [Στο εξής εν συντομία, *Works*].

⁸ Eduard Bernstein, *Cromwell and communism: Socialism and Democracy in the Great English Revolution*, second edition, Frank Cass & Co., Ltd (London, 1963), σ. 193.

από τη στιγμή που αντικειμενικός του στόχος ήταν να σταματήσει την ιστορία.⁹ Παρά ταύτα ο Άγγλος φιλόσοφος δεν ήταν υπέρμαχος μιας ολοκληρωτικής ισότητας όλων των ανθρώπινων όντων. Ο δημοκρατικός προσανατολισμός της σκέψης του, συγκρούεται κατά μία έννοια με την αριστοκρατική του καταγωγή, γεγονός που τον εμποδίζει να έχει μια πλήρης ταξική συνείδηση και να αναγνωρίζει την έννοια του προλεταριάτου.¹⁰

Γίνεται σαφές λοιπόν πως η *Ωκεάνα* του αποτέλεσε στην πραγματικότητα εκείνο ακριβώς το προσχέδιο κείμενο για την εγκαθίδρυση μιας νέας Αγγλικής Κοινοπολιτείας. Μετά τη λήξη του Εμφυλίου Πολέμου (1642-1649), ο ηγέτης του κοινοβουλευτικού στρατού και νέος Λόρδος Προστάτης της Βρετανικής Κοινοπολιτείας Όλιβερ Κρόμγουελ, καλούνταν να εφαρμοσει το πρόγραμμα του Χάρινγκτον, ώστε να δικαιώσει με τη θέληση του λαού και τη καθοδήγηση του Θεού, τα αιτήματα των δημοκρατικών και ριζοσπαστικών δυνάμεων για μια δίκαιη και ορθά δομημένη κοινωνία. Σε αντίθεση όμως με τις προσδοκίες του Χάρινγκτον, η *Ωκεάνα* πολεμήθηκε και επιχειρήθηκε να γελοιοποιηθεί από τους υποστηρικτές του Κρόμγουελ. Παρά ταύτα, οι πολιτικές εξελίξεις που ακολούθησαν - αν και δεν δικαιώσαν στο σύνολο του το έργο - άσκησαν σημαντική επίδραση ως προς το πνεύμα και το περιεχόμενο στα μετέπειτα συνταγματικά κείμενα της Μεγάλης Βρετανίας αλλά και των Η.Π.Α.

Από την παρούσα εργασία όμως, δεν θα μπορούσε να εξαιρεθεί και μια σύντομη αλλά απαραίτητη αναφορά ως προς το ζήτημα των πηγών. Η πρώτη λοιπόν απόπειρα συνολικής σπουδής των έργων του Χάρινγκτον, έγινε είκοσι χρόνια περίπου μετά το θάνατο του, από τον Άγγλο ελευθεριόφρονα φιλόσοφο και βιογράφο του, Τζων Τόλαντ, ο οποίος με το σύγγραμμα του *The Oceana and the other Works of James Harrington* (1700)¹¹, επαναφέρει στο προσκήνιο τους προβληματισμούς του Χάρινγκτον, οι οποίοι εντάσσονται πλέον μέσα σ' ένα πιο ρεαλιστικό πλαίσιο ενώ παράλληλα αποτελούν και μία πλούσια βάση δεδομένων για τις μεταγενέστερες δημοκρατικές και προοδευτικές δυνάμεις της Αγγλίας και όχι μόνο. Η *Ωκεάνα* του Τόλαντ, με πολυάριθμες ουσιαστικές προσθήκες από τον Thomas Birch, εκδόθηκε για δεύτερη φορά αρχικά στο Δουβλίνο το 1737 και έπειτα το 1747.

Αξίζει να σημειωθεί πως αυτή η τελευταία τρίτη έκδοση, χρησιμοποιήθηκε και ως η βασική πηγή έρευνας για την εκπόνηση αυτής της διπλωματικής εργασίας. Την συγγραφική αυτή προσπάθεια του Τόλαντ διαδέχτηκαν τα επόμενα χρόνια και άλλες εκδόσεις, με κυριότερες αυτές του Henry Morley

⁹ Μακφέρσον, Κ. Μπ. : *Ατομικισμός και Ιδιοκτησία: Η πολιτική θεωρία του πρώιμου φιλελευθερισμού από τον Hobbes ως τον Locke*, μετάφραση Ελένη Κασίμη, εκδόσεις Γνώση (Αθήνα, 1966), σ. 257. [Στο εξής εν συντομία Μακφέρσον].

¹⁰ Shklar, N. Judith: "Ideology Hunting: The Case of James Harrington", *The American Political Science Review*, Vol. 53, No. 3 (Sep., 1959), σσ. 668-669.

¹¹ Σ' αυτή την έκδοση εμπεριέχεται για πρώτη φορά και ένα από τα τελευταία έργα του Χάρινγκτον, το *A System of Politics*.

(1883) και του S. B. Liljergen (1924), οι οποίες περιλαμβάνουν και μια εξαισία εισαγωγή. Ο πιο σημαντικός όμως σύγχρονος μελετητής του Χάρινγκτον θεωρείται χωρίς καμία αμφισβήτηση, ο καθηγητής ιστορίας J.G.A. Pocock, ο οποίος το 1977 μεταξύ άλλων εξέδωσε ένα συλλογικό τόμο με όλα τα συγγράμματα του Άγγλου φιλοσόφου και πολιτικού στοχαστή, ενώ στο διαχρονικό αυτό έργο περιέχεται επίσης και μια εκτενέστατη εισαγωγή, αντιπροσωπευτική της μεγάλης έκτασης του βιβλίου. Το διαχρονικό αυτό έργο, που αποτελεί και την πιο σημαντική συμβολή έως σήμερα στη μελέτη της πολιτικής και φιλοσοφικής σκέψης του Τζέιμς Χάρινγκτον, χρησιμοποιείται στην παρούσα εργασία ως η δεύτερα κύρια πηγή έρευνας, κυρίως όσον αφορά τα υπόλοιπα – πλην της Ωκεάνας – γραπτά του Άγγλου φιλοσόφου.

Ως προς τη διάταξη τώρα του περιεχομένου της εργασίας, κρίνεται απαραίτητη στην πρώτη ενότητα – λόγω της ιδιομορφίας του θέματος – η αναλυτική παρουσίαση πληροφοριών ιστοριογραφικού και βιογραφικού χαρακτήρα με στόχο την καλύτερη κατανόηση του κυρίως κειμένου. Επίσης, αν και ο γενικός αναλυτικός χαρακτήρας της εργασίας καθιστά αδύνατη την ενασχόληση με ζητήματα φιλολογικού χαρακτήρα, όπως το ζήτημα των πηγών, εκτός από την σύντομη αναφορά που προηγήθηκε, προστίθενται και κάποιες επιπλέον σημαντικές πληροφορίες στο τέλος της πρώτης ενότητας. Στη συνέχεια, ακολουθεί το κύριο μέρος της εργασίας, το οποίο για την καλύτερη συνοχή του κειμένου χωρίζεται σε τρεις κύριες ενότητες – με μικρότερης έκτασης κεφάλαια ενταγμένα στο εσωτερικό τους – σύμφωνα άλλωστε και με την διάκριση που θέτει και ο ίδιος ο Χάρινγκτον, προτείνοντας τη διαίρεση του ελεύθερου κράτους στα εξής μέρη: (α) στο πολιτικό, (β) στο θρησκευτικό και (γ) στο στρατιωτικό.¹² Επιπλέον, πρέπει να επισημανθεί πως σε όλο το φάσμα της εργασίας αντιπαραβάλλονται με τις θέσεις του Χάρινγκτον και οι απόψεις προγενέστερων του φιλοσόφων, που επηρέασαν καθοριστικά την πολιτική και φιλοσοφική του συγκρότηση.¹³

Στη δεύτερη ενότητα που φέρει τον τίτλο «Οι κοινωνικοπολιτικές αντιλήψεις του Τζέιμς Χάρινγκτον: το μοντέλο της Ωκεάνας», γίνεται μια προσπάθεια να δοθεί μια πρώτη ερμηνεία στον συμβολισμό και στη προέλευση του ονόματος της Κοινοπολιτείας αλλά και των κυριότερων τοπωνυμίων και ονομάτων της.¹⁴ Έπειτα, μετά την οριοθέτηση του ιστορικο-πολιτικού πλαισίου της Ευρώπης, που διαιρείται σύμφωνα με τον συγγραφέα από την αρχαιότητα μέχρι την τότε σύγχρονη εποχή σε δύο χρονικές περιόδους (Αρχαία και Σύγχρονη Φρόνηση), επιχειρείται η διεξοδική ανάλυση

¹² *Works*, σ. 810. [Σύμφωνα με τον Χάρινγκτον υφίσταται και ένα μικρότερο τέταρτο μέρος, το λεγόμενο «επαρχιακό», το οποίο στην εργασία εντάσσεται στο πολιτικό σκέλος της Ωκεάνας].

¹³ Τις περισσότερες από αυτές τις απόψεις, τις παραθέτει πολλές φορές αυτολεξεί και ο ίδιος ο συγγραφέας στην Ωκεάνα αλλά και στα υπόλοιπα έργα του.

¹⁴ Ο Χάρινγκτον απονέμει στα τοπωνύμια και στα πρόσωπα της Ωκεάνας ευδιάκριτα φανταστικά ονόματα ελληνικής κυρίως προέλευσης.

των βασικών πολιτικών και φιλοσοφικών θεωριών του Άγγλου φιλοσόφου. Ιδιαίτερη έμφαση δίδεται στο περίφημο δόγμα του περί σύνδεσης της πολιτικής εξουσίας με την οικονομική εξουσία και συγκεκριμένα με την κατανομή της ιδιοκτησίας της γης, καθώς επίσης και στην ανάγκη θέσπισης ενός αγροτικού νόμου που θα εξασφαλίζει την ισορροπία στο ιδιοκτησιακό καθεστώς της χώρας, άρα και την σταθερή πολιτική διακυβέρνηση της, ενώ παράλληλα θα αποτρέπει την εκδήλωση φαινομένων άκρατου πλουτισμού και υπερβολικής φτώχειας των πολιτών.

Επιπλέον αναδεικνύεται η κατ' εξοχήν αριστοτελική και πλατωνική διάσταση της σκέψης του, ενώ ταυτόχρονα γίνεται και μια πρώτη προσπάθεια να εντοπιστούν οι βασικές ομοιότητες αλλά και οι διαφορές της θεωρίας του με εκείνη των Χομπς και Μακιαβέλλι, ειδικότερα πάνω στα ζητήματα της αριστοκρατίας, της ελευθερίας των πολιτών και της σχέσης των νόμων με τους ανθρώπους. Στην ενότητα αυτή δεν αγνοείται και η εξέταση της κοινωνικής διάρθρωσης της Ωκεάνας, καθώς και η διεξοδική ανάλυση της συνταγματικής δομής, της πρακτικής της εναλλαγής των αξιωμάτων και του μυστικού συστήματος ψηφοφορίας της χώρας. Τέλος, επισημαίνεται ο καθοριστικός ρόλος του μεγάλου νομοθέτη στην διακυβέρνηση της πολιτείας, ενώ στο τελευταίο κεφάλαιο γίνεται μια πρώτη απόπειρα διερεύνησης της πολιτικής - οικονομικής φυσιολογίας της Ωκεάνας.

Στη τρίτη ενότητα που επιγράφεται «Η Πολιτική Θρησκεία του Χάρινγκτον», μετά από μια σύντομη και γενική προβολή των θρησκευτικών αντιλήψεων του φιλοσόφου, στη συνέχεια ακολουθεί το κυρίως μέρος με την διεξοδική ανάλυση τους. Αρχικά, επιχειρείται η σύγκριση του ριζοσπαστικού θρησκευτικού πουριτανικού κινήματος με την κοσμική και πολιτική εκκλησιολογική αντίληψη του Χάρινγκτον. Στη συνέχεια, επιχειρείται η σύνδεση των θρησκευτικών πρακτικών του με εκείνες της Κοινοπολιτείας του Ισραήλ, ενώ αμέσως μετά έπεται η εξέταση των μεταφυσικών αντιλήψεων του Άγγλου φιλοσόφου που αναπτύσσονται μέσα σ' ένα κατηγορηματικά πλατωνικό πλαίσιο.

Στον πυρήνα όμως της θρησκευτικής αντίληψης του Χάρινγκτον βρίσκεται και η διάκριση των εννοιών της χειροτονίας και της χειροθεσίας. Άμεσα επηρεασμένος από την σχετική ανάλυση του Χομπς στον *Λεβιάθαν*, συνδέει τις λαϊκές πολιτικές συνελεύσεις της αρχαίας Αθήνας και της δημοκρατικής Ρώμης με τις αποστολικές εκκλησίες των πρωτοχριστιανικών χρόνων, στο βαθμό που αυτές οι πρακτικές συνθέτουν παραδείγματα προς μίμηση για την αποφυγή καθεστωτικών αντιλήψεων των αξιωματούχων της ιεραρχίας στην Αγγλία. Στον Χάρινγκτον άλλωστε οφείλεται η εισαγωγή του όρου «παπαδοκρατία» (priestcraft), ο οποίος χρησιμοποιείται κυρίως για να αναδείξει τον εθισμό και τη συμμετοχή των κληρικών σε φαινόμενα διαφθοράς, αλλά και την άμεση αλληλεξάρτηση των ιεραρχών με τους μοναρχικούς θεσμούς και τον ίδιο τον βασιλιά. Η τρίτη ενότητα τελειώνει με περαιτέρω πληροφορίες για τις θρησκευτικές πεποιθήσεις του Άγγλου

φιλοσόφου καθώς και με την προβολή των κυριότερων δομών του θρησκευτικού μοντέλου της ιδανικής του Κοινοπολιτείας.

Η Ωκεάνα όμως εκτός των άλλων ερμηνεύεται ορθά από τον J.G.A. Pocock ως «μια πολιτική ιστορία της ελευθερίας και του ξίφους... μια κοινωνική πρακτική δηλαδή, σύμφωνα με την οποία οι άνθρωποι έφεραν (bear) όπλα, παρά μια ιστορία των ιδιοκτησιακών σχέσεων *per se*».¹⁵ Στην τέταρτη ενότητα λοιπόν με τίτλο «Η *citizen militia* της Ωκεάνας», επιδιώκεται η ανάδειξη των στρατιωτικών αντιλήψεων του Χάρινγκτον, ενώ παράλληλα αποτολμάται και μια απόπειρα συγκερασμού της κοινωνίας των «ένοπλων πολιτών» της Κοινοπολιτείας με την *comitia centuriata* ή *popolo armato* του Μακιαβέλλι. Βασική προϋπόθεση, όπως προαναφέρθηκε, για την απόκτηση πολιτικών δικαιωμάτων στο εσωτερικό μιας τέτοιας κοινωνίας αποτελούσε η ιδιοκτησία γης και η κατοχή όπλων.

Ο στρατός όμως της Ωκεάνας δεν στηρίζονταν σε καμία περίπτωση στη δύναμη του χρήματος και στη χρήση μισθοφορικών στρατευμάτων, αλλά σ' ένα μάχιμο λαϊκό στρατό ελεύθερων κατόχων γης. Ο Χάρινγκτον διακρίνει με σαφήνεια τον πολίτη-πολεμιστή - ο οποίος κατέχει ιδιοκτησία και διαθέτει δικό του σπίτι - από τον μισθοφόρο που εξαρτάται αποκλειστικά από την πολεμική του τέχνη, ενώ διαμένει το μεγαλύτερο μέρος της ζωής του σε κάποιο στρατόπεδο. Εν ολίγοις, η Ωκεάνα ήταν μια κοινοπολιτεία ανεξάρτητων και ένοπλων κατόχων γης, οι οποίοι συναποτελούσαν ένα άτυπο σώμα θεματοφυλάκων ενός δημοκρατικού πολιτεύματος που καλούνταν να κατοχυρώσει τα δικαιώματα και να βελτιώσει το επίπεδο διαβίωσης - σύμφωνα με την ορολογία του Χάρινγκτον - των Πολλών (Many) παρά των Λίγων (Few). Στη συνέχεια, μετά από μια συνοπτική εξέταση αυτών των βασικών παραμέτρων, επιχειρείται μια προσπάθεια διάκρισης του μόνιμου στρατού από τον στρατό μάχης. Τέλος αυτή η ενότητα κλείνει με την λεπτομερή παρουσίαση της στρατιωτικής δομής της Κοινοπολιτείας, ενώ δεν παραλείπεται να επισημανθούν και οι απόψεις του Χάρινγκτον για τον επεκτατικό και αποικιακό προσανατολισμό της χώρας.

Η εργασία αυτή τελειώνει μ' ένα σύντομο συμπέρασμα, στο οποίο επιχειρείται η ανακεφαλαίωση των πολιτικών και φιλοσοφικών αντιλήψεων του συγγραφέα, ενώ προβάλλεται και το σημαντικότερο τμήμα της απολογίας του Τζέιμς Χάρινγκτον - το διάστημα που ήταν φυλακισμένος στον Πύργο του Λονδίνου - που για πολλούς σύγχρονους μελετητές της ζωής και έργου του, αποτελεί ίσως και την πολιτική του παρακαταθήκη. Όσον αφορά τις πιθανές επιδράσεις της σκέψης του στις μεταγενέστερες εποχές, ιδιαίτερα την περίοδο της αμερικανικής επανάστασης τον 18^ο αιώνα, είναι γεγονός ότι η έκταση και ο χαρακτήρας αυτής της εργασίας δεν επιτρέπει μια εκτεταμένη έρευνα, η υλοποίηση της οποίας απαιτεί μια αυτοτελή ενασχόληση

¹⁵ *Works*, σ. 43 και Underdown, David: "The Harringtonian Moment", *The Journal of British Studies*, Vol. 18, No. 2 (Spring, 1979), σ. 175.

με το θέμα. Εν κατακλείδι, παρατίθεται κατάλογος με τα μέχρι σήμερα γνωστά συγγράμματα του φιλοσόφου και πολιτικού στοχαστή, ενώ επιπλέον αξιολογήθηκε ως καλή ιδέα η προσθήκη φωτογραφικού υλικού για την έστω και νοσητή μετάβαση στην Αγγλία του 17^{ου} αιώνα.

Π. ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΚΑΙ ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

ι. Γενικό πολιτικό πλαίσιο

Μετά την υπογραφή της Μεγάλης Χάρτας (Magna Carta) το 1215, που περιόριζε τα δικαιώματα του βασιλιά διακηρύσσοντας την κυριαρχία του νόμου, ένας νέος φραγμός στην απόλυτη εξουσία της μοναρχίας στην Αγγλία υψώθηκε, με τη δημιουργία του πρώτου Κοινοβουλίου (Parliament), κατά τα μέσα του 14^{ου} αιώνα. Έτσι, μετά το θάνατο της βασίλισσας Ελισάβετ Τυδώρ και την άνοδο του Ιάκωβου Στιούαρτ στο θρόνο το 1603, είχαν διαμορφωθεί πλέον οι κατάλληλες συνθήκες ώστε το Κοινοβούλιο να μπορέσει να διεκδικήσει με αξιώσεις μια σειρά δικαιωμάτων, που είχαν ήδη παγιωθεί. Στο βασιλιά, που διακήρυττε τη θείκη του προέλευση, με άλλα λόγια τον απολυταρχικό χαρακτήρα της εξουσίας του, η Βουλή των Λόρδων (House of Lords)¹ υποστήριζε πως είχε από παλιά το δικαίωμα να συζητά για όλα τα θέματα που έχουν σχέση με τους υπηκόους, τα δικαιώματα τους και τις συνθήκες διαβίωσης του, ειδικά η λαϊκή ελευθερία ουσιαστικά έπαυε να υπάρχει. Επίσης, στα χρόνια του Ιακώβου το απολυταρχικό σύστημα είχε αρχίσει να ραγίζει, καθώς οι ευγενείς γαιοκτήμονες και οι μεγαλέμποροι πέτυχαν τη νόμιμη αναγνώριση των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας τους, που εξουδετέρωναν τις φεουδαρχικές διεκδικήσεις του στέμματος (όπως π.χ. η απαγόρευση να περιφράζουν τις γαίες, αλλά και η επέκταση των μονοπωλίων).

Οι αλλαγές αυτές είχαν σταδιακά δημιουργήσει ένα διαφορετικό status quo στην Αγγλική κοινωνία, με αποτέλεσμα να ξεσπάσουν συγκρούσεις με απειλητικές διαστάσεις στα χρόνια του Καρόλου Α' (1626-1649). Οι ανάγκες του πολέμου στην ηπειρωτική Ευρώπη, πρώτα με την Ισπανία κι έπειτα με τη Γαλλία, επέβαλλαν την προσφυγή σε νέες μορφές φορολογίας και επειδή το Κοινοβούλιο αρνήθηκε την εξουσιοδότηση του, ο βασιλιάς αν και αρχικά έκλεισε το Κοινοβούλιο, τελικά υποχρεώθηκε να υποχωρήσει. Σε αντάλλαγμα της εξουσιοδότησεως για την επιβολή νέων φόρων, ο Κάρολος αποδέχθηκε την «Αίτηση των Δικαιωμάτων» που θέσπιζε ορισμένες θεμελιώδεις αρχές, όπως την ανάγκη ψήφισης νόμου από το Κοινοβούλιο προκειμένου να επιβληθούν φόροι ή δημόσια δάνεια, καθώς και την απαγόρευση της σύλληψης και φυλάκισης χωρίς να έχει πραγματοποιηθεί πρώτα η νόμιμη διαδικασία. Παρόλα αυτά ο Κάρολος

¹ Ο Χάρινγκτον παρομοιάζει την Βουλή των Λόρδων ως τον «ισθμό», εκείνο δηλαδή το θεσμοθετημένο όργανο που διατηρούσε την ισορροπία ανάμεσα στον βασιλιά (king) και τον λαό (commons). Βλ. John Toland, *The Oceana and other works of James Harrington*, 3^η έκδοση, Stanford University Libraries (London, 1747). [Στο εξής εν συντομία Toland, σ. 70].

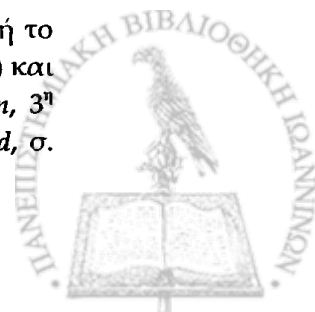
II. ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΚΑΙ ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

i. Γενικό πολιτικό πλαίσιο

Μετά την υπογραφή της Μεγάλης Χάρτας (Magna Carta) το 1215, που περιόριζε τα δικαιώματα του βασιλιά διακηρύσσοντας την κυριαρχία του νόμου, ένας νέος φραγμός στην απόλυτη εξουσία της μοναρχίας στην Αγγλία υψώθηκε, με τη δημιουργία του πρώτου Κοινοβουλίου (Parliament), κατά τα μέσα του 14^{ου} αιώνα. Έτσι, μετά το θάνατο της βασίλισσας Ελισάβετ Τυδώρ και την άνοδο του Ιάκωβου Στιούαρτ στο θρόνο το 1603, είχαν διαμορφωθεί πλέον οι κατάλληλες συνθήκες ώστε το Κοινοβούλιο να μπορέσει να διεκδικήσει με αξιώσεις μια σειρά δικαιωμάτων, που είχαν ήδη παγιωθεί. Στο βασιλιά, που διακήρυττε τη θεϊκή του προέλευση, με άλλα λόγια τον απολυταρχικό χαρακτήρα της εξουσίας του, η Βουλή των Λόρδων (House of Lords)¹ υποστήριζε πως είχε από παλιά το δικαίωμα να συζητά για όλα τα θέματα που έχουν σχέση με τους υπηκόους, τα δικαιώματα τους και τις συνθήκες διαβίωσης του, ειδικά η λαϊκή ελευθερία ουσιαστικά έπαινε να υπάρχει. Επίσης, στα χρόνια του Ιακώβου το απολυταρχικό σύστημα είχε αρχίσει να ραγίζει, καθώς οι ευγενείς γαιοκτήμονες και οι μεγαλέμποροι πέτυχαν τη νόμιμη αναγνώριση των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας τους, που εξουδετέρωναν τις φεουδαρχικές διεκδικήσεις του στέμματος (όπως π.χ. η απαγόρευση να περιφράζουν τις γαίες, αλλά και η επέκταση των μονοπωλίων).

Οι αλλαγές αυτές είχαν σταδιακά δημιουργήσει ένα διαφορετικό status quo στην Αγγλική κοινωνία, με αποτέλεσμα να ξεσπάσουν συγκρούσεις με απειλητικές διαστάσεις στα χρόνια του Καρόλου Α' (1626-1649). Οι ανάγκες του πολέμου στην ηπειρωτική Ευρώπη, πρώτα με την Ισπανία κι έπειτα με τη Γαλλία, επέβαλλαν την προσφυγή σε νέες μορφές φορολογίας και επειδή το Κοινοβούλιο αρνήθηκε την εξουσιοδότηση του, ο βασιλιάς αν και αρχικά έκλεισε το Κοινοβούλιο, τελικά υποχρεώθηκε να υποχωρήσει. Σε αντάλλαγμα της εξουσιοδοτήσεως για την επιβολή νέων φόρων, ο Κάρολος αποδέχθηκε την «Αίτηση των Δικαιωμάτων» που θέσπιζε ορισμένες θεμελιώδεις αρχές, όπως την ανάγκη ψήφισης νόμου από το Κοινοβούλιο προκειμένου να επιβληθούν φόροι ή δημόσια δάνεια, καθώς και την απαγόρευση της σύλληψης και φυλάκισης χωρίς να έχει πραγματοποιηθεί πρώτα η νόμιμη διαδικασία. Παρόλα αυτά ο Κάρολος

¹ Ο Χάρινγκτον παρομοιάζει την Βουλή των Λόρδων ως τον «ισθμό», εκείνο δηλαδή το θεσμοθετημένο όργανο που διατηρούσε την ισορροπία ανάμεσα στον βασιλιά (king) και τον λαό (commons). Βλ. John Toland, *The Oceana and other works of James Harrington*, 3^η έκδοση, Standford University Libraries (London, 1747). [Στο εξής εν συντομία Toland, σ. 70].

Α', επί έντεκα χρόνια προσπάθησε με κάθε τρόπο να αποφύγει αυτές τις δεσμεύσεις μη συγκαλώντας το Κοινοβούλιο. Όταν όμως το 1640, αναγκάστηκε να το συγκαλέσει για να πετύχει την ισοσκέλιση του προϋπολογισμού του Κράτους, που παρουσίαζε τεράστιο έλλειμμα, το Κοινοβούλιο επέβαλλε μια πραγματική συνταγματική μεταρρύθμιση: με την καταδίκη σε θάνατο του Thomas Wentworth, κόμη του Στράφορντ και στενού συμβούλου του βασιλιά, καταργούσε το δικαίωμα του μονάρχη να ονομάζει υπουργούς υπόλογους μόνο σ' αυτόν, ενώ καταργήθηκαν ακόμα τα ειδικά δικαστήρια και οι κάθε είδους επαχθείς φορολογίες και επικυρώθηκε το δικαίωμα της Βουλής των Κοινοτήτων να λειτουργεί σαν νομοθετικό όργανο.

Πέρα όμως από τις αμοιβαίες υποχωρήσεις, οι συγκρούσεις ανάμεσα στο Κοινοβούλιο και τον Κάρολο συνεχίζονται, με συνέπεια ο βασιλιάς να αντιδράσει δυναμικά συλλαμβάνοντας τους ηγέτες του. Σε απάντηση στα βασιλικά σχέδια ο λαός επαναστατεί και ο Κάρολος αναγκάζεται να εγκαταλείψει την πόλη (1642), με αποτέλεσμα την έναρξη ενός εμφυλίου πολέμου με υπόβαθρο ταξικό. Η Αγγλία χωρίζεται σε δύο στρατόπεδα, στους οπαδούς του Κοινοβουλίου (μικροευγενείς, αστική τάξη) και στους οπαδούς του βασιλιά (μεγαλοευγενείς). Το Κοινοβούλιο αναθέτει τη διοργάνωση του στρατεύματος του στον Όλιβερ Κρόμγουελ (Oliver Cromwell). Τα στρατεύματα του νικούν τον βασιλικό στρατό και αναγκάζουν τον Κάρολο να φύγει στη Σκωτία. Οι Σκώτοι όμως τον συλλαμβάνουν και τον παραδίδουν στο Κοινοβούλιο. Ο Κρόμγουελ στηριζόμενος στη δύναμη του στρατού του, εξαναγκάζει το διστακτικό Κοινοβούλιο να καταδικάσει το βασιλιά σε θάνατο δια απαγχονισμού το 1649, απόφαση και πράξη πρωτοφανής για τα δεδομένα της Αγγλικής πολιτικής ιστορίας.

Μετά την εκτέλεση του βασιλιά και την ανακήρυξη της «Δημοκρατίας της Αγγλίας, της Σκωτίας και της Ιρλανδίας», ο Κρόμγουελ διαλύει το Κοινοβούλιο, κρίνοντας πως δεν ήταν πολύ πειθήνιο σ' αυτόν και ανακηρύσσεται «Λόρδος Προστάτης» (Lord Protector). Ο Κρόμγουελ είχε πια εξουσίες τόσο απόλυτες που κανένας μονάρχης Στιούαρτ δεν θα τολμούσε ποτέ να απαιτήσει. Διακηρύσσοντας πως η εξουσία του απέρρεε απευθείας από το Θεό, νεκρανάστησε ουσιαστικά την «ελέω Θεού» μοναρχία. Το δικτατορικό καθεστώς του αντιμετώπιζε τώρα την αντίθεση, όχι μόνο των βασιλοφρόνων και των αγγλικανών αλλά και ριζοσπαστικότερων αμφισβητιών απ' αυτόν. Οι πιο σημαντικοί απ' αυτούς ήταν οι Ισοπεδωτές (Levellers), που είχαν ερείσματα κυρίως μέσα στο στρατό και διεκδικούσαν την απονομή ίσων πολιτικών δικαιωμάτων και προνομίων σε όλες τις τάξεις και οι πιο ριζοσπαστικοί Σκαπανείς (Diggers) που ενδιαφέρονταν κυρίως για την οικονομική παρά για την πολιτική ισότητα, υιοθετώντας ένα σύστημα πρωτόγονου «κομμουνισμού» βασισμένου στην αντίληψη ότι η γη αποτελεί το κοινό θησαυροφυλάκιο

όλων. Το 1658 όμως ο Κρόμγουελ πεθαίνει και την ηγεσία αναλαμβάνει προσωρινά ο γιος του Ριχάρδος, μέχρι το 1660 που ο αρχηγός του στρατού στρατηγός Μονκ οργάνωσε την Παλινόρθωση (Restoration) των Στιούαρτ και την επιστροφή του γιου του Καρόλου στην Αγγλία.

ii. Το αγροτικό ζήτημα στην Αγγλία

Το αγγλικό φεουδαρχικό σύστημα μίσθωσης της γης βασιζόταν στους «ανοικτούς αγρούς», δηλαδή δεν υπήρχαν φράχτες ανάμεσα στα διάφορα αγροτεμάχια, αλλά η κοινότητα του χωριού δούλευε τα χωράφια των γαιοκτημόνων με τρόπο συλλογικό, από το όργωμα ως τη σπορά, από το πότισμα ως τη συγκομιδή, που μοιράζονταν έπειτα στους αγρότες ανάλογα με την έκταση της παραχωρημένης γης. Με τον ίδιο τρόπο δίνονταν και οι «βοσκέο», σύμφωνα με εθμικούς κανόνες, που προέβλεπαν πόσα ζώα μπορεί να φέρει ο καθένας. Δεν υπήρχε πια η δουλοπαροικία με τη στενή έννοια, αφού η γη, που θεωρητικά εξακολουθούσε να ανήκει στο βασιλιά, δίνονταν με ενοίκιο. Όμως το κέντρο της παραγωγικής και της κοινωνικής ζωής ήταν πάντοτε το «τιμάριο» (manor), στη βάση μιας αυστηρής ιεραρχίας που θεωρούσε «φυσική» και επομένως αξεπέραστη την κατάσταση της έσχατης φτώχειας των αγροτών και το ίδιο «φυσικό» το δικαίωμα των ευγενών στον πλούτο. Στα χρόνια λοιπόν του Μεσαίωνα η γη ανήκει στον βασιλιά, τους ευγενείς και την Εκκλησία και η ιστορία της Αγγλίας ήταν κυρίως ένας «αγώνας πάλης»² (wrestling match) μεταξύ μοναρχίας και αριστοκρατίας.

Η περίφραξη των αγρών όμως, που άρχισε στα μισά του 16^{ου} αιώνα σταδιακά οδήγησε στην ανατροπή του παλιού κοινοτικού φεουδαρχικού συστήματος. Στήνοντας φράχτες ανάμεσα στα αγροκτήματα, κάθε ιδιοκτήτης ή μισθωτής διεκδικούσε να συγκεντρώσει στα χέρια του όλο και μεγαλύτερες εκτάσεις γης, κομματιάζοντας έτσι τα κοινοτικά χωράφια και βοσκοτόπια, με αποτέλεσμα οι φτωχοί χωρικοί να υποχρεωθούν να εγκαταλείψουν τα μικρά χωράφια τους και να γίνουν εποχιακοί εργάτες ή περιπλανώμενοι άνεργοι, ενώ οι ισχυροί πήραν στα χέρια τους, άμεσα, τη μίσθωση των κτημάτων, που τα διαχειρίζονταν με πιο ορθολογιστικό και επομένως, πιο παραγωγικό τρόπο.³ Στην πράξη όμως, αφού το εμπόριο του μαλλιού απέδιδε πολύ περισσότερο από την παραγωγή σιταριού, αναπόφευκτο ήταν να περιορισθούν τα εδάφη για τη σιτοκαλλιέργεια και να πληθύνουν οι βοσκότοποι, με φυσικό επακόλουθο

;

² Ο.π., σ. 68.

³ Βλ. R. H. Tawney, *The Agrarian Problem in the 16th Century*, Longmans, Green and Co (London, 1912).

να μειωθεί η απασχόληση, οδηγώντας τον Τόμας Μωρ (Thomas More) στην Ουτοπία του να πει πως η Αγγλία ήταν μια παράξενη χώρα, «όπου τα πρόβατα εμφάνισαν μια λυσσαλέα όρεξη και γίνανε ανθρωποφάγοι, καταβροχθίζοντας πόλεις και αγρούς».⁴

Στα χρόνια όμως που ακολούθησαν οι συνθήκες άλλαξαν. Ο Ερρίκος ο Η' (Henry VIII) «διαλύοντας τα μοναστήρια χάρισε με την παρακμή της τάξης των ευγενών μια τόσο τεράστια λεία στη φιλοπονία του λαού, με αποτέλεσμα η ισορροπία της κοινοπολιτείας να γέρνει στην πλευρά της λαϊκής παράταξης, τόσο, που αυτό δεν μπορούσε να μείνει απαρατήρητο από το σοφό συμβούλιο της βασίλισσας Παρθενίας [Ελισάβετ Α'], η οποία, μετατρέποντας τη βασιλεία της σ' ένα είδος ρομαντικής ιστορίας λόγω των διαρκών ρομάντζων της με το λαό της, παραμέλησε εντελώς την τάξη των ευγενών. Και αυτή η πορεία οδήγησε τη Βουλή των Κοινοτήτων να σηκώσει κεφάλι κι από τότε είναι τόσο αγέρωχη και τρομερή απέναντι στους ηγεμόνες, ώστε να χλομιάζουν παρακολουθώντας τις συνεδριάσεις της».⁵

Στις αρχές λοιπόν του 17^{ου} αιώνα και συγκεκριμένα το 1607 ξέσπασαν ταραχές κατά των περιφράξεων στην περιοχή των Mindlands. Οι εξεγερμένοι διαβεβαίωναν τους ειρηνοδίκες ότι η εξέγερση τους δεν στρεφόταν κατά του βασιλιά, αλλά μόνο για την αποκατάσταση της αδικίας αυτών των περιφράξεων που τους έριχναν σε απόλυτη ένδεια. Μέσα από τους κόλπους αυτών των εξεγερμένων γεννιούνται - όπως αναφέρθηκε παραπάνω - τα κινήματα των Ισοπεδωτών και των Σκαπανέων για τους οποίους γράφει χαρακτηριστικά ένας εφημέριος μοναχός - αν και ο τόνος του είναι αφοριστικός και υπερβολικός - δίνοντας το στίγμα και το κλίμα της εποχής: «ισχυρίζονται ότι το μόνο που επιθυμούν είναι η καταστροφή των περιφράξεων αλλά στη συνέχεια θα διευρύνουν τους στόχους τους και θα λογαριαστούν με τους κληρικούς, θα σκοτώσουν τους ευγενείς, θα ισοπεδώσουν όλα τα κράτη, όπως ισοπέδωναν όχθες και χαντάκια και μερικοί απ' αυτούς καυχήθηκαν πως τώρα ήλπιζαν πως δεν θα δουλεύουν πια».⁶

⁴ Thomas More, *Η Ουτοπία*, μετάφραση Γιώργου Καραγιάννη, εκδόσεις Κάλβος (Αθήνα, 1970), σ. 32. [Στο εξής εν συντομία, *Μωρ*] και Παναγιώτης Νούτσος, *Η ιδέα του παρελθόντος και του μέλλοντος στους ουτοπιστές της Αναγέννησης: Th. Morus, T. Campanella, Fr. Bacon*, Ιωάννινα: 1977 (διδασκαρική διατριβή), σ. 40. [Στο εξής εν συντομία *Π. Νούτσος* (1977)].

⁵ Toland, σ. 69, «...dissolving the Abbys, brought with the declining state of the Nobility so vast a prey to the Industry of the People, that the Balance of the Commonwealth was too apparently in the popular party, to be unseen by the wife Council of Queen PARTHENIA, who converting her reign thro the perpetual Lovetricks that past between her and her People into a kind of Romance, wholly neglected the Nobility. And by their degrees came the House of Commons to raise that head, whice since has bin so high and formidable to their Princes, that they have look'd pale upon those Assembly's».

⁶ Henry Kamen, *Early Modern European Society*, Routledge (London, 2000), σ. 139.

iii. Η διάρθρωση της Αγγλικής κοινωνίας τον 17^ο αιώνα

Απαραίτητη όμως για τη μελέτη μας κρίνεται η κατανόηση της κοινωνικής διάρθρωσης της Αγγλίας στα μέσα του 17^{ου} αιώνα. Ο βασικός διαχωρισμός της αγγλικής κοινωνίας στα χρόνια του Εμφυλίου Πολέμου είναι ουσιαστικά σε «ευγενείς» και «μη ευγενείς». Οι δύο αυτές κατηγορίες βέβαια είχαν την εσωτερική τους διάρθρωση, αλλά και μια βασική διαφορά μεταξύ τους: οι ευγενείς, που αντιπροσώπευαν σχεδόν το 2 % ολόκληρου του πληθυσμού, απολάμβαναν όλα τα αστικά και πολιτικά δικαιώματα, ενώ οι μη ευγενείς, στο μεγαλύτερο μέρος, δεν είχαν κανένα δικαίωμα αλλά μόνο την υποχρέωση να πληρώνουν τους φόρους. Σχηματικά, οι κοινωνικές τάξεις ήταν έξι, ανάλογα με την καταγωγή, τα προσόντα του ατόμου και κυρίως την περιουσιακή του κατάσταση.

Στη βάση της κοινωνικής πυραμίδας υπήρχε η πλατιά μάζα των φτωχών, των *poor*, που αντιπροσώπευαν πάνω από τον μισό πληθυσμό και ήταν κυρίως γυρολόγοι, υπηρέτες, εργάτες της γης και χειρώνακτες, που δούλευαν περιστασιακά στις φάμπρικες και στα ορυχεία. Το βιοτικό τους επίπεδο ήταν πολύ χαμηλό, κάτω από το αναγκαίο για την ύπαρξη τους. Ένα σκαλί πιο πάνω βρίσκονταν οι γεωργοί, ελεύθεροι μικροκτηματίες ή ενοικιαστές. Ακολουθούσαν οι ανεξάρτητοι τεχνίτες και οι καταστηματαρχες που πλήρωναν τους φόρους και είχαν δικαίωμα ψήφου, μόνο όμως του «εκλέγειν» και όχι του «εκλέγεσθαι». Οι εργαζόμενοι αυτής της μεσαίας τάξης αποτελούσαν το «νεύρο» του αγγλικού στρατού. Υπήρχαν έπειτα οι *merchants*, η ομάδα των μεγάλων εμπόρων που ασκούσανε το εξαγωγικό εμπόριο στα σπουδαιότερα λιμάνια και προέρχονταν κυρίως από οικογένειες γεωργών που πλούτισαν (*yeomen*) ή ξεπεσμένων «τζέντλεμεν», ενώ ταυτόχρονα προσπαθούσαν να επενδύσουν στη γη τα κέρδη από τις επιχειρήσεις τους.

Η κατώτερη ομάδα των ευγενών είχε ως πυρήνα τους τζέντλεμεν, κατά το πλείστον γαιοκτήμονες, άνηκαν όμως σ' αυτήν και επαγγελματίες, δικηγόροι, κληρικοί και δημόσιοι υπάλληλοι. Σ' αυτούς ήταν ανοικτή η πόρτα της Βουλής των Κοινοτήτων, όπου έφερναν τις «απαιτήσεις» τους εναντίον των μονοπωλίων και των προνομίων του στέμματος. Έπειτα, υπήρχαν οι *esquires* και οι *batonets*, η κατηγορία των ιπποτών και βαρονίσκων, που διογκώθηκε στις πρώτες δεκαετίες του 17^{ου} αιώνα (για να συγκεντρωθούν χρήματα οι Στιούαρτ δεν δίσταζαν να πουλήσουν τίτλους κατά εκατοντάδες). Τέλος, κάτω από την εξουσία του βασιλιά, ήταν οι *peers*, οι ευπατρίδες της Γηραιάς Αλβιόνας, η ιστορική αριστοκρατία που την αποτελούσαν κόμητες, δούκες, βαρόνοι, υποκόμητες και καμιά εκατοντάδα Λόρδων, που η κληρονομικότητα του τίτλου τους εξασφάλιζε αποκλειστικά προνόμια, οικονομικά και πολιτικά.

iv. Το Αγγλικό Θρησκευτικό Ζήτημα

Από το Μεσαίωνα ήδη είχε τεθεί το πρόβλημα μιας σχετικής αυτονομίας της αγγλικανικής εκκλησίας. Τον 14^ο αιώνα, ο διδάκτωρ της θεολογίας, Τζών Ουίκλιφ (John Wicliffe), μπορεί να θεωρηθεί από πολλές απόψεις, ένας πρόδρομος της λουθηρανικής μεταρρύθμισης. Ανάμεσα στους καλύτερους εκπροσώπους του αγγλικού αντιπαπικού ρεύματος, υποστηρίζει με το λόγο και τα κείμενα του, μια θρησκευτικο-κοινωνική ισότητα, με βάση την επιστροφή στην ευαγγελική αυθεντικότητα. Ο Ουίκλιφ αρνήθηκε την ποντιφική υπεροχή πάνω στην πολιτική εξουσία, καταδίκασε δριμύτατα τις αφέσεις και κήρυξε την υπέρτατη αυθεντία της Βίβλου πάνω σε κάθε άλλη γήινη ιεραρχία, ενώ ήταν από τους πρώτους που ζήτησαν τη μετάφραση της στην αγγλική γλώσσα. Πολλές από τις αντιλήψεις του και τις διδασκαλίες του, τις πήρε και τις απλοποίησε ο Τσέχος ιερέας και καθηγητής θεολογίας Γιαν Χους (Jan Hus), ο οποίος υποστήριξε τη δημόσια τιμωρία των αμαρτωλών ιερέων, ενώ δεν δίστασε να κατηγορήσει για σιμωνία τον αντιπάπα Ιωάννη τον ΙΓ', που είχε την έδρα του στη Ρώμη.

Το μεγάλο σχίσμα όμως με την Ρωμαιοκαθολική Έδρα έρχεται το 1534. Ο Βασιλιάς Ερρίκος ο Η', για λόγους δυναστικής συνέχειας και πολιτικών σκοπιμοτήτων και όχι επειδή συμφωνούσε με τον Μαρτίνο Λούθηρο (απεναντίας συνέγραψε αντιλουθηρανική πραγματεία την οποία του διόρθωσε ο Τόμας Μωρ), ζήτησε διαζύγιο από τη σύζυγο του, Αικατερίνη της Αραγωνίας, ώστε να παντρευτεί την μαρκησία Άννα Μπολέυν. Ο Πάπας Κλήμης ο Ζ' αρνήθηκε όμως το διαζύγιο και αφόρισε το βασιλιά. Σαν απάντηση στον αφορισμό, ο Ερρίκος ο Η' ψήφισε την *Πράξη των Πρωτειών*, σύμφωνα με την οποία η αγγλική Εκκλησία αποσπάστηκε από την εξουσία του Πάπα της Ρώμης και απέκτησε στενά εθνικό χαρακτήρα: ο βασιλιάς αναγνωρίστηκε αρχηγός της Εκκλησίας κι αυτός διόριζε τους επισκόπους που μετείχαν στη Βουλή των Λόρδων. Παρόλο όμως το σχίσμα με τη Ρώμη αλλά και τη μετάφραση της Βίβλου στα αγγλικά, ο Ερρίκος ο Η' ήθελε να μείνει πιστός στη διδασκαλία της Καθολικής Εκκλησίας, διατηρώντας όλες τις καθολικές δοξασίες, εκτός φυσικά από την αρχή του πρωτείου του Πάπα. Ως εκ τούτου, η νέα εκκλησία της Αγγλίας δεν απείχε και πολύ από την καθολική εκκλησία της Ρώμης και οπωσδήποτε είχε απομακρυνθεί αισθητά από τα πρότυπα των διαμαρτυρούμενων, όπως τα εφάρμοσε ο καλβινισμός στην Ελβετία και τη Σκωτία.

Στο μεταξύ όμως αρχίζουν να εκδηλώνονται ριζοσπαστικές τάσεις σε όλη τη χώρα, με πιο σημαντική αυτή του αρχιεπισκόπου της Καρτερβουρίας, Θωμά Κράνμερ (Thomas Cranmer) του πρωτεργάτη της προτεσταντικής μεταρρύθμισης στην Αγγλία. Σύμφωνα με τα *σαράντα δύο άρθρα* του 1553, διατηρούνται μόνο δύο μυστήρια, της Βάπτισης και

της Θείας Μετάληψης. Απαγορεύεται η λατρεία των εικόνων, καταργείται η Αγία Τράπεζα, επιτρέπεται ο γάμος των κληρικών, ενώ τυπώνεται το Κοινό Βιβλίο Προσευχής (Common Prayer Book), μια ολοκληρωμένη λειτουργία για την Αγγλική Εκκλησία. Αν και την περίοδο της βασιλείας της καθολικής κόρης του Ερρίκου του Η' (Μαρία Τυδώρ), επιχειρήθηκε η βίαιη αναστύλωση του Ρωμαιοκαθολικισμού στην Αγγλία, στα χρόνια που ακολούθησαν, η βασίλισσα Ελισάβετ, αν και προσπάθησε να βρει ένα συμβιβασμό, μία μέση οδό (via media), μεταξύ του καθολικισμού και του καλβινισμού, τελικά ανακηρύσσεται Ανώτατος Κυβερνήτης (και όχι Κεφαλή) της Εκκλησίας, το 1563 υιοθετεί την Διακήρυξη των Τριάντα εννέα άρθρων, που ουσιαστικά επαναλαμβάνει την Ομολογία Πίστεως του 1553, αλλά ταυτόχρονα αποφεύγει για πολιτικούς λόγους ισορροπίας, να καταδιώξει τους καθολικούς υπηκόους της. Ωστόσο, αν και η Επίσημη Εκκλησία προσπαθεί να ακολουθήσει μία μέση οδό, στο εσωτερικό της χώρας εξελίσσεται ένας «πόλεμος» μεταξύ των δύο πνευματικών δυνάμεων με πολιτικές προεκτάσεις, καθώς η μειοψηφία (με ερείσματα όμως στην αριστοκρατία της βόρειας Αγγλίας και Ιρλανδίας) των καθολικών κατηγορείται από την αυξανόμενη κίνηση των καλβινιστών (πουριτανοί) για ύποπτη συμμαχία με την Ισπανία και τον «Αντίχριστο» παπισμό.⁷

Οι Πουριτανοί⁸ (Puritans) αντιπροσώπευαν τη ριζοσπαστική τάση του αγγλικού προτεσταντισμού, προέρχονταν κυρίως από την αναπτυσσόμενη εκείνη την εποχή αστική τάξη, από τον κύκλο των λόρδων και από κατώτερους ευγενείς. Πολύ κοντά στη θεωρία και την πρακτική του καλβινισμού, επιθυμούσαν μια πρεσβυτεριανή δομή της Εκκλησίας και απαιτούσαν την κατάργηση των επισκόπων των εκκλησιαστικών συνελεύσεων, των εκκλησιαστικών δικαστηρίων, της Ανώτατης Επιτροπής, ώστε να πάψει και η εξάρτηση από το Στέμμα.

Ενώ λοιπόν ο Λουθηρανισμός στάθηκε κοινωνικά συντηρητικός, υποτακτικός στις κατεστημένες πολιτικές εξουσίες, υπέρμαχος μιας προσωπικής, σχεδόν εφησυχαστικής ευσέβειας, ο Καλβινισμός ήταν μια δραστήρια και ριζοσπαστική δύναμη. Ήταν μια πίστη που γύρευε όχι απλώς να εξαγνίσει το άτομο, αλλά να αναπλάσει την Εκκλησία και το Κράτος και επίσης να ανανεώσει την κοινωνία διαπερνώντας κάθε τομέα της ζωής, δημόσιο ή ιδιωτικό, με την επιρροή της θρησκείας. Επιπροσθέτως, συντελούσε στην ανάπτυξη ενός δημοκρατικού ρεύματος, στηρίζοντας έτσι το κοινοβουλευτικό σύστημα στην Αγγλία, ενώ

⁷ Ο Philip Melanchthon, εξέδωσε το 1537 το έργο του «Treatise on the Power and Primacy of the Pope» (The Tractate, εν συντομία). Το σύγγραμμα του αποτελεί ένα λίβελο κατά του δόγματος του «Θείου δικαίου» (ius divinum) του Πάπα και των επισκόπων του. Ο συγγραφέας μάλιστα, δεν διστάζει να παρομοιάσει τον Πάπα με τον Αντίχριστο.

⁸ Οι Πουριτανοί ήταν γνωστοί εκείνη την εποχή και ως «Στρογγυλοκέφαλοι» (Roundheads), επειδή συνήθιζαν να κόβουν τα μαλλιά τους κοντά, σε αντίθεση με τη μόδα που τα ήθελε μακριά μέχρι τις πλάτες.

συγχρόνως βοήθησε και στην ενίσχυση του κεφαλαιοκρατικού συστήματος της χώρας.

Αν και η βασίλισσα Ελισάβετ κατέπνιξε ένα ισχυρό καλβινιστικό ρεύμα το 1590, παρόλα αυτά το Καϊήμπριτζ παρέμεινε οχυρό του πουριτανισμού και συνέχισε να καταρτίζει ιεροκήρυκες, ειδικά μέσα στους κόλπους των νομικών Σχολών. Στις αρχές του 17^{ου} αιώνα, οι πουριτανοί κατέκριναν την μαλθακότητα του Ιακώβου του Α' στον αγώνα κατά του καθολικισμού, ενώ τα επόμενα χρόνια, όπως ο Κάρολος ο Α' ταύτισε την ενίσχυση του προνομίου περί θεϊκής προέλευσης της βασιλείας του και την πρωτοκαθεδρία της επίσημης Εκκλησίας, έτσι και οι πουριτανοί ταύτισαν τη μοίρα τους με την ενίσχυση του κοινοβουλευτικού ελέγχου. Περισσότερο από μια πάλη των τάξεων, πρόκειται για δύο πολιτικές και εκκλησιαστικές αντιλήψεις από το 1640 και μετά, με τις περισσότερες επαρχίες να υπερασπίζεται το Κοινοβούλιο και την αριστοκρατία της Αυλής να συμπαραστέκεται στον Μονάρχη. Από πολλές πλευρές λοιπόν, η επανάσταση και ο Εμφύλιος Πόλεμος στην Αγγλία παρουσιάζεται σαν μια σκληρή πάλη ανάμεσα σε δύο αντιλήψεις του προτεσταντισμού: την καλβινιστική του μορφή και την αγγλικανική.

Η βασική όμως θρησκευτική διαφορά ανάμεσα στους πουριτανούς και την επίσημη Εκκλησία ήταν η διατήρηση του επισκοπάτου και του δικαιώματος της πατρωνίας. Η καθολική ιεραρχία είχε διατηρηθεί και ο βασιλιάς διορίζει τους επισκόπους, ενώ μετά το σύνολο των ιερέων της μητρόπολης προχωρούσε σε μια τοπική εκλογή του βασιλικού υποψηφίου. Αυτόν τον επέλεγαν ανάμεσα στους μορφωμένους θεολόγους που κατείχαν ένα πτυχίο της Οξφόρδης. Οι επίσκοποι χειροτονούσαν τους αγγλικανούς παπάδες και τους διάκους. Δεν υπήρχε διαχωρισμός ανάμεσα στην επίσημη Εκκλησία και το Κράτος, αλλά το επισκοπάτο ήταν πάντοτε κάτω από την εξουσία της βασιλικής διακυβέρνησης και πιο ειδικά της Ανώτατης Επιτροπής, που αποτελούσε τμήμα του ιδιωτικού συμβουλίου που επιτηρούσε την εκκλησιαστική ζωή. Αντίθετα πάλι, ο κατώτερος κλήρος δεν διορίζεται από τους επισκόπους που τον ελέγχουν μόνο με ποιμενικές επισκέψεις. Το δικαίωμα της πατρωνίας διατηρήθηκε και ανήκει γενικά στον άρχοντα του χωριού που διορίζει τις περισσότερες φορές σαν πάστορα έναν από τους συγγενείς του, κυρίως πτυχιούχο θεολογίας, με αποτέλεσμα το γόητρο του κατώτερου κλήρου να είναι περιορισμένο και οι πάστορες να είναι κοινωνικά ανώτεροι από τους καθολικούς παπάδες. Τα εκκλησιαστικά δικαστήρια ελέγχουν την πειθαρχία και τιμωρούν τους λαϊκούς για ανήθικες ή ασεβείς πράξεις,

ενώ τέλος η επίσημη Εκκλησία ελέγχει τα Πανεπιστήμια και την πνευματική ζωή με τη λογοκρισία.⁹

ν. Ο βίος και η δράση του Τζέιμς Χάρινγκτον

Ο Τζέιμς Χάρινγκτον (James Harrington) υπήρξε Άγγλος πολιτικός φιλόσοφος του 17^{ου} αιώνα. Γεννήθηκε το 1611, πέντε χρόνια πριν το θάνατο του Σαίξπηρ, στο Άπτον (Upton) του Νόρθαμπτονσερ (Northamptonshire) της Αγγλίας και καταγόταν από αριστοκρατική οικογένεια. Ο πατέρας του ήταν ο Sir Sarcote(s) Harrington του Exton, ενώ οι περισσότεροι από τους προσγόνους του υπήρξαν δούκες, βαρόνοι, μαρκήσιοι και ιππότες. Την μόρφωση στα παιδικά του χρόνια την πήρε στο οικογενειακό τους κτήμα στην περιοχή του Ραντ (Rand). Το 1629 γίνεται δεκτός με την ιδιότητα του αστού ευγενή (gentleman commoner) στο Trinity College της Οξφόρδης. Εκεί για λίγο χρονικό διάστημα, ένας από τους επιβλέποντες καθηγητές του ήταν ο αμφιλεγόμενος προτεστάντης ιεροκήρυκας William Chillingworth. Δεν καταφέρνει όμως να πάρει το δίπλωμα του και εισάγεται στην γνωστή για εκείνη την εποχή Νομική Σχολή Middle Temple του Λονδίνου. Και από κει όμως παραιτείται, περιφρονώντας για πάντα το επάγγελμα του δικηγόρου, κάτι που διακρίνεται στα μετέπειτα συγγράμματα του. Μετά τις ανεπιτυχείς σπουδές του, ο Χάρινγκτον αφοσιώνεται στη μελέτη ξένων γλωσσών και προετοιμάζεται να ταξιδέψει στην Ευρώπη.

Πριν αναχωρήσει όμως, πεθαίνει ο πατέρας του και ο ίδιος αναλαμβάνει την πατρική κληρονομιά, γεγονός που τον βοήθησε να καλύψει τα έξοδα των συνεχών ταξιδιών του. Πρώτος του σταθμός ήταν η Ολλανδία. Εκεί κατατάχθηκε στο στράτευμα του Λόρδου Craven και έπειτα του Sir Robert Stone, ενώ παράλληλα διατηρεί φιλικές σχέσεις με τη βασίλισσα της Βοημίας καθώς και με τον σύζυγο της Πρίγκιπα Elector. Μετά την Ολλανδία, επισκέπτεται διαδοχικά τη Δανία, Γερμανία, Γαλλία και από κει περνά στην Ιταλία. Ο βιογράφος του Τζων Τόλαντ (John Toland) μας πληροφορεί πως όταν επισκέφτηκε το Βατικανό περίπου το 1634-36, «αρνήθηκε να φιλήσει το πόδι του Πάπα»¹⁰ ενώ κατά τη διάρκεια του ταξιδιού του στη Βενετία, εντυπωσιάζεται από το δημοκρατικό μοντέλο διακυβέρνησης της και διευρύνει τις γνώσεις του πάνω στις ιταλικές δημοκρατίες. Αυτά τα ταξίδια αλλά και η αγάπη του για την ιστορία των Ευρωπαϊκών κρατών, στάθηκαν καθοριστικά γεγονότα και

⁹ Βλ. R.H. Tawney, *Η Χριστιανική Θρησκεία και η άνοδος του Καπιταλισμού*, εκδόσεις Κάλβος (Αθήνα, 1979) και Durand, Yves - Bérenger Jean, *Γενική Ιστορία της Ευρώπης*, Τόμος Γ' (1300-1660), μετάφραση Α. Τριανταφύλλου, εκδόσεις Παπαζήση (Αθήνα, 1980).

¹⁰ Toland, σ. xv.

λειτούργησαν βιωματικά στη συγκρότηση της προσωπικότητας και της πολιτικής σκέψης του Χάρινγκτον, κάτι που διαφαίνεται με σαφήνεια στο έργο του όταν υποστηρίζει πως «κανένας άνθρωπος δεν μπορεί να γίνει πολιτικός, αν δεν έχει υπάρξει πρώτα ιστορικός ή ταξιδιώτης». ¹¹

Μετά την επιστροφή του στην Αγγλία, ο Χάρινγκτον φαίνεται να διαμένει στο κτήμα του στο Ραντ, ως ένας εργένης ευγενής γαιοκτήμονας με έντονη διάθεση για μόρφωση. Αν και ο Άγγλος πολιτικός στοχαστής διάκειται ευνοϊκά προς την δημοκρατία, αυτό δεν τον εμποδίζει να διατηρεί μια δυνατή φιλική σχέση με τον βασιλιά Κάρολο τον Α. Ο Anthony Wood¹² μας πληροφορεί πως «η Μεγαλειότητα αρέσκονταν στην παρέα του Χάρινγκτον, καθώς τον θεωρούσε ένα πολύ έξυπνο άνθρωπο, τόσο ώστε να συγκαταλέγεται μαζί με άλλους στον κλειστό του πυρήνα. Μαζί συζητούσαν για όλα τα θέματα που αφορούσαν την κυβέρνηση. Αλλά όταν η κουβέντα πήγαινε στο ζήτημα της Κοινοπολιτείας, ο βασιλιάς έδειχνε να μη το ανέχεται». ¹³ Ο Χάρινγκτον πάντως, αν και «αγαπούσε με πάθος την εξοχή του»¹⁴ – αναλαμβάνοντας και επίσημα αξιώματα¹⁵ - κατά τη διάρκεια του Αγγλικού Εμφυλίου Πολέμου διατήρησε μια ουδέτερη στάση και σε πολλές περιπτώσεις έπαιξε το ρόλο του μεσολαβητή μεταξύ των βασιλικών και κοινοβουλευτικών συμφερόντων, γεγονός που φαίνεται πως εκτιμήθηκε θετικά από τον Κάρολο.

Μετά το θάνατο του Καρόλου, ο Χάρινγκτον αφοσιώθηκε στη μελέτη και ασχολήθηκε με τη συγγραφή του σπουδαιότερου έργου του, την *Κοινοπολιτεία της Ωκεάνας* (*The Commonwealth of Oceana*). Οι απόψεις του όμως δεν άφησαν καλή εντύπωση στον Κρόμγουελ και αρχικά το έργο του κατασχέθηκε ενώ τυπωνόταν, με βάση τον καινούργιο νόμο εναντίον των «σκανδαλωδών βιβλίων και φυλλαδίων». Τότε ο Χάρινγκτον πήγε να συναντήσει την κόρη του Κρόμγουελ, Ελίζαμπεθ, (*Lady Claypole*) για ζητήσει την δημοσίευση του έργου του. Την ώρα που εκείνη ερχόταν να τον συναντήσει, ο Χάρινγκτον έπαιζε με την 3χρονη κόρη της στα γόνατα του. Μόλις την αντίκρισε της είπε, «Ήρθατε ακριβώς

¹¹ Ο.π., σ. 183. Βλ. Jonathan Scott, *England Troubles: 17th century English Political Instability, European Context* (Cambridge University Press, 2000), σ. 331. [Στο εξής, *England Troubles*].

¹² Ο Anthony Wood (1632-1695), υπήρξε γνωστός συλλέκτης βιβλίων και αρχαίων αντικειμένων, ενώ ανέπτυξε και έντονη συγγραφική δραστηριότητα.

¹³ Ο.π., σ. xvi.

¹⁴ John Aubrey, *Brief Lives*, επιμέλεια έκδοσης Richard Barber (Great Britain, 1982), σ. 127.

¹⁵ Το 1647 του απονέμεται ο τιμητικός τίτλος του «ευγενή ιπποκόμου των βασιλικών κοιτώνων» (*gentleman groom of the royal bed chamber*). Μέσα στις αρμοδιότητες του ήταν η ενασχόληση με τα ζητήματα δημοσιονομικής κυρίως φύσεως (υπεύθυνος του βασιλικού ταμείου του κράτους), ενώ ασχολούνταν και με την επίλυση των προβλημάτων που αντιμετώπιζαν τα μέλη της βασιλικής οικογένειας. Έμεινε στο πλευρό του Καρόλου μέχρι τις τελευταίες του στιγμές, ενώ λέγεται πως βρισκόταν ανάμεσα σ' αυτούς που ήταν μαζί του στο κριώμα την ώρα της εκτέλεσης.

την ώρα που ετοιμαζόμουν να κλέψω αυτή την όμορφη δεσποινίδα». Εκείνη τον ρώτησε, «Γιατί θα κάνατε κάτι τέτοιο;» και εκείνος όλο νόημα της απάντησε, « Γιατί όχι; Εκτός και αν εσείς πείσετε τον πατέρα σας να μου επιστρέψει το παιδί μου που μου το έκλεψε με ψέμα». ¹⁶ Ο Χάρινγκτον υποστήριξε πως η Ωκεάνα ήταν απλώς ένα πολιτικό μυθιστόρημα, χωρίς καμία διάθεση προδοσίας απέναντι στον πατέρα της και ευελπιστούσε στην χορήγηση σχετικής άδειας δημοσίευσης του. Εντέλει, με παρέμβαση της το έργο εκδόθηκε και κυκλοφόρησε τελικά το 1656 και αφιερώθηκε στον ίδιο τον Κρόμγουελ.

Τα τρία επόμενα χρόνια ο Χάρινγκτον εξέδωσε ένα αριθμό από επιπλέον γραπτά, με κυριότερα το *Προνόμιο της Λαϊκής Κυβέρνησης* (Prerogative of Popular Government) και την *Τέχνη του Νομοθετείν* (The Art of Lawgiving) ¹⁷ προς υπεράσπιση των αντιλήψεων του απέναντι στους επικριτές του και ειδικότερα τους Matthew Wren και Henry Ferne. ¹⁸ Για την υλοποίηση αυτών των απόψεων, συζητούσε και επιχειρούσε να εφαρμόσει στην πράξη μαζί με τους οπαδούς και τους φίλους του τα βράδια στο Rota Club, στο New Palace Yard, του Ουέστμινστερ. Οι προσπάθειες του όμως δεν στέφθηκαν από επιτυχία και τελικά το Rota Club κλείνει οριστικά το 1660 μετά την Παλινόρθωση, ενώ ο Χάρινγκτον στις 28 Δεκεμβρίου του 1661, συλλαμβάνεται και φυλακίζεται με την κατηγορία της συνωμοσίας εναντίον της κυβέρνησης και της εσχάτης προδοσίας. Κατά τη διάρκεια της φυλάκισης του οξύνονται τα ήδη υπάρχοντα προβλήματα της υγείας του σταδιακά το σώμα του εξασθενεί, αποκτά διακεκομμένες παραισθήσεις, ενώ παράλληλα ταλαιπωρείται και από σκορβούτο και παραλυτική αρθρίτιδα, με αποτέλεσμα οι συγγενείς του να εκλιπαρήσουν αρκετές φορές τις αρχές για την απελευθέρωση του και τελικά να καταβάλλουν το ποσό των 5000 λιρών για να αποφυλακιστεί. Αν και η υγεία του δεν μπόρεσε ποτέ να επανέλθει σε φυσιολογικά επίπεδα, ο Χάρινγκτον συνέχισε να γράφει, ενώ το 1675 παντρεύεται μια παλιά οικογενειακή του φίλη, μένοντας μαζί της μέχρι το θάνατο του στις 11 Σεπτέμβρη του 1677.

¹⁶ Ο.π., σ. xix.

¹⁷ Στο τέλος της εργασίας παραθέτουμε ένα συνοπτικό κατάλογο των συγγραφικών έργων του φιλοσόφου μαζί με τις ημερομηνίες έκδοσης τους.

¹⁸ Ο Matthew Wren υπήρξε ένας σημαίνων κληρικός και λόγιος μοναρχικών πεποιθήσεων, ενώ ο Henry Ferne διετέλεσε επίσκοπος στις αγγλικές επαρχίες του Ely και του Chester.

vi. Ωκεάνα: πρώτες εκδόσεις και χειρόγραφα

Η Κοινοπολιτεία της Ωκεάνας δημοσιεύτηκε ανάμεσα στον Σεπτέμβριο και τον Νοέμβριο του 1656 σε δύο εκδόσεις. Η πρώτη τυπώθηκε από τον John Streater¹⁹, για τον Livewell Charpan, ενώ η άλλη τυπώθηκε για τον Daniel Pakeman, χωρίς να είναι όμως γνωστό μέχρι σήμερα το όνομα του εκδότη. Αξίζει να σημειωθεί πως αυτές οι δύο εκδόσεις είναι περίπου πανομοιότυπες ως προς το περιεχόμενο και εξ ολοκλήρου όσον αφορά την τυπογραφία. Το 1964 όμως, ο Gilbert Gilchrist, σύμφωνα με μια αναφορά του ιστορικού Peter Laslett, έφερε στο φως «μία έκδοση χειρογράφου του πρώιμου μέρους της Ωκεάνας... το οποίο μάλλον πρέπει να είχε γραφτεί πριν την πρώτη έκδοση του 1656»²⁰ και βρίσκεται σήμερα στο Βρετανικό Μουσείο. Επίσης λίγα χρόνια αργότερα, ήρθαν στην επιφάνεια και άλλες δύο εκδόσεις χειρογράφων· η μία απ' αυτές βρίσκεται ομοίως στο Βρετανικό Μουσείο ενώ η δεύτερη στη βιβλιοθήκη Bodleian, του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης. Όλα αυτά τα χειρόγραφα, που φαίνεται να έχουν γραφτεί πριν το 1656, έχουν περίπου το ίδιο περιεχόμενο με κάποιες μικρές διαφορές ως προς τη φρασεολογία του κειμένου. Ποιες είναι όμως οι διαφορές ανάμεσα στα τρία αυτά πρώιμα χειρόγραφα με εκείνο του 1656;

Στα πρώιμα χειρόγραφα, η Ωκεάνα επιγράφεται ως Αγγλία, ενώ τα τοπωνύμια και τα ονόματα των βασιλιάδων και των βασιλισσών αποδίδονται κανονικά και όχι με φανταστικά ψευδώνυμα. Η μεγαλύτερη διαφορά όμως είναι η εξής: Στην έκδοση του 1656, στο δεύτερο μέρος των Εισαγωγικών, ο Χάρινγκτον προσπαθεί να αναλύσει τα αίτια της κατάρρευσης του μοναρχικού πολιτεύματος της Αγγλίας μετά τη λήξη του Εμφυλίου Πολέμου, σε αντίθεση με τα χειρόγραφα, όπου ο θεσμός της βασιλείας εμφανίζεται απλώς να απειλείται αλλά σε καμία περίπτωση να έχει εκλείψει ολοκληρωτικά.

Συγκεκριμένα, στην έκδοση του 1656 αναφέρεται ως «η τελευταία μοναρχία» (late monarchy), ενώ τα χειρόγραφα αντίθετα μιλούν για «την πρόσφατη μοναρχία» (this monarchy). Επίσης, και τα δύο μέρη των «τυπωμένων» Εισαγωγικών είναι γεμάτα από μια διατρέχουσα διαμάχη με τον Λεβιάθαν του Χομπς (1652), ενώ το χειρόγραφο παραλείπει τελείως αυτές τις αναφορές. Η πρώτη ερμηνεία είναι πως ο Λεβιάθαν δεν είχε γραφτεί ακόμη όταν ο Χάρινγκτον έγραφε τα πρώτα χειρόγραφα της Ωκεάνας, και σε συνδυασμό με τις αναφορές για το ότι η μοναρχία απειλείται αλλά δεν

¹⁹ Ο John Streater, ήταν ένας Άγγλος στρατιώτης, πολιτικός συγγραφέας και εκδότης, ενώ υπήρξε αντίπαλος του Κρόμγουελ και σπουδαίος δημοκράτης επικριτής του καθεστώτος του.

²⁰ Sharp, Andrew: "The Manuscript Versions of Harrington's Oceana", *The Historical Journal*, Vol. 16, No. 2 (June, 1973), σ. 227.

είχε καταστραφεί, πιθανώς φαίνεται να γράφτηκε και πριν το 1649, έτος λήξης του Εμφυλίου Πολέμου. Τα τρία αντίγραφα των χειρογράφων τυπώθηκαν πιθανώς στα 1690 με την Ωκεάνα του Bodleian να είναι η πρώτη που δημιουργήθηκε, με τις άλλες δύο να αντλούν κυρίως το περιεχόμενο τους απ' αυτήν. Αυτά τα τρία αντίγραφα λοιπόν ονομάστηκαν *Discourse I*, *Discourse II* και *Discourse III* αντίστοιχα. Το πρώτο χειρόγραφο κατά σειρά ανήκει στη συλλογή του διπλωμάτη και επιτρόπου Sir Robert Southwell (1635-1702), το δεύτερο στον βαρόνο συλλέκτη Sir Hans Sloane (1660-1735), ενώ τέλος το τρίτο στη μεγάλη συλλογή των Harley, που βρίσκεται στην Βρετανική Βιβλιοθήκη.

II. ΟΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΤΟΥ ΧΑΡΙΝΓΚΤΟΝ: ΤΟ ΜΟΝΤΕΛΟ ΤΗΣ ΩΚΕΑΝΑΣ

i. Ωκεάνα: Ουτοπία και πραγματικότητα και η προέλευση του ονόματος

Ο Τζων Τόλαντ, στην εισαγωγή του έργου του *Η Ωκεάνα και τα υπόλοιπα έργα του Τζέιμς Χάρινγκτον*, μας πληροφορεί πως στην πραγματικότητα η Κοινοπολιτεία της Ωκεάνας «πρόκειται για ένα πολιτικό μυθιστόρημα, μία μίμηση της Ατλαντίδας του Πλάτωνα».¹ Παρόμοια εκτύπωση διέτύπωσε και ο Charles Blitzer, υποστηρίζοντας πως η Ωκεάνα «μπορεί να συγκριθεί περισσότερο με τις ιδανικές πιθανές πολιτείες του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη, ανάμεσα σ' άλλες, παρά με την ουτοπία του «πουθενά» του Μωρ». Πιο κοντά στην πραγματικότητα όμως, φαίνεται να βρίσκεται η άποψη του σπουδαίου καθηγητή της Βρετανικής Ιστορίας J.G.A. Pocock, ο οποίος δεν αντιλαμβάνεται την Ωκεάνα ως μια ουτοπία με την έννοια της ιδεώδους πολιτείας του Μωρ, του Μπιαίικον ή του Καμπιανέλλα, καθώς δεν πρόκειται για ένα φανταστικό νησί σε άγνωστες θάλασσες, αλλά για την ίδια την Αγγλία.² Ως προς το ίδιο ζήτημα, ο H. F. Russell Smith ισχυρίζεται πως η Ωκεάνα, μολονότι «είναι γραμμένη σε μορφή Ουτοπίας», στην πραγματικότητα δεν πρόκειται για μία ουτοπική κοινωνία διότι «δεν μιλά ούτε για ουρανούς, ούτε για κάποιο μέρος της γης που δεν υπάρχει, αλλά για την Αγγλία»,³ ενώ τέλος και ο J.C. Davis εμβαθύνοντας περισσότερο στην ανάλυση του, καταλήγει στο συμπέρασμα πως στην Ωκεάνα μπορεί να παρατηρήσει κανείς μία σύγκρουση μεταξύ «κλασσικού δημοκρατισμού» και «ουτοπιανισμού».⁴ Η Ωκεάνα λοιπόν σχεδιάστηκε στην πραγματικότητα για να αποτελέσει κατά πρώτο λόγο ένα καταστατικό χάρτη, ένα συνταγματικό κείμενο δηλαδή, τις βασικές νομοθετικές διατάξεις του οποίου, επωμιζόταν το καθήκον να αξιολογήσει και να εφαρμόσει προς χάριν της αναμόρφωσης της Μεγάλης Βρετανίας ο νέος Λόρδος Προστάτης της Ολβερ Κρόμγουελ.

Έντονη επίδραση όμως στη σκέψη του Χάρινγκτον άσκησε χωρίς καμία αμφιβολία η αρχαία ελληνική γραμματεία και παράδοση. Ο αναγνώστης του έργου μπορεί άκοπα να διακρίνει το διάχυτο ελληνικό στοιχείο, είτε όταν αυτό είναι εμφανές ή όταν αυτό υπαινίσσεται πίσω από τις γραμμές του κειμένου. Ξεφυλλίζοντας απλώς τις σελίδες του βιβλίου ο ερευνητής

¹ Toland, σ. xix.

² Works, σ. 74-75.

³ H.F. Russell Smith, *Harrington and his Oceana: A Study of a 17th Century Utopia and its Influence in America* (Cambridge University Press, 1914), σ. 12. [Από εδώ και στο εξής, Smith].

⁴ J.C. Davis, *Utopia and the Ideal Society: A Study of English Utopian Writing 1516-1700* (Cambridge, 1981), σ. 206.

συναντά δεκάδες ελληνικές λέξεις· δεν είναι τυχαίο άλλωστε πως σχεδόν όλα τα τοπωνύμια και οι περισσότεροι από τους ήρωες του αφηγήματος, διαθέτουν ονόματα ελληνικής προέλευσης. Ως εκ τούτων, απ' αυτή την «ελληνολατρία» που διακατέχει τον Άγγλο στοχαστή, δεν θα μπορούσε να εξαιρεθεί και το όνομα της ίδιας της Ωκεάνας. Καταρχήν, πρέπει να διευκρινιστεί πως η Ωκεάνα δεν παραπέμπει γενικότερα σε μια θάλασσα, αλλά στον Ωκεανό, την Μεγάλη Εξωτερική Θάλασσα, σε αντίθεση με την «κλειστή» θάλασσα της Μεσογείου. Σύμφωνα με τη μυθολογική παράδοση, ο Ωκεανός ήταν ο μεγάλος ποταμός που περιέκλειε τη γη και τη θάλασσα, ενώ ταυτόχρονα θεωρούνταν η αρχή όλων των πραγμάτων, ακόμα και των θεών.⁵ Ο Χάρινγκτον συνεπώς, χαρίζει αυτό το όνομα στην Αγγλία, σε μια προσπάθεια του να προσδώσει στη χώρα εκείνο πράγματι τον συμβολισμό του πιο επιβλητικού νησιού στον Βόρειο Ωκεανό, από τη στιγμή κιόλας που το όνομα Ωκεανός αναφέρεται περισσότερο στο βόρειο παρά στο νότιο ωκεανό. Επίσης, θα ήταν παράλειψη να μην αναφερθεί πως, ο Ωκεανός εισάγεται και ως ο απόγονος της γης και του παραδείσου στον *Τίμαιο*, έναν πλατωνικό διάλογο, που όπως θα δούμε παρακάτω, ο Χάρινγκτον ήταν αρκετά εξοικειωμένος μαζί του.

⁵ Σοφία Ν. Σφυρόερα, *Η Μυθολογία των Ελλήνων, Β' Τόμος* (Αθήνα, 2006), σσ.14-15. [Στο εξής εν συντομία, *Μυθολογία*].

ii. Η Πανόπεια, η Μάρπησσα και τα υπόλοιπα ονόματα της Ωκεάνας

Δεν πρέπει να λησμονούμε όμως το γεγονός, ότι η χώρα της Ωκεάνας είναι μια Κοινοπολιτεία. Η Αγγλία και τα γειτονικά της νησιά γράφει ο Χάρινγκτον, «έχουν σχεδιαστεί από το Θεό για να συναποτελέσουν μια Κοινοπολιτεία», η οποία αν ακολουθήσει τις συμβουλές του θα γίνει «η πιο ισχυρή πολιτεία που έχει θεσπιστεί από την αρχή της δημιουργίας του κόσμου μέχρι σήμερα».⁶ Το δεύτερο λοιπόν κατά σειρά μεγαλύτερο νησί της Μεγάλης Βρετανίας, την Ιρλανδία, ο Χάρινγκτον επιλέγει να την «βαπτίσει» Πανόπεια (Panopea).⁷ Ο S.B. Liljergen φρονεί ότι ο Χάρινγκτον παρομοιάζει την Ιρλανδία με την αρχαία πόλη Πανόπη, η οποία σύμφωνα με τον Πausanias είναι μία πόλη της Φωκίδας, «...αν μπορεί κανείς να την ονομάσει πόλη, μολονότι ούτε κανένα οικοδόμημα για τους άρχοντες έχει, ούτε γυμναστήριο, ούτε θέατρο, ούτε αγορά, ούτε νερό να κατεβαίνει σε κρήνη... και οι άνθρωποι κατοικούν σε μια χαράδρα, σε απλές καμπυλούμενες στέγες που μοιάζουν πολύ με τις καλύβες των βουνών».⁸ Εντούτοις, ο Χάρινγκτον όταν κατονομάζει την Ιρλανδία έτσι, δείχνει να έχει μάλλον στο μυαλό του τη Νύμφη Πανόπεια, η οποία σύμφωνα με τον Ησίοδο ήταν μία από τις Νηρηίδες τις νύμφες δηλαδή που ζούσαν στο βυθό της θάλασσας και βοηθούσαν τους ναυτικούς. Οι Νύμφες σύμφωνα με την ελληνική μυθολογία, είχαν τη φήμη πως διακατέχονται από ένα αίσθημα έντονης θηλυκότητας σε σημείο που να προκαλούν έντονη νωθρότητα, σε όσους τις αντίκριζαν (π.χ. η Καλυψώ με τον Οδυσσέα).⁹ Ίσως γι' αυτό, ο Χάρινγκτον αντιλαμβάνεται την Πανόπεια σαν «την απαλή μητέρα ενός νωθρού και δειλού λαού»¹⁰ εξαιτίας κυρίως της γλυκύτητας που χαρακτήριζε το κλίμα της Ιρλανδίας, το οποίο είχε μετατρέψει τον Ιρλανδικό λαό σε «τεμπέλη» και τους Άγγλους μέτοικους που ζούσαν εκεί, σε εξίσου νωχελικούς ανθρώπους. Οι απόψεις άλλωστε του Χάρινγκτον για την επίλυση του προβλήματος της Ιρλανδίας είναι ενδεικτικές: ενέκρινε την κατάκτηση της, θλίβονταν καθώς δεν παρήγαγε ούτε κατά προσέγγιση τα προβλεπόμενα έσοδα για την Αγγλία, με φυσικό επακόλουθο να επιθυμεί τον εποικισμό της από ένα εργατικό και επιχειρηματικό λαό, τους Εβραίους, τους οποίους θεωρούσε ικανούς να βελτιώσουν την γεωργία και να αναπτύξουν το

⁶ Toland, σ. 36.

⁷ Nelson, σ. 104.

⁸ S.B. Liljergen, *Harrington's, Oceana* (Lund, 1924), σ. 231 και Πausanias, Φωκικά, εισαγωγή, μεταφράση, σχόλια Νικόλαος Παπαχατζής, επιμέλεια έκδοσης Εὐάγγελος Παπανούτσος, εκδόσεις E. & M. Ζαχαροπούλου Ε.Π.Ε. (Αθήνα), κεφ. 4.-1., σσ. 54-55, «...είγε ὀνόμασαι τις πόλιν καὶ τούτους οἷς γε οὐκ ἀρχεῖα οὐ γυμνάσιον ἔστιν, οὐ θέατρον, οὐκ ἀγορὰν ἔχουσιν, οὐχ ὕδωρ κατερχόμενον ἐς κρήνην, ἀλλὰ ἐν στέγαις κοίλαις κατὰ τὰς καλύβας μάλιστα τὰς ἐν τοῖς ὄρεσιν, ἐνταῦθα οἰκοῦσιν ἐπὶ χαράδρα».

⁹ Μυθολογία, σ. 15.

¹⁰ Works, σ. 159.

εμπόριο της Ιρλανδίας, προς όφελος της ίδιας αλλά και της μητρόπολης Αγγλίας.¹¹

Ακολουθως, ο Χάρινγκτον απονέμει στη Σκωτία το όνομα Μαρπησία (Marpesia). Η «λιναστράγαλη» Μάρπησσα παρουσιάζεται στην Ιλιάδα ως η γυναίκα του μυθικού ήρωα Ίδα, του «πιο αντρείου ανάμεσα στους άντρες»,¹² ένα σύμβολο με λίγα λόγια ζωόδους δύναμης. Σύμφωνα με τον μύθο, η Μάρπησσα είχε αγαπηθεί από τον θεό Απόλλωνα, τον θεό της ευγένειας και από τον Ίδα. Όταν ο Δίας της έδωσε τη δυνατότητα της επιλογής, εκείνη προτίμησε τον Ίδα «που τόλμησε να χτυπηθεί με τόξο»¹³ με το Φοίβο για να την κερδίσει. Ο Χάρινγκτον, χαρακτηρίζει τους Σκώτους ως ένα «σκληραγωγημένο λαό» που ήταν πολύ «δύσκολο να κατακτηθούν»¹⁴ απ' οποιοδήποτε άλλο έθνος καθώς έμοιαζαν σαν «κτήνη», ακριβώς δηλαδή όπως και η κατάληξη της ιστορίας της Μάρπησσας, που τελικά επέλεξε την ανδρεία από την ευγένεια. Αξίζει εδώ πάντως να σημειωθεί ότι υφίσταται και μια διαφορετική άποψη, εκείνη του S.B. Liljergen, που συγγέει τον ομηρικό ήρωα Ίδα με την Ίδη - τη γνωστή δηλαδή οροσειρά της Τροίας - παραλληλίζοντας έτσι «τα δάση της Ίδης»¹⁵ με το κακοτράχαλο έδαφος της Σκωτίας.

Η ελληνική ονοματολογία στην Ωκεάνα δεν σταματά όμως εδώ. Ο Χάρινγκτον ονομάζει το Λονδίνο, Εμπόριο (Emporium), λόγω της έντονης εμπορικής του δραστηριότητας, ενώ η πόλη του Ουέστμινστερ μετατρέπεται σε Ιερό Μέρος (Hiera), λόγω κυρίως της διάσημης μοναστηριακής της εκκλησίας. Μέσα στο Ιερό Μέρος κατοικούν δύο φυλές, οι Αγοραίοι (Agoaraea), δηλαδή οι άνθρωποι που παίρνουν μέρος στις συνελεύσεις και η Πρόπολα (Propola), με λίγα λόγια ο κλήρος. Το Εμπόριο με τη σειρά του είχε τρεις φυλές: (α) τη Σκάζων (Scazon), μία φυλή που διακατέχεται από μία χαλαρότητα, διότι είναι η πλουσιότερη συγκριτικά με τις άλλες δύο, (β) την Μετοχή (Metoché), που παραπέμπει στη συμμετοχή των πολιτών στις συνελεύσεις του κράτους και (γ) την Τηλικούτα (Telicouta), δηλαδή τη σπουδαία φυλή.¹⁶ Αποκλειστικός και μεγάλος νομοθέτης της Ωκεάνας είναι ο Λόρδος Αρχοντας (Lord Archon), ιδιαίτεροι σύμβουλοι του είναι οι Πρυτάνεις (Prytans), πρώτος αρχηγός της Συγκλήτου είναι ο Στρατηγός (Strategos) και δεύτερος ο Ρήτορας (Orator), ενώ οι πενήντα συνολικά φυλές της Κοινοπολιτείας κυβερνιούνται από τους Φύλαρχους (Phylarchs).¹⁷

¹¹ Ο.π., σ. 159 και Π. Νούτσος (1977), σ. 32.

¹² Όμηρος, *Ιλιάδα*, μετάφραση Ν. Καζαντζάκης-Ι.Θ. Κακριδής (Αθήνα, 1979), Ραψωδία Ι. 557-560, σ. 144 [Από εδώ και στο εξής, *Ιλιάδα*].

¹³ Ο.π.

¹⁴ *Works*, σ. 35.

¹⁵ *Ιλιάδα*, Ραψωδία Θ. 170, 410, σσ.121 και 126 αντίστοιχα.

¹⁶ Toland, σσ. 169-171.

¹⁷ Toland, σσ. 56, 81, 113, 129 και Nelson, σ. 105.

Τέλος, ο Χάρινγκτον απονέμει ελληνικά ονόματα και σε μια σειρά Αγγλων βασιλιάδων από το πρόσφατο παρελθόν, όπως π.χ. ο Άδοξος (Adoxus), δηλαδή ο ανόητος, αναφερόμενος έτσι έμμεσα στον βασιλιά Ιωάννη, η Παρθενία (Parthenia), εννοώντας την Ελισάβετ, ο Πανούργος (Panurgus), δηλαδή με λίγα λόγια ο απατεώνας, «φωτογραφίζοντας» έτσι τον βασιλιά Ερρίκο τον Ζ', και τέλος ο Διχοτόμος (Dicotome), ο βασιλιάς Ριχάρδος ο Β', που δίχασε, εξαιτίας της αυταρχικής του πολιτικής, το λαό και τους ευγενείς της Αγγλίας.¹⁸

iii. Η Αρχαία και Σύγχρονη Φρόνηση και η Εξουσία των Νόμων και των Ανθρώπων

Από τις πρώτες κιόλας γραμμές του έργου του, ο Χάρινγκτον επιχειρεί να οριοθετήσει το ιστορικό πλαίσιο των πολιτικών αλλαγών που συντελέστηκαν στον κόσμο από την αρχαιότητα μέχρι την τότε σύγχρονη εποχή. Σύμφωνα και με την διάκριση του Ντονάτο Τζιαννιότι (Donato Giannioti),¹⁹ του καλύτερου αναλυτή της Κοινοπολιτείας της Βενετίας, ο Χάρινγκτον κατηγοριοποιεί όλα τα είδη των κυβερνήσεων σε δύο χρονικές περιόδους. Η πρώτη εποχή που ονομάζεται Αρχαία Φρόνηση, εισήχθη στην ανθρωπότητα από τον ίδιο τον Θεό αποκτώντας για πρώτη φορά υπόσταση, με το οικοδόμημα της Κοινοπολιτείας του Ισραήλ· αυτό το σύστημα διακυβέρνησης περιγράφεται από τον Χάρινγκτον περισσότερο κανονιστικά παρά ιστορικά. Στη συνέχεια, η φιλοσοφία αυτού του μοντέλου ακολουθήθηκε με πλήρη ομοθυμία τόσο στην αρχαία Ελλάδα όσο και στη δημοκρατική περίοδο της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Από την άλλη μεριά, η δεύτερη περίοδος καλείται Σύγχρονη Φρόνηση και ξεκινά με την εποχή του Καίσαρα - ο οποίος εξόντωσε κάθε ίχνος ελευθερίας - ενώ αρχίζει να παίρνει μορφή με τις επιδρομές των Γότθων, των Βανδάλων, των Λομβαρδών και των Σαξόνων, οι οποίοι διέλυσαν το οικοδόμημα της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, παραμορφώνοντας έτσι την πολιτιστική ταυτότητα ολόκληρου του κόσμου, με μοναδική εξαίρεση ωστόσο τη Βενετία, που «δραπέτευσε» από τα χέρια των βαρβάρων και μέσω της

¹⁸ Ο.π., σ. χξί.

¹⁹ Ο Ντονάτο Τζιαννιότι ήταν πολιτικός και θεατρικός συγγραφέας της Αναγέννησης. Υπήρξε ένας από τους ηγέτες της βραχύβιας δημοκρατίας της Φλωρεντίας του 1527. Μετά την επιστροφή των Μεδίκων, έζησε για ένα μεγάλο διάστημα στην εξορία και τελικά πέθανε στη Ρώμη. Ο Χάρινγκτον φαίνεται να αντλεί ιστορικές πληροφορίες για τις ιταλικές δημοκρατίες κυρίως από τα έργα του *De Ila Republica Fiorentina* και *Libro de Ila Republica de Viniziani*.

αρετής της «εκπόρθησε» αυτή τη νέα πραγματικότητα, διατηρώντας πιστά εστραμμένη την προσοχή της στην Αρχαία Φρόνηση.²⁰

Για τον Χάρινγκτον η συγγραφή της *Κοινοπολιτείας της Ωκεάνας*, τοποθετείται χρονικά ακριβώς σ' εκείνο το σημείο της ιστορικής εξέλιξης που η σύγχρονη φρόνηση είναι πλέον τόσο εξαντλημένη από τη δική της αστάθεια και από τις αλληπάλληλες αντιφάσεις, με συνέπεια να έχουν διαμορφωθεί οι κατάλληλες συνθήκες, μια ιδανική ευκαιρία – *occasione*,²¹ σύμφωνα με τον Μακιαβέλλι – που αν αξιοποιηθεί ορθά θα οδηγήσει στην αποκατάσταση της αρχαίας φρόνησης για πρώτη φορά μετά την πτώση της δημοκρατικής Ρώμης. Βάση λοιπόν αυτής της διάκρισης, η κυβέρνηση (που ορίζεται ως *de jure* ή σύμφωνα με την αρχαία φρόνηση) πρόκειται στην πραγματικότητα για μία «τέχνη» (*art*), βάση της οποίας μια πολιτική κοινωνία ανθρώπων είναι θεσπισμένη και βασίζεται πάνω στο κοινό δίκαιο και συμφέρον· με άλλα λόγια δηλαδή υφίσταται μία εξουσία των νόμων και όχι των ανθρώπων, ενώ απ' την άλλη, η κυβέρνηση (που ορίζεται ως *de facto* ή σύμφωνα με τη σύγχρονη φρόνηση) πρόκειται για μία «τέχνη», βάση της οποίας ένας άνθρωπος ή κάποιοι λίγοι άνθρωποι διοικούν, μια πόλη ή ένα έθνος, με γνώμονα το δικό τους προσωπικό συμφέρον, από τη στιγμή που οι νόμοι σ' αυτές τις περιπτώσεις κατασκευάζονται σύμφωνα με το συμφέρον κάποιου ανθρώπου ή κάποιων λίγων οικογενειών· κοντολογίς δηλαδή, υφίσταται μία εξουσία των ανθρώπων και όχι των νόμων.²²

Σε πλήρη αντίθεση με τον Χομπς και άμεσα επηρεασμένος από την Πλατωνική και Αριστοτελική θεωρία περί υπεροχής των νόμων έναντι των ανθρώπων, ο Χάρινγκτον τοποθετεί την έννοια του Νόμου σε συσχετισμό με την έννοια της Αρετής στον πυρήνα της κυβερνητικής του θεωρίας: «η κυβέρνηση δεν είναι τίποτε άλλο παρά η ψυχή ενός έθνους ή μιας πόλης, ενώ επιπλέον το αποτέλεσμα της Λογικής συζήτησης που αναπτύσσεται στους κόλπους μιας Κοινοπολιτείας, πρέπει να είναι η Αρετή. Έτσι, όπως η Ψυχή μιας πόλης ή ενός έθνους είναι η Υπέρτατη Δύναμη, η Αρετή της πρέπει να είναι ο Νόμος». ²³

²⁰ Ο.π., σ. 37.

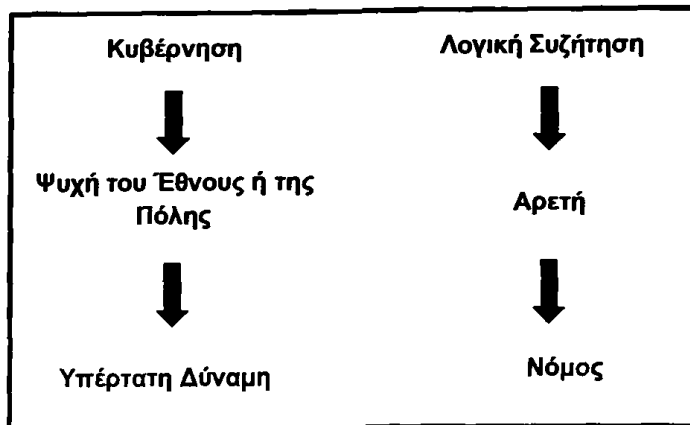
²¹ *Works*, σ. 52.

²² *Toland*, σ. 37.

²³ Ο.π., σ. 45.

Η παραπάνω ανάλυση μπορεί να παρασταθεί διαγραμματικά ως εξής:

Άρα, «ολόκληρος ο Νόμος της κυβέρνησης είναι Αρετή και ολόκληρη η Αρετή είναι ο Νόμος και αυτό είναι το ίδιο, όπως ακριβώς ολόκληρη η Εξουσία ή Πολιτική Δύναμη είναι Νόμιμη Αρχή και ολόκληρη η Νόμιμη Αρχή είναι Εξουσία ή Πολιτική Δύναμη».²⁴ Ομοίως και για τον Αριστοτέλη, ο νόμος είναι λογική χωρίς εμπάθεια και πρέπει να υπερτερεί των ανθρωπίνων επιθυμιών· ακόμη και στην περίπτωση που αυτοί οι γραπτοί νόμοι χαρακτηρίζονται από υπερβολική ακαμψία, υπάρχουν πάντοτε εκείνοι οι άγραφοι νόμοι και οι εθιμικοί κανόνες που συνιστούν τη σημαντικότερη μορφή δικαίου. Εκτιμώντας βαθιά την οπτική του Σταγειρίτη φιλόσοφου πάνω στο ζήτημα της υπεροχής των νόμων, ο Χάρινγκτον επισημαίνει χαρακτηριστικά πως στην κοινοπολιτεία «όπου ο νόμος είναι βασιλιάς, όπως ειπώθηκε και από τον Αριστοτέλη, είναι το βασίλειο του Θεού».²⁵

Ο Χομπς αντιθέτως απ' την πλευρά του, απορρίπτει την άποψη του Αριστοτέλη ως λανθασμένη και «ακολουθώντας πιστά τον δάσκαλο του Καρνεάδη»,²⁶ θεμελιώνει την αντίρρηση του πάνω στο εξής δόγμα: «ολόκληρη η εξουσία απορρέει απ' το φόβο των ανθρώπων και όχι απ' τους νόμους, οι οποίοι δεν είναι τίποτα περισσότερο από λέξεις και χαρτί,

²⁴ Ο.π.

²⁵ Ο.π., «the Commonwealth where the Law is King, is said by ARISTOTLE to be the *kindom of God*», σ. 52.

²⁶ Ο.π., σ. 41.

χωρίς τα χέρια και τα σπαθιά των ανδρών»,²⁷ ενώ συνεχίζοντας το συλλογισμό του υπογραμμίζει πως τα κοινωνικά σύμβολα δεν είναι «παρά μόνο λέξεις και αναπνοή και δεν έχουν καμία δύναμη να εξαναγκάσουν ένα άνθρωπο χωρίς το Λαϊκό Ξίφος». ²⁸ Ευρισκόμενος στην αντίπερα όχθη με τον Χάρινγκτον, για τον Χομπς θεωρείται αθέμιτο να μεταχειρίζεται κανείς τον όρο Κοινοπολιτεία, καθώς ο ίδιος ως ακραιφνής υποστηρικτής της εξουσίας που υπόκειται στη δύναμη ενός ανθρώπου, στον «Λεβιάθαν... δίνει το πλεονέκτημα στην Μοναρχία». ²⁹

Απ' την άλλη, ο Χάρινγκτον οραματίζεται την ιδανική του Κοινοπολιτεία ως μια Δημοκρατία (Republic), μια συγκεκριμένη δηλαδή μορφή κυβέρνησης ή πολιτικού καθεστώτος όπου «το χέρι του δικαστή είναι η εκτελεστική δύναμη του νόμου» ενώ «το κεφάλι (σκεπτικό) του δικαστή είναι υπόλογο στο λαό». ³⁰ Η πολιτική ζωή δεν αποτελεί γι' αυτόν σε καμία περίπτωση μία σύγκρουση ανάμεσα στη δύναμη του κρατικού μηχανισμού και στην ελευθερία του ατόμου. Η σημερινή έννοια του «κράτους» δεν υφίσταται στην κοσμοθεωρία του Χάρινγκτον. Αντιθέτως, η ιδεώδης πολιτεία του μπορεί να ερμηνευθεί αποκλειστικά ως μια «Κοινοπολιτεία» της οποίας η «ελευθερία» γίνεται αχώριστη από την ελευθερία των πολιτών της. ³¹ Ως εκ τούτου, η Κοινοπολιτεία και ο πολίτης ταυτίζονται και καθίστανται ισχυροί και ελεύθεροι από κοινού.

²⁷ Ο.π., σ. 38.

²⁸ Ο.π., σ. 41.

²⁹ Ο.π., σ. 52.

³⁰ Ο.π., σσ. 48-49.

³¹ Ο.π., σ. 46.

iv. Τα αγαθά του Νου και της Τύχης

Στο πρώτο μέρος των Εισαγωγικών (Preliminaries) ή αλλιώς στα θεωρητικά Προλεγόμενα της *Ωκεάνας*, ο Χάρινγκτον ακολουθώντας πάντα τους μεγάλους συγγραφείς της αρχαιότητας αλλά παράλληλα χαράσσοντας και τον δικό του δρόμο, προχωρά στην παρουσίαση των βασικών κυβερνητικών αρχών, που σύμφωνα με την ανάλυση του, χωρίζονται σε δύο κατηγορίες: (α) στις εσωτερικές (internal) ή τα «αγαθά του νου» (goods of mind) και (β) στις εξωτερικές (external), ή τα «αγαθά της τύχης» (goods of fortune). Τα «αγαθά του νου» είναι οι φυσικές ή επίκτητες αρετές (acquired virtues) όπως η σοφία, η σύνεση και το θάρρος, κτλπ. Τα «αγαθά της τύχης» είναι τα πλούτη (riches), ενώ υπάρχουν επίσης και αγαθά όπως του σώματος, της υγείας, της ομορφιάς και της δύναμης που δεν εντάσσονται όμως σ' αυτή εδώ τη διάκριση. Οι αρχές της κυβέρνησης επομένως χωρίζονται στα αγαθά του νου και στα αγαθά της τύχης αντίστοιχα: στα αγαθά του νου απαντά η έννοια της νόμιμης αρχής (authority)³², ενώ στα αγαθά της τύχης, η δύναμη ή η εξουσία (empire).³³

Σ' αυτό το σημείο, ο Χάρινγκτον βρίσκει την ευκαιρία να διατυπώσει ξανά τη διαφωνία του με τον Χομπς πάνω στο ζήτημα των υλικών αγαθών: αρχικά, ενώ φαίνεται να συμπλέει με την ερμηνεία του, πως δηλαδή «τα πλούτη είναι δύναμη», στη συνέχεια εκδηλώνει την αντίρρηση του υποστηρίζοντας σε αντιδιαστολή από τον Χομπς, ότι «η φρόνηση ή υπόληψη της φρόνησης, δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να είναι δύναμη»,³⁴ προτείνοντας έτσι ως ιδανικό μοντέλο διακυβέρνησης μιας χώρας, το συνταίριασμα της «νόμιμης αρχής» με τη «δύναμη», αποδίδοντας όμως έστω και έμμεσα ένα προβάδισμα στην πρώτη, στις περιπτώσεις που δεν μπορεί να επιτευχθεί η απόλυτη σύμπτωση και των δύο.

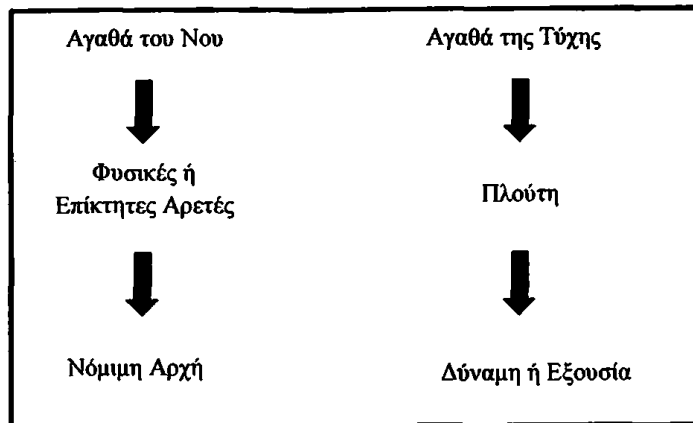
³² Σ' αυτό το σημείο πρέπει να γίνει η εξής διάκριση: Ο όρος «power» ερμηνεύεται συνήθως ως εκείνη η δύναμη, η οποία ορίζει την ικανότητα κάποιου να επηρεάσει κάποιον άλλο να κάνει κάτι (έστω και με τη χρήση βίας), που σε αντίθετη περίπτωση δεν θα το έπραττε. Αντίθετα, με τη λέξη «authority», δηλώνεται η δύναμη της νομιμότητας και του δικαίου να ασκεί εξουσία, π.χ. μόνο το δικαστήριο έχει την εξουσία (authority) να βγάλει καταδικαστική ή αθωωτική απόφαση για ένα κατηγορούμενο.

³³ Toland, σ. 39. Βλ. Eric J. Olsen, *Civic Republicanism and the Properties of Democracy: A Case Study of Post-Capitalist Political Theory*, Lexington Books (USA, 2006), σσ. 161-171.

³⁴ Ο.π., σ. 39.

Η παραπάνω ανάλυση του Χάρινγκτον μπορεί να παρασταθεί διαγραμματικά ως εξής:

Όπως γίνεται αντιληπτό, βασική αποστολή του νομοθέτη της χώρας αποτελεί «η ένωση των αγαθών του νου στην κυβέρνηση του με τα αγαθά της τύχης, πλησιάζοντας έτσι όλο και πιο κοντά στο έργο του Θεού, του οποίου η κυβέρνηση περιλαμβάνει από κοινού τον παράδεισο και τη γη».³⁵ Η ιδανική και «αθάνατη»³⁶ επομένως Κοινοπολιτεία της Ωκεάνας, σχεδιάστηκε για να ενώσει τα όρια του παραδείσου και της γης, μια ιδέα που ο Χάρινγκτον, είναι φανερό, πως την αντλεί απευθείας από τον Πλάτωνα, υιοθετώντας (όπως και ο Μωρ) ταυτόχρονα και τη διαχρονική ρήση του: «όταν οι ηγεμόνες γίνουν φιλόσοφοι ή οι φιλόσοφοι ηγεμόνες, τότε μόνο ο κόσμος θα είναι πραγματικά ευτυχισμένος».³⁷ Σύμφωνα λοιπόν με την ελληνική μυθολογία, ο Ωκεανός υπήρξε ο απόγονος του Ουρανού (Παράδεισος) και της Γαίας (Γη): αποδεχόμενος κανείς αυτή τη λογική, μπορεί εύκολα ν' συνειδητοποιήσει ότι η Ωκεάνα, σχεδιάστηκε για να αποτελέσει μία χώρα χτισμένη ακριβώς «πάνω στα όρια του παραδείσου και της γης».

³⁵ Ο.π., σ. 44.

³⁶ Ο.π., σσ. 80, 193.

³⁷ Ο.π., σσ. 44-56 και Μωρ, σ. 46.

ν. Το παράδειγμα του Τάνταλου και το αγροτικό μοντέλο της Σπάρτης

Στο εξώφυλλο της πρώτης έκδοσης της *Ωκεάνας* το 1656, ακριβώς κάτω από τον τίτλο και σε μορφή motto, ο Χάρινγκτον αναγγέλλει εμμέσως πλην σαφώς ως κεντρικό θέμα του έργου του την αποφυγή του πάθους της απληστίας, παραθέτοντας συμβολικά κάποιους στίχους από το ποίημα του Οράτιου, οι *Σάτιρες*, που αναφέρεται στην ελληνική μυθολογία και συγκεκριμένα στην ιστορία του Τάνταλου. Ο Τάνταλος, γιος του Δία, πάμπλουτος και ευτυχισμένος απολάμβανε την εύνοια των θεών και μάλιστα συχνά υπήρξε και συνδαιτυμόνας τους. Όμως, η μεγάλη του ευτυχία τον οδήγησε στην αλαζονεία: φανέρωσε τα μυστικά των θεών, έκλεψε νέκταρ και αμβροσία, αρνήθηκε τη θεϊκή υπόσταση του Ηλίου, απήγαγε το Γανυμήδη, σκότωσε το γιο του Πέλοπα και προσπάθησε να εξομοιωθεί με τους θεούς. Οι θεοί τότε κεραύνωσαν τον Τάνταλο και για το ανοσιούργημα του τιμωρήθηκε με το μαρτύριο της αιώνιας δίψας και πείνας, καθώς κάθε φορά που έσκυβε να φάει και να πιει, το φαγητό και το νερό απομακρυνόταν από μπροστά του.³⁸

Ο Χάρινγκτον αναφέρει εν συντομία αυτή την ιστορία κατασταλάζοντας στο συμπέρασμα πως «κανείς δεν πρέπει να γελά ακούγοντας την, γιατί αν απλά αλλάξεις το όνομα του Τάνταλου, η ιστορία μιλά για σένα τον ίδιο».³⁹ Έτσι λοιπόν και για τον Χάρινγκτον, η ιστορία του Τάνταλου αναφέρεται στην Αγγλία, με αλλαγμένο όμως το όνομα. Κατά συνέπεια, αν και η Αγγλία επιθυμεί να αποφύγει το ολίσθημα που υπέπεσε ο Τάνταλος, επιβάλλεται να υιοθετήσει το πρόγραμμα του Χάρινγκτον, όπως αυτό αναλύεται διεξοδικά στην *Ωκεάνα* και στα υπόλοιπα συγγράμματα του.

Το 1659 σ'ένα ανώνυμο φυλλάδιο που τιτλοφορείται ως *A common-wealth and common-wealthsmen asserted and vindicated*, αναγράφεται πως όλα τα προβλήματα της Αγγλικής Κοινοπολιτείας θα μπορούσαν εύκολα να θεραπευτούν, αν «τα γραπτά του κ. Χάρινγκτον διαβαστούν με επιμέλεια και σοβαρότητα».⁴⁰ Για να κατανοήσουμε όμως καλύτερα το σχέδιο του Χάρινγκτον για τη δημιουργία μιας ιδανικής Κοινοπολιτείας, απαραίτητη προϋπόθεση αποτελεί καταρχήν η κατανόηση της σημασίας της ιδιοκτησίας της γης εκείνη την εποχή. Το μεγαλύτερο μέρος του αγγλικού πληθυσμού ασχολείται και επιβιώνει από τα οφέλη που του αποφέρει η καλλιέργεια της γης, μια αδιαμφισβήτητη πραγματικότητα που οδηγεί τον Άγγλο φιλόσοφο να ομολογήσει πως «η πολιτική δύναμη ακολουθεί πάντοτε την οικονομική δύναμη... και η οικονομική δύναμη είναι η ίδια η

³⁸ *Μυθολογία*, σ. 108.

³⁹ *Works*, σ. 155.

⁴⁰ Zera S. Fink, *The Classical Republicans: An Essay in the Recovery of a Pattern of Thought in Seventeenth Century England*, Northwestern University (Evanston, 1945), σ. 187.

δύναμη της γης»,⁴¹ συλλογιστική που αποκαλύπτει και την οικονομική αφετηρία της σκέψης του.

Πριν περάσουμε όμως στη διεξοδική ανάλυση της πολιτικής και κοινωνικής του φιλοσοφίας, αξίζει να αναφερθούμε στην καθοριστική επίδραση που άσκησε στον Χάρινγκτον το αγροτικό μοντέλο της Σπαρτιατικής πολιτείας. Στο Α' βιβλίο της *Τέχνης του Νομοθετείν*, ο Χάρινγκτον επιδιώκοντας να ενισχύσει το επιχείρημα του για την ανάγκη θέσπισης ενός «αγροτικού νόμου ίσων ευκαιριών»,⁴² μας παρακινεί να διαβάσουμε «τον Πλούταρχο για τις ζωές του Άγη και των Γράκχων»,⁴³ ενώ επίσης στο έργο του, *Το Εμπόδιο της Ανυπακοής και της Εξέγερσης* (The Stumbling-Block of Disobedience and Rebellion), μας πληροφορεί πως όλη η αλήθεια γύρω από την ιδανική αγροτική κοινωνία «αποτυπώθηκε από τον Πλούταρχο στο έργο του η Ζωή του Άγη».⁴⁴ Με λίγα λόγια, ο Χάρινγκτον χρησιμοποιεί τον υπολογισμό του Πλούταρχου για να φτάσει σ' ένα γενικό συμπέρασμα – αρχή - σχετικά με την αναλογία ανάμεσα στην ίση και δίκαιη διανομή του πλούτου (γης) και τον προσδιορισμό της πολιτικής υπεροχής:

«Η αρχή λοιπόν για τη διαφθορά και τη νόσο των πραγμάτων των Λακεδαιμονίων, έγινε όταν, καταλύοντας την ηγεμονία των Αθηναίων, πλημμύρισαν αυτοί στο χρήμα και το χρυσάφι. Παρά ταύτα, εφόσον κρατούσαν τον αριθμό των οικιών που είχε ορίσει ο Λυκούργος στα κληρονομικά, κι ο πατέρας άφηνε στο παιδί του τον κλήρο και ίσχυε οπωσδήποτε η τάξη αυτή και η ισότητα, γλίτωνε την πόλη από τ' άλλα αμαρτήματα. Όταν όμως, ως έφορος, παρουσιάστηκε άνδρας ισχυρός, αυθάδης και απόκοτος στη ζωή του με το όνομα Επιταδεύς, που φιλονίκησε με το γιο του, πρότεινε ρήτρα να έχει κανείς το δικαίωμα ν' αφήνει με διαθήκη την οικία και τον κλήρο σε όποιον θέλει, και να τα παραδίνει και εν ζωή ακόμα. Κι όσο γι' αυτόν εισήγαγε το νόμο ξεθυμαίνοντας τη δική του οργή· οι άλλοι όμως, αφού εξαιτίας της πλεονεξίας τους τον δέχτηκαν και τον επικύρωσαν, διέλυσαν το άριστο καθεστώς. Παραγκωνίζοντας τους συγγενείς ως κληρονόμους, αύξησαν κατά πολύ πλέον την περιουσία τους οι δυνατοί. Και γρήγορα συγκεντρώθηκε σε λίγους ο πλούτος, και η πόλη κυριεύτηκε από φτώχεια, ενώ εισήχθησαν φρονήματα ανελεύθερα και παραμέλησαν το καλό, με αποτέλεσμα να επικρατήσει ο φθόνος και η δυσμένεια για αυτούς που κατείχαν περιουσία. Έμειναν λοιπόν όχι περισσότεροι από 700 Σπαρτιάτες, και απ' αυτούς 100 ήταν ίσως αυτοί που κατείχαν μερίδιο γης. Ο υπόλοιπος λαός

⁴¹ Toland, σ. 39.

⁴² Ο.π., σσ. 57, 121.

⁴³ Works, σ. 607.

⁴⁴ Ο.π., σ. 571.

κατοικούσε στην πόλη άπορος, στερημένος πολιτικών δικαιωμάτων, να περιμένει πάντοτε μεταβολή και ανατροπή της παρούσας κατάσταση».⁴⁵

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι και στις αρχές του 17^{ου} αιώνα στην Αγγλία, παρατηρούνταν καθημερινά παρόμοια κρούσματα φιλαργυρίας και ανισότητας, σε τέτοιο βαθμό μάλιστα που οι καταστροφικές επιπτώσεις τους να προκαλούν τη γέννηση κοινωνικών κινήσεων και την εκδήλωση λαϊκών εξεγέρσεων στους αγρούς όλης της επικράτειας. Η πρωτοβουλία όμως του Λυκούργου και έπειτα του Άγη και του Κλεομένη να προχωρήσουν στην αναδιανομή του πλούτου και ειδικότερα στον αναδασμό της γης, επιδίωκαν περισσότερο – σύμφωνα και με τον Μακιαβέλλι – να επιφέρουν «την ισότητα στο βίος παρά στα αξιώματα».⁴⁶ Στόχος του Λυκούργου και των διάδοχων του δεν ήταν τόσο η κατάργηση των κοινωνικών τάξεων και η πλήρης εξίσωση των περιουσιών, όσο η θέσπιση ενός συγκεκριμένου νομοθετικού πλαισίου που θα ενισχύει την άνοδο του βιοτικού επιπέδου των πιο φτωχών στρωμάτων της κοινωνίας, στο βαθμό όμως που δεν θα πλήττονται τα συμφέροντα της άρχουσας τάξης και θα διαφυλάσσεται η κοινωνική ειρήνη.⁴⁷

Ομοίως και για τον Χάρινγκτον, η ανάγκη για τη θέσπιση ενός αγροτικού νόμου που δεν θα επιτρέπει τον άκρατο πλουτισμό των λίγων με το μεγαλύτερο κομμάτι του λαού να βρίσκεται στα όρια της φτώχειας, αποτελεί βασική και αναγκαία προϋπόθεση για την εγκαθίδρυση μιας δίκαιης κοινωνίας, ενός πολιτικού μοντέλου που δεν ανακαλύφτηκε «στη φαντασία του, αλλά στα αρχεία της αρχαίας σοφίας».⁴⁸

⁴⁵ Ο.π., σ. 571 και Πλούταρχος, *Βίοι Παράλληλοι*, Άγιοι, μετάφραση Α.Ρ. Ραγκαβή, εκδόσεις Διονυσίου Κορομηλά (Αθήνα, 1866), σσ. 11-12.

⁴⁶ *Εργα*, Niccolò Machiavelli, Α' Τόμος, μετάφραση Τάκη Κονδύλη, εκδόσεις Κάλβος (Αθήνα, 1984), σ. 306. [Από εδώ και στο εξής, *Machiavelli*].

⁴⁷ Ο.π.

⁴⁸ Μαρία-Λουίζα Μπερνέρι, *Περιήγηση στην Ουτοπία*, μετάφραση Βασίλης Τομανάς, εκδόσεις Νησίδες (Αθήνα, 1999), σ. 138. [από εδώ και στο εξής, *Μπερνέρι*].

vi. Η αρχή της Ισορροπίας και ο ίσος Αγροτικός Νόμος

Σύμφωνα λοιπόν με τον Χάρινγκτον, υπάρχουν δύο μορφές εξουσίας: εγχώρια (domestic) και η εθνική (national) ή η εξωτερική (foreign) ή επαρχιακή (provincial). Η εγχώρια εξουσία στηρίζεται πάνω στο θεσμό της ιδιοκτησίας, που στην περίπτωση της Αγγλίας λόγω των μορφολογικών της χαρακτηριστικών, είναι κυρίως η γη. Τα αγροτικά τεμάχια της εδαφικής επικράτειας, ανήκουν στον κάτοχο ή τους κατόχους, τον λόρδο ή τους λόρδους «σε κάποια αναλογία» (in some proportion).⁴⁹ Εδώ ακριβώς πάνω σ' αυτή τη διαπίστωση αναπτύσσεται μια ολόκληρη συζήτηση για το τι εννοούσε ακριβώς ο Άγγλος στοχαστής με τον όρο «κάποια αναλογία». Η κεντρική έννοια της πολιτικής του θεωρίας, αυτή που δεν κουράστηκε ποτέ να πληροφορεί τους αναγνώστες του, ήταν η αρχή της «ισορροπίας», η οποία «είναι η αρχή που καθιστά την πολιτική θεωρία αδιαμφισβήτητη στο σύνολο της, πράγμα που δεν ίσχυε πριν από την εξεύρεση αυτής της αρχής», ενώ επιπλέον μία τέτοια αρχή δεν μπορεί να είναι παρά «περισσότερο αποδείξιμη από οποιαδήποτε άλλη».⁵⁰

Πιο συγκεκριμένα, ο εντοπισμός της πολιτικής εξουσίας μεταξύ της κυβέρνησης ενός ανθρώπου (one), των λίγων (few) ή των πολλών (many), πρέπει, εκτός από σύντομες περιόδους ανισοζυγίου, ν' αντιστοιχεί στην κατανομή της ιδιοκτησίας (της γης δηλαδή, στις περισσότερες χώρες), μεταξύ του ενός, των λίγων και των πολλών. Έτσι, «...(εκτός αν πρόκειται για μια πόλη που διαθέτει λίγη ή καθόλου γη, και το εισόδημα της προέρχεται από το εμπόριο) σύμφωνα με την αναλογία ή ισορροπία της κυριαρχίας ή ιδιοκτησίας της γης καθορίζεται η υφή της κυρίαρχης εξουσίας:

(α) Αν ένας άνθρωπος είναι ο αποκλειστικός κύριος της γης ή γη που κατέχει υπεραντισταθμίζει το ποσοστό γης που ανήκει στο λαό, για παράδειγμα, τα $\frac{3}{4}$ της γης, αυτός ο άνθρωπος είναι ο μεγάλος κύριος ...και η εξουσία αυτού είναι η απόλυτη μοναρχία.

(β) Αν μία μειονότητα, δηλαδή η τάξη των ευγενών ή οι ευγενείς μαζί με τον κλήρο, είναι κύριοι όλης της γης ή υπεραντισταθμίζουν τον λαό στην ίδια αναλογία, τότε έχουμε τη Γοτθική ισορροπία ...και η κυρίαρχη εξουσία λέγεται μικτή μοναρχία, όπως ακριβώς σε Ισπανία, Πολωνία και τώρα τελευταία στην Ωκεάνα.

(γ) Και αν τέλος, το σύνολο του λαού έχει την κυριότητα της γης, ή αν η γη κατανέμεται μεταξύ τους κατά τέτοιο τρόπο ώστε κανένας άνθρωπος ή ομάδα ανθρώπων από την πλευρά των λίγων ή της

⁴⁹ Toland, σ. 39.

⁵⁰ Works σ. 404 και Μακφέρσον, σ. 257.

αριστοκρατίας, να μην τους υπεραντισταθμίζει, τότε η κυρίαρχη εξουσία (χωρίς την παρέμβαση της βίας) είναι μία κοινοπολιτεία».⁵¹

Γίνεται λοιπόν κατανοητό ότι, όποιος διαθέτει τη δύναμη να επιβληθεί έναντι των υπολοίπων δεν θα διστάσει να το κάνει. Για τον Χάρινγκτον, όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως, η πολιτική δύναμη ακολουθεί πάντοτε την οικονομική δύναμη, ενώ η οικονομική δύναμη είναι η ίδια η δύναμη της γης, άρα «όποιος θέλει ψωμί, γίνεται υπηρέτης εκείνου που θα τον θρέψει, με αποτέλεσμα, αν ένας άνθρωπος τρέφει ένα ολόκληρο λαό, αυτός (ο λαός) βρίσκεται υπό την κυρίαρχη εξουσία του».⁵²

Συνεπώς, για να υπάρχει σταθερή κυβέρνηση, η ισορροπία της κυρίαρχης εξουσίας πρέπει ν' αντιστοιχεί προς την ισορροπία της ιδιοκτησίας: για να μπορούμε όμως να μιλάμε για σταθερή κυβέρνηση, είναι εξίσου απαραίτητο, το μεγαλύτερο μέρος της ιδιοκτησίας ν' ανήκει είτε σ' έναν, είτε σε λίγους, είτε σε πολλούς. Μία απ' αυτές τις πλευρές πρέπει να κατέχει αρκετά περισσότερο από το μισό της ιδιοκτησίας, διότι αν η τάξη των ευγενών ή ένας ηγεμόνας κατέχει το μισό περίπου κομμάτι της ιδιοκτησίας και ακριβώς το υπόλοιπο μισό ανήκει στο λαό ή τη σύγκλητο (όπως π.χ. στη Ρώμη), τότε στην κυβέρνηση ξεσπά ένας «κυκεώνας», μία «σύγχυση», με αποτέλεσμα η προσπάθεια «να στερεώσει κανείς την ισορροπία να συνεπάγεται δυστυχία».⁵³

Πέρα όμως απ' αυτές τις αντικειμενικές και κατά κάποιο τρόπο προβλέψιμες δυσκολίες που μπορεί να αντιμετωπίσει ένα κράτος στην προσπάθεια του να διατηρήσει την κοινωνική γαλήνη, караδοκεί πάντοτε και ο υποκειμενικός, ο απρόβλεπτος παράγοντας που ονομάζεται Τύχη. Η ιδανική κοινωνία του Χάρινγκτον δεν μπορούσε παρά να έχει όπως έγινε κατανοητό ως βασικό της συστατικό και συντελεστή τη γαιοκτησία. Για τον Άγγλο φιλόσοφο, τα «πλούτη» είναι τα «αγαθά της τύχης», τα μέσα που ουσιαστικά εξασφαλίζουν την πολιτική δύναμη, άρα και την «εξουσία».⁵⁴ Σ' αυτό το σημείο όμως κρίνεται απαραίτητη μία μικρή αναφορά στον Μακιαβέλλι και συγκεκριμένα στον τρόπο που εκλαμβάνει ο ίδιος την έννοια της

⁵¹ Toland, σσ. 39-40 και Μακφέρσον, σσ. 240-241, «and such (except) it be in a city that hath little or no hand, and whose revenue is in trade) as is the proportion or balance of dominion or property in land, such is the nature of empire. If one man be sole landlord of a territory, or overbalance the people, for example, three parts in four, he is grand signor... and his empire is absolute monarchy. If the few or a nobility, or a nobility with the clergy, be landlords, or overbalance the people unto the like proportion, it makes the Gothic balance... and the empire is mixed monarchy, as that of Spain, Poland, and late of Oceana. And if the whole people be landlords, or hold the hands so divided among them, that no one man, or number of men, within the compass of the few or aristocracy, overbalance them, the empire (without the imposition of force) is a commonwealth».

⁵² Toland, σ. 39, «... as he who wanteth bread in his servant that will feed him, if a man thus feed an whole people, they are under his empire».

⁵³ Ο.π., σ. 40.

⁵⁴ Ο.π., σ. 39.

Τύχης (Fortuna). Για τον Φλωρεντίνο πολιτικό, η Τύχη ερμηνεύεται ως η φυσική δύναμη των πραγμάτων, η αλληλουχία των γεγονότων, η ιστορική κατάσταση, η ακατέργαστη ύλη που δοκιμάζεται, η αξιοσύνη στην οποία δίνει μορφή ο ηγεμόνας. Στην ουσία, η τύχη δείχνει την ισχύ της εκεί όπου δεν υπάρχει οργανωμένη δύναμη να της αντιταχθεί «σαν καταστροφικό ποτάμι που, όταν αγριεύει, κατακλύζει τους κάμπους, τσακίζει τα δέντρα και τα χτίσματα»⁵⁵ ή όπως μια «γυναίκα, που άμα θες να τη βαστάς, είναι απαραίτητο να τη χτυπάς και να την σπρώχνεις».⁵⁶

Αυτή τη συλλογιστική του Μακιαβέλλι εμφανίζεται να ασπάζεται σε μεγάλο βαθμό ο Χάρινγκτον. Εφόσον λοιπόν οτιδήποτε σ' αυτό τον κόσμο κινδυνεύει να μεταβληθεί, ειδικότερα όταν δεν υπάρχει κάτι να το συγκρατεί και να το χαλιναγωγεί, έτσι και για την ισορροπία στο ιδιοκτησιακό καθεστώς, στο βαθμό που εκείνη κατοχυρώνει τη διαιώνιση της σταθερής διακυβέρνησης οποιασδήποτε μορφής, κρίνεται αναγκαία η επιβολή ενός συγκεκριμένου νομοθετικού πλαισίου, που θα αποτρέπει μια αποφασιστική μεταβολή στο αρμονικά δομημένο πολιτικο-οικονομικό σύστημα της Ωκεάνας: «Αυτό το είδος του νόμου που θα ρυθμίζει την ισορροπία στις εκτάσεις γης, ονομάζεται *Αγροτικός* και για πρώτη φορά εισήχθη από τον ίδιο τον Θεό, που δένειμε τη γη της Χαναάν στο λαό του μέσω του Λωτ» διότι καταλήγοντας τον συλλογισμό του ο Χάρινγκτον, «χωρίς ένα αγροτικό νόμο, η κυβέρνηση, είτε είναι μοναρχική, είτε αριστοκρατική ή λαϊκή, δεν θα μακροημερεύσει».⁵⁷ Σύμφωνα λοιπόν μ' αυτόν τον αγροτικό νόμο, το δικαίωμα κατοχής γης προϋποθέτει «την ύπαρξη 2000 λιρών ως ετήσιο εισόδημα από την εκμετάλλευση της γης της Ωκεάνας, στο πλαίσιο μιας τέτοιας ισορροπίας, ώστε η δύναμη να μη μπορεί να ξεφύγει απ' τους πολλούς», καθώς ήταν προτιμότερο «η ισορροπία να γέρνει προς την πλευρά του λαϊκής τάξης»,⁵⁸ παρά προς την κατεύθυνση των ολίγων και προνομιούχων. Η φυσική ιστορία λοιπόν της ισορροπίας της ιδιοκτησίας είναι η φυσική ιστορία της δύναμης ή της εξουσίας και όταν ούτε ο ένας ούτε οι λίγοι δεν ξεπερνούν την συνολική ιδιοκτησία της γης του υπόλοιπου λαού, η εξουσία (χωρίς την παρέμβαση της βίας) είναι μια κοινοπολιτεία.⁵⁹

⁵⁵ Machiavelli, σ. 272.

⁵⁶ Ο.π., σ. 274.

⁵⁷ Toland, «This kind of Law fixing the balance in Lands is call'd *Agrarian*, and was first introduc'd by God himself, who divided the Land of *Canaan* to his People by Lots... without an *Agrarian*, Government, whether Monarchical, Aristocratical, or Popular, has no long Lease», σ. 40.

⁵⁸ Ο.π., σ. 204.

⁵⁹ Ο.π., σ. 40.

Σύμφωνα όμως με τους υπολογισμούς του Χάρινγκτον, το ποσό των 2000 λιρών ετησίως⁶⁰ που έθετε ως κατώτατο όριο ο αγροτικός νόμος για το δικαίωμα στη γαιοκτησία, ήταν επαρκές ώστε επιτρέψει να περιέλθει όλο το έδαφος της Αγγλίας σε 5000 μόνο κατόχους, αφήνοντας τη συντριπτική πλειοψηφία των πολιτών χωρίς γη. Παρά ταύτα, ο ίδιος φρονούσε εξαιρετικά απίθανο η γη να περιέλθει στην κυριότητα ενός τόσο περιορισμένου σώματος πολιτών, «τόσο απίθανο, όσο κάθε άλλο πράγμα στον κόσμο που δεν είναι εντελώς απίθανο»,⁶¹ ενώ παράλληλα επέμενε πως ακόμα και σ' αυτό το σπάνιο ενδεχόμενο θα εξακολουθούσε να υπάρχει ισορροπία:

«αν η γη περιέλθει στην κυριότητα πέντε χιλιάδων, δεν περιέρχεται σε άτομα που ανήκουν στους λίγους ούτε σε κάποιους που μπορούν να γίνουν ηγεμόνες, είτε λόγω του αριθμού τους είτε λόγω των περιουσιών τους· περιέρχεται στην κυριότητα κάποιων που δεν μπορούν να συναινέσουν στην κατάργηση του αγροτικού νόμου, γιατί κάτι τέτοιο θα σήμαινε ότι συμφωνούν να ληστέψουν ένας τον άλλον: ούτε μπορεί να υπάρξει μια παράταξη μεταξύ τους, ή μια παράταξη εναντίον του κοινού τους συμφέροντος, αρκετά ισχυρή ώστε να τους εξαναγκάσει ή να παραβιάσει τον αγροτικό νόμο· και εφόσον αυτός ο νόμος εξακολουθεί να ισχύει, πέντε χιλιάδες ούτε είναι ούτε μπορούν ν' αποτελέσουν κάτι άλλο από το κράτος του λαού, και η ισορροπία παραμένει εξίσου άθικτη σαν ν' άνηκε η γη σε τόσο πολλούς όσο ποτέ».⁶²

Τη μοναδική πιθανότητα αποτυχίας του ιδεατού εγχειρήματος της Ωκεάνας, ο Χάρινγκτον την συνδέει με την Θεία Πρόνοια: «Όταν η ισορροπία πλησιάζει σε σημείο ν' αλλάξει λόγω πολιτικής μεταστροφής, τότε η αλλαγή δεν μπορεί να αποδοθεί στην ανθρώπινη πρόνοια, αλλά είναι περισσότερο σωστό να αποδοθεί στο χέρι του Θεού και έτσι όταν συμβαίνει μια ακαταμάχητη αλλαγή της ισορροπίας, όχι η παλιά κυβέρνηση, την οποία ο Θεός είχε ανακαλέσει, αλλά η νέα κυβέρνηση, την οποία είχε υπαγορεύσει ως τωρινός νομοθέτης, αποδίδεται στο θείο δίκαιο».⁶³

Παρά ταύτα, ο Άγγλος φιλόσοφος ήταν απόλυτα πεπεισμένος πως είχε ανακαλύψει το πρότυπο μοντέλο διακυβέρνησης για τη χώρα του· η πεποίθηση και η εμμονή του για τη θέσπιση ενός αυστηρού νομοθετικού πλαισίου που θα εξασφαλίζει την κοινωνική συνοχή και γαλήνη, τον οδηγεί στην παραδοχή πως, «η υψηλότερη επίγεια ευτυχία, που ένας λαός

⁶⁰ Το αντίστοιχο όριο για τα Βρετανικά Νησιά ήταν 4500 λίρες και λίγο μεγαλύτερο για τις αγγλικές αποικίες.

⁶¹ Ο.π., σ. 107.

⁶² *Works*, σσ. 425-426 και *Μακφέρσον*, σ. 250.

⁶³ Ο.π., σ. 459 και Davis, J. C.: "Pocock's Harrington: Grace, Nature and Art in the Classical Republicanism of James Harrington", *The Historical Journal*, Vol. 24, No. 3 (Sep., 1981), σ. 692.

μπορεί να ζητήσει, και ένας Θεός μπορεί να δώσει, είναι μια άψογα δομημένη κοινοπολιτεία ίσων ευκαιριών...».⁶⁴

vii. Τα άκρα του πλούτου και της φτώχειας

Επηρεασμένος από το πνεύμα της θεωρίας της μεσότητας του Αριστοτέλη (τό μέσον ἀναγκαῖον βίον εἶναι βέλτιστον), ο Χάρινγκτον φρονούσε πως ο άκρατος πλουτισμός ανατρέπει την ισορροπία της Κοινοπολιτείας, ενώ αντίστοιχα η υπερβολική φτώχεια δεν μπορεί να τη συγκρατήσει. Η έννοια της «ανισότητας» μεταξύ των πολιτών και των επιπτώσεων που έχει αυτή στη σταθερότητα της διακυβέρνησης του κράτους, αναλύεται στην *Ωκεάνα* καθαρά με αριστοτελικούς όρους.⁶⁵ Ήδη από τα Εισαγωγικά του συγγράμματος, ο Χάρινγκτον πλέκει το εγκώμιο του Σταγειρίτη, ενώ δεν διστάζει να αντικαταστήσει την αριστοτελική έννοια περί «υπερβολικής δύναμης» με τον πιο συγκεκριμένο δικό του όρο «υπερβολική ιδιοκτησία» (greater possession).⁶⁶ Επίσης, στο έργο του *Το Προνόμιο της Λαϊκής Κυβέρνησης* παραθέτει αυτοτελές το σχετικό χωρίο από το Βιβλίο Ε των *Πολιτικών* του Αριστοτέλη και ουσιαστικά υιοθετεί την άποψη του έλληνα φιλοσόφου, σύμφωνα με την οποία: «η ανισότητα είναι η πηγή κάθε στάσης, όπως όταν τα πλούτη του ενός ή των λίγων ξεπερνούν τα πλούτη των υπολοίπων, με αποτέλεσμα τότε η Κοινοπολιτεία να μεταβάλλεται σε μοναρχία ή ολιγαρχία».⁶⁷ Επιπροσθέτως, στα Εισαγωγικά της *Ωκεάνας*, αντλώντας ξανά τις πληροφορίες του απευθείας από το έργο του Σταγειρίτη φιλόσοφου, ενημερώνει τους αναγνώστες του για το τι συνέβαινε σε αντίστοιχες περιπτώσεις ανισότητας σε δύο από τις σημαντικότερες πόλεις της αρχαίας Ελλάδας:

«Ο υπερβολικός πλουτισμός, όταν ένας ή λίγοι κατέχουν μεγαλύτερο ποσοστό γης από τον υπόλοιπο λαό, αυτό αποτελεί μία αιτία για ανταρσία, από τη στιγμή που η επιρροή του ενός ή των λίγων, είναι μεγαλύτερη από την επιρροή ολόκληρης της κοινοπολιτείας· έτσι τις περισσότερες φορές γεννιούνται οι μοναρχίες. Για την αντιμετώπιση αυτού του φαινομένου υπάρχει η συνήθεια του εξοστρακισμού, όπως εφαρμόστηκε στο Άργος και την Αθήνα· γι' αυτό είναι προτιμότερο να

⁶⁴ *Works*, «The highest earthly felicity that a people can ask, or God can give, is an equal and well-ordered commonwealth...», σ. 778.

⁶⁵ Βλ. *England Troubles*, σ. 314.

⁶⁶ *Toland*, σ. 41.

⁶⁷ *Works*, σ. 465 και Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, Ε' Βιβλίο, εισαγωγή, μεταφράση, σχόλια του Παναγή Λεκατσά και επιμέλεια εκδόσεως Γιάννης Κορδάτος, εκδόσεις Ζαχαρόπουλου (Αθήναι, 1939), 1302b, σ. 489. [Από εδώ και στο εξής, *Πολιτικά*].

λαμβάνεται από πριν πρόνοια, και να μην επιχειρείται εκ των υστέρων θεραπεία».⁶⁸

Αποτελεί πλέον κοινή παραδοχή ότι, ο Χάρινγκτον ερμηνεύει τις υλικές του θεωρίες περί ισορροπίας με αριστοτελικούς όρους: όπου λοιπόν ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί λέξεις όπως «ύπεροχήν» ή φράσεις όπως «αὔξησιν τήν παρά τό ἀνάλογον», ο Χάρινγκτον χρησιμοποιεί αντίστοιχα την έννοια «riches [which] over-balance», δηλαδή τα πλούτη που υπεραντισταθμίζουν και ανατρέπουν την ισορροπία, ενώ επιπλέον όταν ο Αριστοτέλης μιλά για «πόλη», εκείνος μεταχειρίζεται τη λέξη «κοινοπολιτεία», προσαρμόζοντας μ' αυτό τον τρόπο, χωρίς να το κακοποιεί, το πρωτότυπο κείμενο στην δική του φρασεολογία. Τέλος, δεν διστάζει να παραθέσει ξανά στο *Προνόμιο της Λαϊκής Κυβέρνησης*, μεταφρασμένο στα Αγγλικά, το χωρίο από τα *Πολιτικά* του Αριστοτέλη που μιλά για το τέχνασμα του εξοστρακισμού:

«αν ένας άνθρωπος, ή ένας αριθμός ανθρώπων, αλλά όχι τόσοι, ώστε να μπορούν από μόνοι τους να συμπληρώσουν όλα τα αξιώματα της πόλης, που να διαφέρει τόσο ως προς την αρετή, ώστε ούτε η αρετή όλων των άλλων ούτε η πολιτική τους δύναμη, να μπορεί να συγκριθεί με τη δική του, είτε είναι ένας είτε είναι περισσότεροι, δεν θα πρέπει να τους συμπεριλάβουμε στους πολίτες της πόλης. Θα αδικηθούν αν θεωρηθούν ισάξιοι με τους ίσους, ενώ είναι τόσο ανώτεροι σε αρετή και πολιτική ικανότητα. Για τούτο το λόγο, οι δημοκρατίες θεσπίζουν τον οστρακισμό, για την προστασία της ισότητας, με αποτέλεσμα να εξοστρακίζουν όσους υπερέχουν σε δύναμη, πλούτη, φιλίες ή σε κάποια άλλη πολιτική ισχύ και τους απομάκρυναν από την πόλη για ορισμένα χρόνια».⁶⁹

Σ' αυτό το εδάφιο αρχικά, πρέπει να σημειωθεί ότι, ο Άγγλος φιλόσοφος αναφέρει με πλάγια στοιχεία (*italics*), τις φράσεις *κατ' αρετῆς και δύναμης πολιτική*, γεγονός που αποκαλύπτει ενδεχομένως μια επαφή με τα πρωτότυπα κείμενα των *Πολιτικών*, ενώ παράλληλα ενισχύεται το επιχείρημα που θέλει τον Χάρινγκτον να γνωρίζει – έστω και σε μικρό βαθμό – την αρχαία ελληνική γλώσσα.⁷⁰ Επιπροσθέτως, όσον αφορά το

⁶⁸ Toland, σ. 41 και *Πολιτικά*, 1302b, «δι' ύπεροχήν δέ, όταν τις τῆ δυνάμει μείζων (ἢ εἰς ἣ πλείους) ἢ κατὰ τὴν πόλιν καὶ τὴν δυνάμιν τοῦ πολιτεύματος, γίνεσθαι γὰρ εἴωθεν ἐκ τῶν τοιούτων μοναρχία ἢ δυναστεία. διὸ ἐνιαχοῦ εἴωθασιν ὀστρακίζειν, οἷον ἐν Ἀργεὶ καὶ Ἀθήνησιν. καίτοι βέλτιον ἐξ ἀρχῆς ὁρᾶν ὅπως μὴ ἐνέσονται τοσοῦτον ὑπερέχοντες, ἢ ἔασαντας γενέσθαι ἰᾶσθαι ὕστερον», σσ. 195-197.

⁶⁹ Works, σ. 461 και *Πολιτικά*, Γ' Βιβλίο, 1284a, σ. 345.

⁷⁰ Ο Χάρινγκτον, μολονότι οι αναφορές του στο πρόσωπο και στις ιδέες του Αριστοτέλη είναι συχνές στην *Ωκεάνα*, παρά ταύτα παραθέτει μόνο ένα χωρίο του (μεταφρασμένο στην αγγλική γλώσσα), μέσα από το Βιβλίο Ε' των *Πολιτικών* του (Toland, σ. 41 και *Πολιτικά*, 1302 b), ενώ επιπλέον αναφέρει και δύο χωρία από τον Λυκούργο του Πλούταρχου (Works, σ. 211 και 341). Επιπροσθέτως, αντλεί ιστορικές πληροφορίες από την *Ιστορία του Πελοποννησιακού Πολέμου* του Θουκυδίδη (Works, σ. 206), βασιζόμενος κυρίως στην μετάφραση του Χομπς, ενώ σ' ένα σημείο μας παραπέμπει κιόλας και στον

μέτρο του εξοστρακισμού, δεν πρέπει να παραλείψουμε το γεγονός πως, μολονότι ο Χάρινγκτον στα μεταγενέστερα έργα του χαρακτηρίζει αυτό το τέχνασμα ως «ένα ανόητο νόμο»⁷¹ που εφαρμόστηκε λόγω της ανικανότητας και της έλλειψης σύνεσης των ανθρώπων να θεσπίσουν στην κυβέρνηση τους ένα αγροτικό νόμο που θα προστάτευε τη δίκαιη αναδιανομή του πλούτου, εντούτοις, πραγματοποιεί άλλη μία υπέρβαση αναγνωρίζοντας το, ως μία παράμετρο του αγροτικού νόμου στο βαθμό που το κράτος οφείλει να επεμβαίνει όταν παρουσιάζονται κοινωνικές ανισότητες στο πολιτικό σώμα. Το συμπέρασμα συνεπώς που μπορεί να βγει από την παραπάνω ανάλυση είναι πως ο Χάρινγκτον είχε μελετήσει σε σημαντικό βαθμό την αρχαία ελληνική πολιτική ζωή και θαύμαζε αρκετά από τα επιτεύγματα των μεγάλων νομοθετών της Σπάρτης και της Αθήνας. Θα ήταν άδικο όμως να κατηγορηθεί πως ερμηνεύει αυτή την αρχαία κληρονομιά με κριτήρια της εποχής του. Το ακριβές είναι πως ο Άγγλος φιλόσοφος – στο πλαίσιο πάντοτε μιας επιτακτικής ανάγκης για επιστροφή στα ιδανικά της ένδοξης περιόδου της Αρχαίας Φρόνησης - αντλεί μέσα από τον πλούσιο κατάλογο της αρχαίας ελληνικής γραμματείας χρήσιμες ιστορικές πληροφορίες, τις οποίες εν συνεχεία αποπειράται να προσαρμόσει στις κοινωνικοπολιτικές συνθήκες της εποχής του.

Σύμφωνα λοιπόν με όσα προαναφέρθηκαν, καθίσταται σαφές πως ο Χάρινγκτον απορρίπτει τόσο τα άκρα του πλούτου όσο και της φτώχειας που διαφθείρουν· στο τελευταίο του μάλιστα πολιτικό απόφθεγμα στο έργο του *A System of Politics*, παραμένει ανυποχώρητος στην άποψη του, πως δηλαδή «η διαφθορά στην κυβέρνηση εξετάστηκε και ερμηνεύτηκε από τον Μακιαβέλλι, όπως ακριβώς οι ασθένειες σ' ένα ανθρώπινο σώμα ερμηνεύτηκαν και εξετάστηκαν από τον Ιπποκράτη».⁷² Σύμφωνα λοιπόν, με την επιχειρηματολογία του Μακιαβέλλι, «αυτός που θα πάει να φτιάξει μια κοινοπολιτεία που υπάρχουν πολλοί ευγενείς (*gentiluomini*) αναλαμβάνει ένα πολύ δύσκολο εγχείρημα, εκτός αν πρώτα τους

Αρεοπαγитικό, του Ισοκράτη (ο.π., σ. 299). Οι μοναδικές λέξεις που χρησιμοποιεί αυτολεξεί στα αρχαία ελληνικά στην *Ωκεάνια* είναι *χειροτονήσαντες* και *χειροτονίαν* (*Works*, σ. 262), ενώ συν τις άλλους αναφέρει και ελληνικές λέξεις με λατινικούς όμως χαρακτήρες, όπως π.χ., *obai* (ο.π., σ. 211), *ecclesia* (ο.π., σ. 262) και *paidonomi* (ο.π., σ. 299). Στα ύστερα βέβαια συγγράμματα του, δανείζεται αρκετές ελληνικές λέξεις, φράσεις ή μικρά αποσπάσματα από τον «θησαυρό» της αρχαίας ελληνικής γραμματείας (π.χ. *Works*, σσ. 476-477, 479-481, 517-520, 524-526, 554-555, 558-559, 758-759). Τέλος, πρέπει ν' αναφερθεί πως, σε όλο το φάσμα των έργων του είναι συχνές οι αναφορές του σε κείμενα λατίνων συγγραφέων όπως π.χ., στους Κικέρωνα (*De Officiis*, *De legibus*, in *Verrem*, *Oratio de lege agraria*), Τίτο Λίβιο (*Historiarum*), Τάκιτο (*Histories*), Τζιαννιότι (*Libro de lla Repubblica de' Viniziani*, *De lla Repubblica Fiorentina*) και φυσικά Μακιαβέλλι (*Il Principe*, *Arte De lla Guerra*, *Discorsi sopra la prima deca di Tito Livio*).

⁷¹ *Works*, σ. 382.

⁷² Ο.π., «Corruption in government is to be read and considered in Machiavel, as diseases in a man's body are to be read and considered in Hippocrates», σ. 854.

καταστρέψει, ενώ αντίστοιχα και αυτός που θα πάει να εισάγει μοναρχικό πολίτευμα εκεί που η κατάσταση του λαού (*modi privati*) διέπεται από το αίσθημα της ισότητας, δεν θα μπορέσει ποτέ να το καταφέρει, εκτός αν τους μετατρέψει σε ευγενείς και άρχοντες, όχι ονομαστικά αλλά ουσιαστικά, εμπλουτίζοντας τους δηλαδή με γη, κάστρα και θησαυρούς, ώστε να κερδίσουν δύναμη ανάμεσα στα υπόλοιπα και γενικότερα να εξαρτώνται απ' τη δική τους και μόνο κατάσταση· στο τέλος, θα φτάσουν στο σημείο να τρέφουν τη φιλοδοξία τους από τον ηγεμόνα και ο ηγεμόνας να μπορεί να διατηρεί τη δύναμη του απ' αυτούς».⁷³

Υιοθετώντας την ουσία αυτού του επιχειρήματος, ο Χάρινγκτον υπογραμμίζει τη σημασία της δυναμικής του πλούτου στο βαθμό που αυτός δημιουργεί εξάρτηση (κάτι που δεν αναφέρεται με τόση έμφαση στο ιταλικό κείμενο), η οποία εκ περιτροπής καταστρέφει τις κοινοπολιτείες. Δίνοντας έμφαση λοιπόν στη μακιαβελική αυτή θεώρηση, ισχυρίζεται ευθέως στο δεύτερο μέρος των Εισαγωγικών του πως, «όπου υπάρχει ανισότητα των περιουσιακών στοιχείων, υπάρχει και ανισότητα της δύναμης και όπου υπάρχει ανισότητα της δύναμης, δεν μπορεί να υπάρξει κοινοπολιτεία»,⁷⁴ ενώ ανακεφαλαιώνοντας την επιχειρηματολογία του, έρχεται να συμφωνήσει με τον Μακιαβέλλι πως «μία αριστοκρατία ή κατώτερη γαιοκτημονική αριστοκρατία, υπερκαλύπτοντας μία λαϊκή κυβέρνηση, είναι ο απόλυτος όλεθρος και καταστροφή της λαϊκής κυβέρνησης».⁷⁵

Περαιτέρω, παρόμοια παραδείγματα που σχετίζονται με την ανισότητα που προκαλούν τα άκρα του πλούτου και της φτώχειας, ο Άγγλος φιλόσοφος τα αντλεί απευθείας και από την πληθώρα κειμένων της αρχαίας ελληνικής γραμματείας. Ενδεικτικά, στο μύθο του *Τίμαιου*, ο Πλάτωνας συγκρίνει την έλλειψη ισορροπίας στην ψυχή, «μ' ένα σώμα που έχει μακριά σκέλη ή οποιαδήποτε άλλη αναλογία που οφείλεται στην υπερβολή» με αποτέλεσμα «να κουράζεται υπερβολικά, να παθαίνει σπασμούς, να πέφτει κάτω από αδεξιότητα, προκαλώντας έτσι πολλά δεινά στον εαυτό του».⁷⁶ Μια παρόμοια αναφορά επίσης συναντούμε και στα *Πολιτικά*, με τον Αριστοτέλη να περιγράφει τους κινδύνους της υπερβολικής δύναμης

⁷³ Toland, σ. 42.

⁷⁴ Ο.π., «where there is inequality of Estates, there must be inequality of Power and where there is inequality of Power, there can be no Commonwealth», σ.70.

⁷⁵ Ο.π., «a Nobility or Gentry, overbalancing a popular Government, is the utter bane and destruction of it», σ.42.

⁷⁶ Πλάτων, *Τίμαιος*, εισαγωγή, μεταφράση, σχόλια Θ. Βλυζιώτη και Χ. Παπαναστασίου και επιμέλεια έκδοσης Γιάννη Κορδάτου, εκδόσεις Ι. και Π. Ζαχαρόπουλου (Αθήναι, 1939), «οἷον οὖν ὑπερσκελές ἢ καὶ τινὰ ἕτεραν ὑπερέξιν ἄμετρον ἑαυτῷ τί σῶμα ὄν ἅμα μὲν αἰσχροῦν, ἅμα δ' ἐν τῇ κοινωνίᾳ τῶν πόνων πολλοὺς μὲν κόπους, πολλὰ δέ σπάσματα καὶ διὰ τὴν παραφοροτητα πτώματα παρέχον μύριων κακῶν αἴτιον ἑαυτῷ», σ. 243. [Στο εξής εν συντομία *Τίμαιος*].

σε μια προσπάθεια του να υπερασπίσει το σύστημα του εξοστρακισμού, αναφέροντας χαρακτηριστικά πως «ούτε ο ζωγράφος θα εμφανίσει στην εικόνα ένα πόδι που θα υπερέχει κατά πολύ σε συμμετρία από το υπόλοιπο ζώο, ακόμα κι αν έχει ανυπέροβλητο κάλλος...». ⁷⁷

Ομοίως με τους σπουδαίους φιλοσόφους της αρχαιότητας, ο Χάρινγκτον υποστηρίζει πως «ένα πολιτικό σώμα δεν μπορεί να έχει ένα αρθρικό και ένα άλλο μαραμένο πόδι, παρά μόνο ένα φυσικό», ⁷⁸ ενώ πάνω στο ίδιο θέμα, επηρεασμένος από την *Πολιτεία* του Πλάτωνα, παρατηρεί πως μία χώρα που χαρακτηρίζεται από τα άκρα του πλούτου και της φτώχειας, στην πραγματικότητα πρόκειται όχι για μία, αλλά για «δύο Κοινοπολιτείες», ⁷⁹ όπου στη μία πλευρά βρίσκεται πρόσφορο πεδίο έκφρασης η ολιγαρχία και η αριστοκρατία ενώ στην άλλη «φωλιάζει» η αναρχία του λαού, με φυσικό επακόλουθο να παρατηρούνται κρούσματα διαφθοράς και ακυβερνησίας.

⁷⁷ Πολιτικά, «ούτε γάρ γραφεύς έάσειεν αν τόν υπερβάλλοντα πόδα τής συμμετρίας έχειν τό ζώνον, ούδ' ει διαφέρει τό κάλλος...», Βιβλίο Γ', 1284b, σ. 347.

⁷⁸ Toland, σ. 108.

⁷⁹ Works, σ. 272.

viii. Το παράδειγμα του Φαλέα

Σύμφωνα με τον Pocock, «όλη η γνώση του Χάρινγκτον γύρω από την Αγγλική αγροτική κοινωνία στηρίζεται πάνω σε μια παραδοσιακή Αριστοτελική θεωρία περί δικαιωμάτων και καθηκόντων του πολίτη».⁸⁰ Πραγματικά, στο ζήτημα του αγροτικού νόμου ο Χάρινγκτον φαίνεται να προσεγγίζει περισσότερο τον Αριστοτέλη, παρά απ' ό,τι στην έννοια της ισορροπίας, συμπέρασμα που ενισχύεται περισσότερο από το παράδειγμα του Φαλέα του Χαλκηδόνιου, τις συνταγματικές προτάσεις του οποίου στηλιτεύει και κριτικάρει αυστηρά ο Αριστοτέλης, επισημαίνοντας πως δεν είναι «τόσο καλός κοινοπολιτεϊάρχης αυτός που αντλεί την εφεύρεση του από τον Φαλέα».⁸¹ Σ' αυτό το σημείο όμως, ο Χάρινγκτον αντιτάσσεται κατὰ μία έννοια στον «δάσκαλο» του, καθώς εκτιμά πως βασική προϋπόθεση για τη θέσπιση μιας κυβέρνησης πρέπει να είναι η ορθή ανακατανομή του πλούτου, διότι σε αντίθετη περίπτωση ελλοχεύει ο κίνδυνος της εμφύλιας σύγκρουσης, κάτι που φαίνεται να το είχε αντιληφθεί έγκαιρα ο νομοθέτης Φαλέας ο Χαλκηδόνιος, «πρώτη δουλειά του οποίου ήταν να πετύχει την ισότητα των αγαθών».⁸²

Με σκοπό λοιπόν τη ριζική αναδιοργάνωση της πολιτείας, ο Φαλέας επιδίωκε την εξουδετέρωση των αιτιών του κοινωνικού και οικονομικού ανταγωνισμού, μέσω μιας βαθμιαίας εξίσωσης και αναδιανομής - άνευ ταραχών και βιαιοτήτων - των περιουσιών και επιπλέον την διαμόρφωση μιας πολιτείας αριστοκρατικού τύπου. Αυτό το φιλόδοξο εγχείρημα θα επιτυγχανόταν κυρίως με τη μεταφορά κινητού πλούτου από τους πλουσίους στους φτωχούς, οι οποίοι θα μπορούσαν ν' αγοράσουν μέρος της εγγείου ιδιοκτησίας, ώστε σταδιακά να επιτευχθεί η ισότητα επί της ακινήτου ιδιοκτησίας, του μοναδικού αληθινού και βέβαιου πλούτου.⁸³ Όμως σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, ο φτωχός πρέπει να διδάσκεται να αποδέχεται την κοινωνική του θέση και ο πλούσιος να μετριάξει την απληστία του, ενώ παράλληλα ο νομοθέτης δεν αρκεί να εξισώσει μόνο τις περιουσίες, αλλά και τις επιθυμίες των πολιτών, κάτι όμως που θα γίνει πραγματικότητα, μόνο στην περίπτωση που οι άνθρωποι εκπαιδευτούν επαρκώς να τηρούν τους νόμους.⁸⁴ Η ισότητα των περιουσιών αποτρέπει βέβαια τους πολίτες από διαμάχες, αλλά ταυτόχρονα η ανθρώπινη απληστία δεν έχει όρια. Η ικανοποίηση άλλωστε της επιθυμίας αποτελεί σκοπό ζωής για πολλούς.

⁸⁰ J.G.A. Pocock, *The Machiavellian Moment: Florentine Political Thought and the Atlantic Tradition*, Princeton University Press (USA, 1975), σ. 385. [Από εδώ και στο εξής, *Machiavellian Moment*].

⁸¹ Toland, σ. 103.

⁸² Works, σ. 460.

⁸³ Πολιτικά, Β' Βιβλίο, 1266a-1267b, σσ. 189-203.

⁸⁴ Ο.π., 1266b, σ. 197.

Αν η διανομή λοιπόν των περιουσιών πραγματοποιηθεί συγχρόνως με την ίδρυση των πόλεων, μέσω ενός συστήματος ηθικής διαπαιδαγώγησης, θα κατορθώσουν οι εκ φύσεως μετριοπαθείς να μη γίνουν πλεονέκτες και ο χαρακτήρας των φαύλων θα έχει βελτιωθεί σε τέτοιο βαθμό, ώστε και αυτοί με τη σειρά τους δεν θα έχουν τη δυνατότητα να είναι πλεονέκτες.⁸⁵ Ο Χάρινγκτον, επηρεασμένος από τη φιλοσοφία και το πνεύμα του μοντέλου διακυβέρνησης του Φαλέα, αναζητούσε πάντοτε εκείνες τις φόρμουλες που θα μπορούσαν να διασφαλίσουν τη σταθερότητα στον κοινωνικό ιστό της Ωκεάνας: «Μία τέλεια κυβέρνηση» έλεγε, «πρέπει να είναι τέτοια που κανένας αριθμός ανθρώπων, που έχει συμφέρον, να μη μπορεί να έχει τη δύναμη ή την ισχύ και κανένας αριθμός ανθρώπων, που έχει τη δύναμη ή την ισχύ, να μη μπορεί να έχει το συμφέρον να αναστατώνει την κυβέρνηση με ανταρσία».⁸⁶

ix. Η Πλατωνική δομή της αγροτικής πρότασης του Χάρινγκτον

Είναι πλέον ολοφάνερο πως για τον Χάρινγκτον αποτελεί βασική επιδίωξη και αγωνία να αντιληφθούν οι αναγνώστες του την αξία της θέσπισης ενός ισότιμου Αγροτικού Νόμου στην Ωκεάνα. Ένας τέτοιο νομοθέτημα όμως δεν αρκούσε να είναι μόνο ωφέλιμο και ευεργετικό, αλλά πρωτίστως έπρεπε να διέπεται και από ένα αίσθημα δικαιοσύνης. Ο Άγγλος φιλόσοφος έχει την ανάγκη ν' αναδείξει πως μόνο μια λαϊκή ισορροπία των αγαθών της τύχης και των αγαθών του νου μπορούν να θεμελιώσουν μία δίκαιη κοινωνία.

Όπως λοιπόν αναφέραμε και προηγουμένως, η ουσία της πολιτικής θεωρίας του Χάρινγκτον είναι ουσιαστικά η ένωση της πολιτικής εξουσίας και της αρχής, για τη δημιουργία μιας κυβέρνησης που θα πλησιάζει το έργο του Θεού. Αυτό το αναμφίβολα πλατωνικής προέλευσης αξίωμα, τοποθετεί τον Αγροτικό Νόμο του Χάρινγκτον στο κέντρο μιας κατηγορηματικά ελληνικής περιγραφής της πολιτικής ζωής. Στα *Πολιτικά του Αποφθέγματα* (Aphorisms Political), ο Άγγλος στοχαστής θεωρεί τη «θέσπιση μιας ισότιμης ή ικανής διαίρεσης του εδάφους», ως τη μόνη «ισότιμη θεμελίωση», πάνω στην οποία μπορούν να βασιστούν οι «ισότιμοι κανονισμοί» (orders) της πολιτικής ζωής⁸⁷... καθώς οι ιδανικοί κανονισμοί μετατρέπουν τους μοχθηρούς ανθρώπους σε αγαθούς, ενώ οι κακοί κανονισμοί μετατρέπουν τους αγαθούς ανθρώπους σε μοχθηρούς».⁸⁸

⁸⁵ Ο.π., 1267b, σ. 201-203..

⁸⁶ Toland, σ. 52.

⁸⁷ Works, σ. 778.

⁸⁸ Ο.π., σ. 838.

Πιο αναλυτικά, υποστηρίζει πως η ισορροπία της ιδιοκτησίας σε μια κοινωνία μπορεί να επιτευχθεί με την διανομή της γης σε 5000 κατόχους (freeholders), με ετήσιο εισόδημα, όπως αναφέρθηκε και πρωτύτερα, όχι περισσότερο από 2000 λίρες.⁸⁹ Ακολουθώντας πιστά το συλλογισμό του Πλάτωνα, πιστεύει πως μία εδαφική κυριότητα (possession) δεν μπορεί να αυξηθεί πέρα από τα συγκεκριμένα όρια (certain bounds). Αυτή ακριβώς η άποψη αποτελεί το κλειδί για την κατανόηση της πλατωνικής δομής της αγροτικής πρότασης του Χάρινγκτον, αποκαλύπτοντας και αναδεικνύοντας δομικές ομοιότητες ανάμεσα στους *Νόμους* και την *Ωκεάνα*.

Σ' αυτό το σημείο αξίζει πάντως να επισημανθεί πως αντίθετος μ' αυτή την οπτική φαίνεται να είναι ο Blitzer, βασιζόμενος στο επιχείρημα πως ο Χάρινγκτον δεν αναφέρθηκε σ' όλα του τα γραπτά ποτέ κατηγορηματικά στους *Νόμους* του Πλάτωνα. Μολαταύτα, δεν παύει ποτέ να επισημαίνει πως ο Άγγλος φιλόσοφος αποπειράθηκε να εφαρμόσει «για τη δική του εποχή και χώρα ότι είχε κάνει ακριβώς ο Αθηναίος (του Πλάτωνα) για τη δική του».⁹⁰ Ο Blitzer όμως, οδηγείται σε εσφαλμένα συμπεράσματα, όταν υπεραμύνεται του ισχυρισμού πως, «ο αγροτισμός του Χάρινγκτον είναι υψηλού αυθεντικού χαρακτήρα».⁹¹ Πιο κοντά στην πραγματικότητα φαίνεται να βρίσκεται για άλλη μια φορά ο Russell Smith, τονίζοντας με περισσότερη ακρίβεια, πως η *Ωκεάνα* μοιάζει εν μέρει στους *Νόμους* του Πλάτωνα, διότι «ρυθμίζοντας την ιδιοκτησία και εγκαθιδρύοντας ένα σύστημα ελέγχων και ισορροπιών»,⁹² ελπίζει να διατηρήσει την ισορροπία.

Αναμφίβολα όμως, οι *Νόμοι* του Πλάτωνα αφορούν στην πραγματικότητα τη δεύτερη σε τάξη ιδανική του κοινωνία, που διοικείται κυρίως μέσα από ένα σύστημα ευλύγιστων νόμων, παρά μάλλον από την δημιουργική καθοδήγηση των ηγεμόνων - φιλοσόφων. Στο Βιβλίο Ε των *Νόμων*, ο Αθηναίος εμφανίζεται να συζητά με τον Κρητικό Κλεινία και τον Σπαρτιάτη Μέγιστο για τους νόμους που πρέπει να ρυθμίζουν τη ζωή των πολιτών μιας αγροτικής πολιτείας που δεν υφίσταται, αλλά που λογαριάζεται να ιδρυθεί. Κατά τη διάρκεια του διαλόγου, ο Αθηναίος παραδέχεται πως η ιδανική κοινωνία (το μοντέλο που παρουσιάζεται και στην *Πολιτεία* του Πλάτωνα) θα μπορούσε να δομηθεί πάνω σε μια κοινωνία φίλων που τα πάντα θα είναι κοινά για όλους, οι γυναίκες, τα παιδιά ακόμα και τα υπάρχοντα τους σε τέτοιο βαθμό που με κάθε μέσο και τρόπο θα εξαλειφθεί από παντού η έννοια εκείνου που ονομάζουμε «δικό μου».⁹³

⁸⁹ Toland, σ. 107 και Works, σ. 425, 610.

⁹⁰ Blitzer, σσ. 291-292.

⁹¹ Ο.π., σ. 228.

⁹² Smith, σ. 73 και Judith N. Shklar: "Ideology Hunting: The Case of James Harrington", *American Political Science Review*, Vol. 53, No. 3, (1959), σ. 686.

⁹³ Πλάτωνας, *Νόμοι*, απόδοση Βασιλή Μόσκοβη, Βιβλίο Ε', 739c, σ. 347. [Από εδώ και στο εξής, *Νόμοι*]. Επίσης, στο ίδιο μήκος κύματος κινείται κάποια χρόνια νωρίτερα και ο Μωρ

Παρά ταύτα, στη συνέχεια του διαλόγου όταν προκύπτει το ζήτημα της αναδιανομής, ο Αθηναίος φαίνεται να προσεγγίζει το πρόβλημα πιο ρεαλιστικά, επισημαίνοντας πως, «είναι προτιμότερο οι άποικοι να μοιραστούν μεταξύ τους τη γη και τα σπίτια παρά να τα καλλιεργούν από κοινού, καθώς κάτι τέτοιο θα ξεπερνούσε τις δυνάμεις των μέσων Ελλήνων που γεννήθηκαν, ανατράφηκαν και μορφώθηκαν μ' αυτό τον τρόπο».⁹⁴ Στην ίδια κατεύθυνση κινείται και ο Χάρινγκτον, καθώς στο *A System of Politics* ισχυρίζεται πως «για να υπάρξει μία τέτοια ιδανική κοινωνία που όλα θα είναι κοινά είναι τόσο ακατόρθωτο, σαν να μιλάμε για ένα μαύρο κύκνο ή για ένα ιπτάμενο κάστρο».⁹⁵ Ξαναγυρίζοντας στους *Νόμους*, ο Αθηναίος υπογραμμίζει πως «τα άκρα του πλούτου και της φτώχειας υπονομεύουν την πολιτεία»,⁹⁶ κάτι αντίστοιχο δηλαδή και με την ανάλυση του Χάρινγκτον που διαγιγνώσκει πως «όπως τα εξωφρενικά πλούτη ανατρέπουν την ισορροπία της Κοινοπολιτείας, έτσι και η υπερβολική φτώχεια δεν μπορεί να τη συγκρατήσει»,⁹⁷ υπερασπίζοντας έτσι ένα σύστημα ιδιωτικής ιδιοκτησίας το οποίο θεσπίζει μία ασφαλή ισότητα των κτημάτων.

Πιο συγκεκριμένα, ο Πλάτωνας προτείνει μία κοινωνία 5040 ενάρετων κατόχων γης, που έχουν το δικαίωμα να φέρουν όπλα για να υπερασπιστούν την περιουσία τους, η οποία θα είναι μεταξύ τους λογικά διαιρεμένη.⁹⁸ Αυτή η παραδοχή συνιστά άλλη μία ξεκάθαρη απόδειξη πως ο Χάρινγκτον σε πολλά επιμέρους ζητήματα ακολουθεί με ευλάβεια τα κυβερνητικά μοντέλα προγενέστερων συγγραφέων. Έτσι λοιπόν, στην *Ωκεάνα* προτείνεται ως προτιμότερος ο αριθμός των 5000 κατόχων γης,⁹⁹ πολύ κοντά δηλαδή στον αριθμό που δίδει ο Πλάτωνας, στα 5000 μέλη της Αθηναϊκής συνέλευσης σύμφωνα με τις αναφορές του Θουκυδίδη, αλλά και στην *Ουτοπία* του Μωρ, καθώς εκεί ο αριθμός ανέρχεται μεν στους 6000 το μέγιστο, με τη διευκρίνιση δε, πως σε περίπτωση που αυτό το όριο ξεπεραστεί λόγω της φιλίας που γεννιέται από τη στενή συνύπαρξη των πολιτών μεταξύ τους, τότε προτείνεται ως λύση η εφαρμογή του μέτρου της μετανάστευσης κάποιων κατοίκων σε αποικίες.¹⁰⁰

Επίσης, στη συζήτηση γύρω από τα όρια του πλούτου και της φτώχειας, ο Πλάτωνας θεωρεί πως ο νομοθέτης έχει καθήκον να βρει και

στην *Ουτοπία* του, προβάλλοντας ως επιτακτική ανάγκη και απαραίτητο προαπαιτούμενο για τη επίτευξη μιας δίκαιης κοινωνίας αλληλεγγύης, την κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας, Μωρ, σσ. 58-59.

⁹⁴ *Νόμοι*, 740a, σ. 349.

⁹⁵ *Works*, σ. 808.

⁹⁶ *Νόμοι*, Βιβλίο Γ', σ. 684a, σ. 191.

⁹⁷ Toland, σ. 84.

⁹⁸ *Νόμοι*, Βιβλίο Ε', 737e, σ. 343.

⁹⁹ Toland, σ. 107.

¹⁰⁰ Μωρ, σ. 76.

να τοποθετήσει ένα κατώτατο όριο σ' αυτά τα δύο άκρα. Αφού λοιπόν ο νομοθέτης καθορίσει τον κλήρο σαν κατώτατο όριο, θα επιτρέπεται πια στον καθένα να αποκτήσει το διπλάσιο, το τριπλάσιο και το τετραπλάσιο ακόμη. Στην περίπτωση όμως που κάποιος θα παραβεί το νόμο, ο ένοχος θα πληρώσει ακριβώς άλλα τόσα σαν πρόστιμο από την περιουσία του, ενώ τα άλλα μισά θα ανήκουν στους θεούς.¹⁰¹ Επιπλέον, ο Αθηναίος στο ζήτημα της κληρονομιάς προτρέπει τον γονέα να μην είναι φιλοχρήματος και να μην προσπαθεί να κάνει όσο μπορεί πιο πλούσια τα παιδιά του, αφού κάτι τέτοιο δεν θα είναι το καλύτερο ούτε για τα ίδια τα παιδιά ούτε για την πόλη, κρίνοντας αντιθέτως ηθικότερο να αφήνει στα παιδιά του περισσότερο «αιδημοσύνη» παρά χρυσάφι.¹⁰² Παρόλα αυτά συμπληρώνει πως ο γονέας έχει δικαίωμα να ορίσει νόμιμο κληρονόμο της κατοικίας του, το ένα μονάχα απ' τα παιδιά του, αυτό που αγαπά περισσότερο για διάδοχο του, ώστε να αναλάβει τη φροντίδα της οικογένειας και της πόλης.¹⁰³

Η άποψη του Χάρινγκτον, ταυτίζεται με εκείνη του Πλάτωνα όσον αφορά το θέμα της ρύθμισης της κληρονομικής περιουσίας και του περιορισμού της προίκας. Σύμφωνα με τον δέκατο τρίτο κανονισμό της *Ωκεάνας*, κάθε πατέρας που έχει κόρη ή κόρες δεν μπορεί να τους αφήσει ή να τους δώσει προίκα άνω των 1500 λιρών σε κτήματα, εμπορεύματα και χρήματα, εκτός μόνο αν αυτές είναι οι μοναδικές κληρονόμοι ή χήρες. Σ' αυτή την περίπτωση, για τις κληρονόμους προβλέπεται το νόμιμο μερίδιο που τους αναλογεί από την πατρική κληρονομιά, ενώ για τις χήρες εγκρίνεται ειδικό επίδομα από το κράτος.¹⁰⁴ Επιπλέον, σε αντίθεση με τον Πλάτωνα, ο Άγγλος φιλόσοφος προβαίνει στην κατάργηση του προνομίου της πρωτοτοκίας, ενδυναμώνοντας μ' αυτό τον τρόπο το σύστημα της δίκαιης και ισόποσης μοιρασιάς της κληρονομιάς σε όλους τους γιους της οικογένειας,¹⁰⁵ ενώ ταυτόχρονα αίρει «το δικαίωμα συμμετοχής και εκλογής σε αξιώματα καθώς και το προνόμιο της ψήφου, όλων εκείνων των ανθρώπων που σπατάλησαν και ξόδεψαν με ευκολία την πατρική τους κληρονομιά».¹⁰⁶

Μετά λοιπόν από τις προηγούμενες παρατηρήσεις, δεν είναι δύσκολο να αντιληφθεί κανείς την πλατωνική διάσταση της γραφής του Χάρινγκτον. Εξαιτίας αυτής της διαπίστωσης, μολονότι ο Χάρινγκτον προσφεύγει στον Αριστοτέλη για να υπερασπίσει την έννοια της ισορροπίας, η δομή των αγροτικών του προτάσεων φαίνεται να είναι καθαρά πλατωνική και αυτό δεν αποτελεί σε καμία περίπτωση ασήμαντη

¹⁰¹ *Νόμοι*, Βιβλίο Ε', 744e-745a, σ. 365.

¹⁰² *Ο.π.*, 729a, σ. 315.

¹⁰³ *Ο.π.*, 740c, σ. 351.

¹⁰⁴ *Works*, σ. 231.

¹⁰⁵ *Toland*, σ. 102.

¹⁰⁶ *Ο.π.*, σ. 84.

λεπτομέρεια. Αν μελετήσει κανείς πάντως με προσοχή τα κείμενα του Άγγλου φιλοσόφου, η αλήθεια μοιάζει να βρίσκεται στο μέσο αυτής της άτυπης αντιπαράθεσης.

Ο Χάρινγκτον, είναι εμφανές πως επηρεάστηκε άμεσα από το έργο και των δύο Ελλήνων συγγραφέων - εφαρμόζοντας την επιλεκτική μέθοδο άντλησης πληροφοριών - στο πλαίσιο της υπεροχής και της επαναφοράς των πρακτικών της Αρχαίας Φρόνησης στην τότε σύγχρονη εποχή. Η αδιάκοπη πνευματική του διαμάχη με τα προβλήματα του παρόντος, τον οδηγεί σε μια συνεχή αναδρομή στο παρελθόν αναζητώντας στα πρότυπα των αρχαίων αλλά και προγενέστερων συγγραφέων (π.χ. Μωρ), εκείνες τις απαντήσεις που θα επιλύσουν τα προβλήματα που ταλανίζουν την Αγγλία τον 17^ο αιώνα. Η θεμελιώδης λοιπόν πρόταση της πολιτικής του θεωρίας, γνωστή και ως «αρχή της ισορροπίας», η οποία υπονομεύεται από τα άκρα του πλούτου και της φτώχειας, με φυσικό επακόλουθο να κρίνεται απαραίτητη η θέσπιση ενός αυστηρού νομοθετικού πλαισίου με τη μορφή αγροτικού νόμου, αρμόζει να ενταχθεί στο κέντρο ενός κατηγορηματικά αρχαιοελληνικού θεωρητικού προβληματισμού που θυμίζει σε μερικά σημεία και την Ουτοπία του Μωρ.

χ. Η έννοια της Ελευθερίας των πολιτών

Για τον Χάρινγκτον, υπάρχουν δύο είδη κυβερνήσεων: (α) αυτές που κυριαρχούνται από τα πάθη και είναι κατά το πλείστον διεφθαρμένες και (β) οι ενάρετες, στις οποίες επικρατεί η δύναμη της λογικής.¹⁰⁷ Η ψυχή του ανθρώπου (η ζωή ή η κίνηση του οποίου είναι μια ακατάπαυστη ενατένιση ή σκέψη), είναι η «οικοδέσποινα» δύο ισχυρών ανταγωνιστικών μερών, της λογικής και του πάθους. Όταν στην ενατένιση του ανθρώπου επικρατούν τα πάθη, τότε ο άνθρωπος γίνεται επιρρεπής στην ανηθικότητα και την ακολασία, ενώ αντίθετα όταν στην αντίληψη του κυριαρχεί η λογική, ο άνθρωπος γίνεται ενάρετος με ισχυρό το αίσθημα της ελευθερίας στην ψυχή του.¹⁰⁸ Έτσι λοιπόν, η ενασχόληση με την πολιτική για τον Χάρινγκτον αλλά και για τους περισσότερους Άγγλους ανθρωπιστές του 17^{ου} αιώνα, δεν είναι τίποτε παραπάνω από μια δημόσια προβολή της πολεμικής που αναπτύσσεται ανάμεσα στη λογική και το πάθος στο εσωτερικό της ψυχής του ανθρώπου.

Αυτή η άποψη του Χάρινγκτον έχει ξεκάθαρα αριστοτελικές καταβολές: Σύμφωνα με τον Σταγειρίτη, η ψυχή διαιρείται σε δύο μέρη, ένα από τα οποία έχει από τη φύση του τη λογική (βέλτιον λόγον ἔχον), ενώ το άλλο δεν έχει καθαυτό τη λογική, αλλά την ικανότητα να υπακούει στη λογική (χειρόν λόγω υπείκον). Στα δύο αυτά μέρη ανήκουν οι αρετές που χαρακτηρίζουν ένα άνθρωπο ενάρετο με διάφορους τρόπους και αφού εξαιτίας του καλύτερου υπάρχει το χειρότερο, κάτι που αποδεικνύεται από τα δημιουργήματα της τέχνης και της φύσης, έτσι και στη συγκεκριμένη περίπτωση καλύτερο μέρος της ψυχής είναι εκείνο που έχει τη λογική. Ολόκληρη η ζωή άλλωστε χωρίζεται σε δύο μέρη (π.χ. δουλειά-ανάπαυση, πόλεμος-ειρήνη κτλπ), γι' αυτό και ο εκάστοτε πολιτικός οφείλει να θέτει τους νόμους της χώρας σύμφωνα με τη διαίρεση της ψυχής και των ανάλογων πράξεων, μεριμνώντας περισσότερο για τα καλύτερα και τους σωστότερους τελικούς στόχους.¹⁰⁹

Πάνω ακριβώς σ' αυτή τη διάκριση, ο Χάρινγκτον παραθέτει και στηρίζει την άποψη του περί του δικαιώματος της ελευθερίας των πολιτών, σύμφωνα με την οποία, «αν η ελευθερία ενός ανθρώπου έγκειται στην εξουσία της λογικής, η απουσία της θα τον προόδιε στη δουλειά των παθών του» με αποτέλεσμα, «η ελευθερία της Κοινοπολιτείας να έγκειται στην εξουσία των νόμων, ενώ η απουσία της να τους προδίδει στη λαγνεία των Τυράννων...».¹¹⁰ Αυτή όμως η ξεκάθαρη

¹⁰⁷ Ο.π., σ. 38.

¹⁰⁸ Ο.π., σ. 44-45.

¹⁰⁹ Πολιτικά, 1333a, σσ. 699-701.

¹¹⁰ Ο.π., «if the Liberty of a man consists in the Empire of his Reason, the absence whereof would betray him to the bondage of his Passions... the Liberty of a Commonwealth consists

χ. Η έννοια της Ελευθερίας των πολιτών

Για τον Χάρινγκτον, υπάρχουν δύο είδη κυβερνήσεων: (α) αυτές που κυριαρχούνται από τα πάθη και είναι κατά το πλείστον διεφθαρμένες και (β) οι ενάρετες, στις οποίες επικρατεί η δύναμη της λογικής.¹⁰⁷ Η ψυχή του ανθρώπου (η ζωή ή η κίνηση του οποίου είναι μια ακατάπαυστη ενατένιση ή σκέψη), είναι η «οικοδέσποινα» δύο ισχυρών ανταγωνιστικών μερών, της λογικής και του πάθους. Όταν στην ενατένιση του ανθρώπου επικρατούν τα πάθη, τότε ο άνθρωπος γίνεται επιρρεπής στην ανηθικότητα και την ακολασία, ενώ αντίθετα όταν στην αντίληψη του κυριαρχεί η λογική, ο άνθρωπος γίνεται ενάρετος με ισχυρό το αίσθημα της ελευθερίας στην ψυχή του.¹⁰⁸ Έτσι λοιπόν, η ενασχόληση με την πολιτική για τον Χάρινγκτον αλλά και για τους περισσότερους Άγγλους ανθρωπιστές του 17^{ου} αιώνα, δεν είναι τίποτε παραπάνω από μια δημόσια προβολή της πολεμικής που αναπτύσσεται ανάμεσα στη λογική και το πάθος στο εσωτερικό της ψυχής του ανθρώπου.

Αυτή η άποψη του Χάρινγκτον έχει ξεκάθαρα αριστοτελικές καταβολές: Σύμφωνα με τον Σταγειρίτη, η ψυχή διαίρεται σε δύο μέρη, ένα από τα οποία έχει από τη φύση του τη λογική (βέλτιον λόγον ἔχον), ενώ το άλλο δεν έχει καθαυτό τη λογική, αλλά την ικανότητα να υπακούει στη λογική (χειρόν λόγω ὑπέικον). Στα δύο αυτά μέρη ανήκουν οι αρετές που χαρακτηρίζουν ένα άνθρωπο ενάρετο με διάφορους τρόπους και αφού εξαιτίας του καλύτερου υπάρχει το χειρότερο, κάτι που αποδεικνύεται από τα δημιουργήματα της τέχνης και της φύσης, έτσι και στη συγκεκριμένη περίπτωση καλύτερο μέρος της ψυχής είναι εκείνο που έχει τη λογική. Ολόκληρη η ζωή άλλωστε χωρίζεται σε δύο μέρη (π.χ. δουλειά-ανάπαυση, πόλεμος-ειρήνη κτλπ), γι' αυτό και ο εκάστοτε πολιτικός οφείλει να θέτει τους νόμους της χώρας σύμφωνα με τη διαίρεση της ψυχής και των ανάλογων πράξεων, μεριμνώντας περισσότερο για τα καλύτερα και τους σωστότερους τελικούς στόχους.¹⁰⁹

Πάνω ακριβώς σ' αυτή τη διάκριση, ο Χάρινγκτον παραθέτει και στηρίζει την άποψη του περί του δικαιώματος της ελευθερίας των πολιτών, σύμφωνα με την οποία, «αν η ελευθερία ενός ανθρώπου έγκειται στην εξουσία της λογικής, η απουσία της θα τον προδίκε στη δουλειά των παθών του» με αποτέλεσμα, «η ελευθερία της Κοινοπολιτείας να έγκειται στην εξουσία των νόμων, ενώ η απουσία της να τους προδίδει στη λαγνεία των Τυράννων...».¹¹⁰ Αυτή όμως η ξεκάθαρη

¹⁰⁷ Ο.π., σ. 38.

¹⁰⁸ Ο.π., σ. 44-45.

¹⁰⁹ Πολιτικά, 1333a, σσ. 699-701.

¹¹⁰ Ο.π., «if the Liberty of a man consists in the Empire of his Reason, the absence whereof would betray him to the bondage of his Passions... the Liberty of a Commonwealth consists

πλατωνική άποψη, αν και εντάσσεται ξανά στο πνεύμα της υπεροχής της εξουσίας των νόμων έναντι της εξουσίας των ανθρώπων, δεν υποστηρίζεται με την ίδια θέρμη όσον αφορά το ζήτημα της ελευθερίας των πολιτών από τον Άγγλο φιλόσοφο, ο οποίος σ' αυτό το σημείο, προσεγγίζει περισσότερο την ανάλυση του Χομπς.

Ο Χάρινγκτον, μολονότι δεν χάνει ευκαιρία να στηλιτεύσει τον υποστηρικτή της απόλυτης και υπέρτατης μοναρχίας θεωρώντας το πολιτικό δόγμα του Λεβιάθαν καταστροφικό για την αρχαία φρόνηση, ταυτόχρονα δεν διστάζει να εγκωμιάσει τον νεωτερισμό και την έμπνευση του, κυρίως για τα έργα του *Περί Ανθρώπινης Φύσης* (Of Human Nature) και *Περί Ελευθερίας και Ανάγκης* (Of Liberty and Necessity). Ενδεικτικό είναι το παρακάτω χωρίο, με τον Χάρινγκτον να εξομολογείται στους αναγνώστες του πως, «στα περισσότερα πράγματα (εκτός από τα Πολιτικά του) ο κ. Χομπς είναι και θα είναι και στα επόμενα χρόνια μέσα στους καλύτερους συγγραφείς στον κόσμο και οι Πραγματείες του περί Ανθρώπινης Φύσης και περί Ελευθερίας και Ανάγκης, είναι οι σπουδαιότερες των νέων φώτων, και εκείνες έχω ακολουθήσει και θα ακολουθώ και στο μέλλον».¹¹¹

Ο Χομπς λοιπόν, απορρίπτει ως επιβλαβές το δόγμα «περί ελευθερίας» των αρχαίων Ελλήνων και Ρωμαίων, στις κοινωνίες των οποίων «η ελευθερία, που τόσο συχνά αναφέρεται και ανυψώνεται στα ιστορικά και φιλοσοφικά τους έργα... δεν είναι η ελευθερία των ανθρώπων, αλλά εκείνη της Δημοκρατίας», με αποτέλεσμα, «οι αρχαίοι Έλληνες και Ρωμαίοι να είναι ελεύθεροι, απλώς επειδή ζούσαν σε ελεύθερες δημοκρατίες», χωρίς όμως «να έχουν οι ίδιοι οι άνθρωποι την ελευθερία να αντισταθούν στον ίδιο τον αντιπρόσωπο τους, αλλά αντίθετα αυτός ο αντιπρόσωπος είχε την ελευθερία να αντισταθεί στους ξένους ή να τους επιτεθεί». Και συνεχίζει το συλλογισμό του λέγοντας πως «τα πλούτη των ιδιωτών σε μια Κοινοπολιτεία, σύμφωνα μ' αυτή τη λογική, δεν είναι τα πλούτη των ανθρώπων αλλά της Κοινοπολιτείας. Η ισότητα όμως των περιουσιακών στοιχείων αιτιολογεί την ισότητα της δύναμης και η ισότητα της δύναμης είναι η ελευθερία όχι μόνο της Κοινοπολιτείας αλλά του κάθε ανθρώπου».¹¹²

Βαθιά επηρεασμένος απ' αυτή την ανάλυση, ο Χάρινγκτον στα Εισαγωγικά της *Ωκεάνας*, μολονότι δεν επιθυμεί να είναι ασεβής απέναντι στους σπουδαιότερους συγγραφείς που έβγαλε η ανθρωπότητα, νιώθει παράλληλα την ανάγκη να διατυπώσει την αλήθεια παραθέτοντας και ουσιαστικά υιοθετώντας την άποψη του Χομπς για την ελευθερία των

in the Empire of her Laws, the absence whereof would betray her to the Lust of Tyrants», σ. 45.

¹¹¹ Works, σ. 423.

¹¹² Toland, σ. 45.

πολιτών.¹¹³ Προτάσσει λοιπόν ως απαραίτητη προϋπόθεση για την ορθή διακυβέρνηση της χώρας, την ανάγκη να περιφρουρηθεί η ελευθερία του κάθε ανθρώπου, η οποία υπ' αυτή την έννοια σημαίνει και ελευθερία της κοινοπολιτείας. Εντούτοις, ο Χάρινγκτον, ως ακραιφνής δημοκρατικός, υπογραμμίζει πως η ελευθερία του πολίτη, διαφέρει από πολίτευμα σε πολίτευμα, με αποτέλεσμα να επιβάλλεται ως επιτακτική ανάγκη η ερμηνεία της με γνώμονα την εσωτερική κατάσταση του κράτους. Σ' αυτό το σημείο όμως, εδράζεται και η διαφοροποίηση του με τον συμπατριώτη του Χομπς.

Πιο αναλυτικά, στον *Λεβιάθαν*, ο Χομπς εμφανίζεται να είναι απόλυτα πεπεισμένος πως η ατομική ελευθερία ή ασυδοσία ενός ανθρώπου μπορεί να είναι μεγαλύτερη στην Κωνσταντινούπολη του Σουλτάνου, παρά στις αυτοδιοικούμενες κοινωνίες, όπως συμβαίνει π.χ., στην πόλη του Λιουκ.¹¹⁴ Ωστόσο, ο Χάρινγκτον καθιστά σαφές τον διαχωρισμό ανάμεσα στην ανεξαρτησία και τον αυθαίρετο έλεγχο· αντιπαρατίθεται με σφοδρότητα στην άποψη του Χομπς, επισημαίνοντας σκωπτικά πως «η ελευθερία ενός ανθρώπου στην Κωνσταντινούπολη, όσο μεγάλη κι αν είναι σε έκταση, θα παραμένει πάντοτε αποκλειστικά εξαρτημένη από την ευαρέσκεια του Σουλτάνου».¹¹⁵

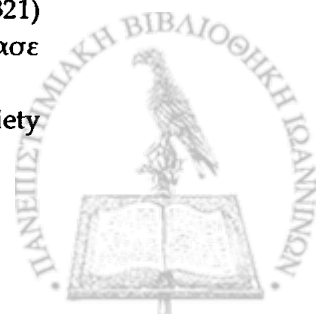
Παρά ταύτα, η αντίληψη του Χάρινγκτον γύρω από το ζήτημα της ελευθερίας των πολιτών σε σχέση με το κράτος, δεν παύει να είναι ξεκάθαρα Χομπσιανή, ακόμα και όταν ο Χομπς επιλέγει το δρόμο της ολομέτωπης επίθεσης προς τους αρχαίους Έλληνες και Λατίνους συγγραφείς, τμήμα της οποίας αξίζει να παραθέσουμε ώστε να αντιληφθούμε την διαμετρικά αντίθετη οπτική των δύο φιλοσόφων απέναντι στις παρακαταθήκες της αρχαίας διανόησης:

«στις δυτικές μας χώρες, είμαστε συνηθισμένοι να παίρνουμε τις γνώμες μας που αφορούν το θεσμό και τα δικαιώματα της Δημοκρατίας απ' τον Αριστοτέλη, τον Κικέρωνα και απ' άλλους Έλληνες ή Ρωμαίους, που ζώντας κάτω από λαϊκά Κράτη, δεν αφαίρεσαν αυτά τα δικαιώματα απ' τις αρχές της φύσης, αλλά τα αντέγραψαν στα έργα τους σύμφωνα μ'

¹¹³ Ο.π., σ. 45.

¹¹⁴ Τόμας Χομπς, *Λεβιάθαν ή Υλη, Μορφή και Εξουσία μιας Εκκλησιαστικής και Λαϊκής Πολιτικής Κοινότητας*, μετάφραση Γιάννης Δημητριάδης και Αιμίλιος Μεταξόπουλος, Τόμος Α', εκδόσεις Γνώση (Αθήνα, 1989), σσ. 145-146. Το Λιουκ (Lucca) είναι μία πόλη στην κεντρική Ιταλία, στην επαρχία της Τοσκάνης. Επίσης, ήταν η δεύτερη τη τάξει Ιταλική πόλη-κράτος σε πληθυσμό (μετά τη Βενετία) με δημοκρατικό πολίτευμα ("comune"). Από το 1160 και έπειτα και για τουλάχιστο 500 χρόνια, το Λιουκ παρέμεινε μια ανεξάρτητη δημοκρατία. Αξίζει ν' αναφερθεί πως η *Θεία Κωμωδία* του Δάντη (1265-1321) περιέχει πολλές αναφορές στην πόλη του Λιουκ, ενώ ο Φλωρεντίνος ποιητής πέρασε στην ιταλική πόλη ένα μέρος της εξορίας του.

¹¹⁵ Toland, σ. 45. Βλ. Fergus Millar, *The Roman Republic in Political Thought*, Historical Society of Israel/ Brandeis University Press (USA, 2002), σ. 87. [Στο εξής Millar].

εκείνο που γινόταν στις δικές τους Δημοκρατίες, που ήταν λαϊκές». Επιπροσθέτως, «όμοια οι γραμματικοί περιγράφουν τους γλωσσικούς σύμφωνα με τη χρήση της εποχής τους, ή τους κανόνες της ποίησης σύμφωνα με τα ποιήματα του Ομήρου και του Βιργιλίου», με συνέπεια, «διαβάζοντας αυτούς τους Έλληνες και Λατίνους συγγραφείς, οι άνθρωποι πήραν τη συνήθεια από την παιδική τους ακόμα ηλικία, κάτω από απατηλά εξωτερικά της ελευθερίας, να ευνοούν τις διχόνοιες και να σπρώχνουν την ελευθερία μέχρι που να επικρίνουν τις πράξεις των κυριάρχων τους...». Ως εκ τούτων, «τίποτε δεν πληρώθηκε πιο ακριβά από το πλησίασμα των δυτικών μας χωρών στη γνώση των ελληνικών και των λατινικών γραμμάτων».¹¹⁶

Ο Χάρινγκτον όμως, παρόλο τις ενστάσεις και τις διαφωνίες του σε επιμέρους ζητήματα με τις πρακτικές των αρχαίων, ως φανατικός κλασικιστής και υποστηρικτής της αρχαίας φρόνησης, δεν διανοείται σε καμία περίπτωση να έρθει σε ολομέτωπη σύγκρουση και αντιπαράθεση με το αρχαιοελληνικό και ρωμαϊκό ιδεώδες. Αντιθέτως, δεν χάνει την ευκαιρία σε όλο το φάσμα των έργων του, να υπενθυμίζει ανελλιπώς στους αναγνώστες του την ανάγκη να στρέψουν την προσοχή τους στην ένδοξη αρχαιότητα, τα ιδανικά της οποίας κρύβουν τις απαντήσεις σε πολλά από τα άλυτα προβλήματα της εποχής του.

Με αυτή την ελληνική και ρωμαϊκή παράδοση, ο Χάρινγκτον έρχεται σε επαφή είτε απευθείας με τα κείμενα (πρωτότυπα ή μεταφράσεις) των αρχαίων φιλοσόφων, ή αντλώντας ιστορικές πληροφορίες μέσα από τα έργα νεότερων συγγραφέων, με προεξέχοντα τον Νικόλο Μακιαβέλλι. Ο Άγγλος στοχαστής αξιολογεί τις ιδέες του Φλωρεντίνου, στο πλαίσιο μιας σύγχρονης - για εκείνη την εποχή - πολιτικής επιστήμης, σε μια απόπειρα του δηλαδή να συνθέσει το έργο του με εκείνο των συγγραφέων της αρχαίας Ελλάδας και Ρώμης. Πιο συγκεκριμένα, ο «Μακιαβελισμός» του Χάρινγκτον εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από το δυναμικό νέο-Ρωμαϊκό στοιχείο της Μακιαβελικής σκέψης, ειδικά από τη στιγμή που ο Χάρινγκτον θεωρούσε τον Μακιαβέλλι ως τον μεγαλύτερο γνώστη και αναλυτή - μαζί με τους υπόλοιπους σπουδαίους αρχαίους συγγραφείς - της ιστορίας της αρχαίας Ρώμης. Αυτή η διαπίστωση είναι αρκετά ευδιάκριτη, ειδικότερα από τη στιγμή που ο Χάρινγκτον φαίνεται να ασπάζεται σε μεγάλο βαθμό την νέο-Ρωμαϊκή αντίληψη γύρω από το ζήτημα της «ελευθερίας», επαινώντας το μοντέλο του ελεύθερου και αυτόνομου κράτους (*civitas libera*)¹¹⁷ και τοποθετώντας συμβολικά τη λέξη LIBERTAS - όπως ακριβώς και στην πόλη του Λιουκ -

¹¹⁶ Λεβιάθαν, σσ. 146-147.

¹¹⁷ *Works*, σ. 687. Βλ. και Quentin Skinner, *Liberty before Liberalism*, Cambridge University Press, (UK, 1998), σ. 46.

με κεφαλαία γράμματα πάνω από τη τελική διακήρυξη του Λόρδου Αρχοντα στην Ωκεάνα.¹¹⁸

Ο Χάρινγκτον λοιπόν, εκλαμβάνει αυτή την νέο-Ρωμαϊκή αντίληψη και περιγράφει την ελευθερία ως ένα καθεστώς που έρχεται σε πλήρη αντίθεση με το καθεστώς της σκλαβιάς.¹¹⁹ Σ' ένα κρίσιμο σημείο στην Ωκεάνα, ο ρήτορας (orator) διακηρύσσει πως «αυτό το ελεύθερο από τη γέννηση του έθνος δεν έζησε με την ελεημοσύνη και την γενναιοδωρία ενός ανθρώπου»¹²⁰ αλλά με τις δικές του δυνάμεις. Ένα ελεύθερο κράτος άλλωστε δεν μπορεί ζει κάτω από τη δύναμη καμιάς άλλης οντότητας, καθώς από τη στιγμή που ο λαός ζει καθημερινά «υπό το ζυγό» κάποιας δύναμης, όλοι οι άνθρωποι διακατέχονται «από ένα τσακισμένο, δουλικό, ένα μικρόψυχο πνεύμα, όπως ακριβώς και οι χωρικοί στη Γαλλία».¹²¹

• Αυτές οι απόψεις, που αποκαλύπτουν με τον καλύτερο δυνατό τρόπο το μαχητικό νέο-Ρωμαϊσμό του Χάρινγκτον, ενισχύονται ακόμα περισσότερο στο δεύτερο βιβλίο του *The Prerogative of Popular Government*, στο οποίο αναγνωρίζει πως οι Ρωμαίοι ήταν προικισμένοι με τις υψηλότερες αρετές και με εκείνη την τεράστια ανθρώπινη δόξα, με όλες αυτές δηλαδή τις διαχρονικές αξίες, οι οποίες πηγάζουν από την εσωτερική τους ανάγκη και αγάπη για την ανεξαρτησία.¹²² Οι νεο-Ρωμαίοι στοχαστές άλλωστε έδιναν μεγάλη έμφαση στην ελευθερία της πολιτικής ως βασική προϋπόθεση της ατομικής ελευθερίας.¹²³ Άμεσα επηρεασμένος απ' αυτή την αρχή, ο Χάρινγκτον καθιστά σαφές πως, από τη μια το κράτος οφείλει να διασφαλίσει δια νόμου την προσωπική ελευθερία έκφρασης των πολιτών, ενώ απ' την άλλη «ο κάθε άνθρωπος προσωπικά οφείλει να προστατέψει την προσωπική του ελευθερία...¹²⁴ διότι αν η ελευθερία σου δεν είναι μία ρίζα που μεγαλώνει, θα καταντήσει ένα κλαδί που μαραζώνει».¹²⁵

¹¹⁸ Toland, σ. 209.

¹¹⁹ Βλ. Millar, σσ. 86-96.

¹²⁰ Ο.π., σ. 100.

¹²¹ Works, σ. 737.

¹²² Ο.π., σ. 506.

¹²³ Βλ. Kari Palonen, *Quentin Skinner: History, Politics, Rhetoric*, published by Political Press in association (Cambridge, 2003), σσ. 116-121.

¹²⁴ Toland, σ. 46.

¹²⁵ Ο.π., σ. 196.

xi. Οι κοινωνικές τάξεις και το ιδανικό πολίτευμα

Σύμφωνα με τον πρώτο κανονισμό της *Ωκεάνας*, «κατά τη διαδικασία της θέσπισης ή της θεμελίωσης μιας Κοινοπολιτείας η πρώτη δουλειά δεν μπορεί να είναι άλλη από την προσαρμογή και την διανομή των υλικών (όπως ακριβώς συμβαίνει μ' ένα χτίστη) και τα υλικά της Κοινοπολιτείας¹²⁶ είναι ο ίδιος ο λαός (people)», ο οποίος διαίρεται σε κατηγορίες ανάλογα με την ποιότητα, την ηλικία, την οικονομική κατάσταση αλλά και τον τόπο διαμονής. Βάση λοιπόν της πρώτης διάκρισης ή του κανονισμού της *Ωκεάνας*, ο λαός διαίρεται σε ελεύθερους ανθρώπους (freemen) ή πολίτες (citizens) και σε υπηρέτες (servants).¹²⁷ Στο πολιτικό λεξιλόγιο του Άγγλου φιλοσόφου και συγκεκριμένα στο έργο του *Τέχνη του Νομοθετείν*, διευκρινίζεται με σαφήνεια πως «κάθε μικρό τεμάχιο γης, ή απλώς μια κατοικία στην Αγγλία» αποτελούν ικανά στοιχεία για «να μετατρέψουν κάποιον επαρχιώτη σε πολίτη». ¹²⁸ Σε γενικές γραμμές όμως αυτό που διακρίνει τον κάτοχο των πολιτικών δικαιωμάτων και καθηκόντων, είναι περισσότερο η ικανότητα του να ζει με τις δικές του δυνάμεις και η διάθεση του να απελευθερωθεί από το καθεστώς του υπηρέτη (servant), γεγονός που αποκαλύπτει την ταξική διαίρεση των πολιτών με κριτήριο την ιδιοκτησία. Ποιο ήταν το εύρος όμως αυτής της τάξης των πολιτών;

Αν και δεν είναι σαφές τι παραστάσεις είχε ακριβώς ο Χάρινγκτον εκείνη την εποχή για το μέγεθος του αγγλικού πληθυσμού, στην *Ωκεάνα* κάνει λόγο για περίπου ένα εκατομμύριο κατοίκους (είκοσι χιλιάδες κάτοικοι ανά φυλή, χωρίς τις γυναίκες και τα παιδιά),¹²⁹ αν και πρέπει να επισημανθεί πως ο αριθμός αναφέρεται κυρίως στους ενήλικες άνδρες (άνω των 30 ετών), τους αρχηγούς δηλαδή των οικογενειών, ενώ κατά πάσα πιθανότητα πρέπει πλην των πολιτών, να συμπεριλαμβάνει επιπλέον και τους εργάτες. Λίγα χρόνια αργότερα στην *Τέχνη του Νομοθετείν*, η ανάλυση του γίνεται πιο λεπτομερής: εκεί μας πληροφορεί πως στην Αγγλία διαμένουν πεντακόσιες χιλιάδες άνδρες πολίτες ή και περισσότεροι,¹³⁰ αφήνοντας να εννοηθεί πως άλλοι τόσοι περίπου ήταν οι υπηρέτες. Αν και αυτός ο υπολογισμός του είναι κατά προσέγγιση, το ζητούμενο στην προκειμένη περίπτωση δεν είναι τόσο ο καθορισμός του ακριβούς αριθμού των πολιτών, όσο η βαθύτερη ανάγνωση της ανάλυσης του Χάρινγκτον, που εδράζεται πάνω στο διαχωρισμό του αγγλικού λαού

¹²⁶ Βλ. *England Troubles*, σ. 325.

¹²⁷ *Ο.π.*, σ. 83.

¹²⁸ *Works*, σ. 689.

¹²⁹ *Toland*, σ. 166.

¹³⁰ *Μακφέρσον* σ. 400.

σε πολίτες και σε υπηρέτες, σε ελεύθερους δηλαδή και υποτελείς ανθρώπους.

Όσον αφορά τους τελευταίους, η άποψη του Χάρινγκτον είναι αδιαπραγμάτευτη: οι υπηρέτες από τη στιγμή που δεν είναι οικονομικά ανεξάρτητοι, είναι υπόλογοι στις θελήσεις των αφεντικών τους, χάνοντας ως εκ τούτου τη δυνατότητα συμμετοχής στην κυβέρνηση ως ελεύθεροι πολίτες.¹³¹ Βάση αυτής της ανάλυσης, δεν μπορούν να αντιμετωπιστούν σε καμία περίπτωση ως τάξη που ζει μέσα στην Ωκεάνα, αλλά ως άνθρωποι που βρίσκονται έξω απ' αυτήν. Δεν υπολογίζονται καθόλου στην κατασκευή του συστήματος ισορροπίας των τάξεων μέσα στην κοινωνία και επιπλέον συνδέονται άρρηκτα με την υπόθαλψη στασιαστικών κινήσεων που πηγάζουν από τη διάθεση των φτωχών στρωμάτων για βελτίωση των όρων διαβίωσης τους, ακόμα και για ανατροπή του πολιτεύματος: «τα αίτια των ταραχών μέσα σε μια κοινοπολιτεία είναι είτε εξωτερικά είτε εσωτερικά· εξωτερικά είναι όσα προέρχονται από εχθρούς, από υποτελείς ή από υπηρέτες».¹³² Βέβαια θα αποτελούσε σημαντική παράβλεψη να μην αναφερθεί, το γεγονός πως οι υπηρέτες στην Ωκεάνα, σε αντίθεση με τους δούλους στην αρχαία Ελλάδα, μπορούσαν με την εργατικότητα τους να ανέλθουν κοινωνικά και να γίνουν ελεύθεροι πολίτες.¹³³

Η ανθρώπινη κοινωνία λοιπόν σε μια Κοινοπολιτεία, σύμφωνα με τον Χάρινγκτον περιέχει από τη μια τους «πολίτες», δηλαδή εκείνους των οποίων η κατοχή ιδιοκτησίας καθιστά ανεξάρτητους – όπως ο πολίτης στον Αριστοτέλη κατέστη ικανός ν' αποκτήσει δημόσια δύναμη από την ικανότητα που απέκτησε εξασκώντας ιδιωτική δύναμη στο σπιτικό του – και απ' την άλλη τους «υπηρέτες», εκείνους δηλαδή που στερούνται ιδιοκτησίας, άρα έλλειψη ανεξαρτησίας που συνδέεται άμεσα με τη αφαίρεση πολιτικών δικαιωμάτων.¹³⁴ Συνεπώς, ο πολίτης του Χάρινγκτον πρέπει να είναι πρωταρχικά ένας freeholder,¹³⁵ ένας κύριος (lord) δηλαδή, ιδιοκτήτης γης. Αυτή η αντίληψη του Άγγλου φιλοσόφου συναντά αρκετές ομοιότητες με την οπτική του Αριστοτέλη για τα γενικά χαρακτηριστικά

¹³¹ *Works*, σ. 834. Σ' αυτό το σημείο είναι έκδηλη η αριστοτελική διάσταση της σκέψης του Χάρινγκτον. Ο Σταγειρίτης υποστήριζε πως ο άρχοντας δεν πρέπει να ξέρει να εκπληρώνει τις καθημερινές ανάγκες, αλλά οφείλει να γνωρίζει να χρησιμοποιεί άλλους, από τη στιγμή που τέτοιες δουλειές ταιριάζουν μόνο σε υπηρέτες, τους οποίους αποκαλεί χαρακτηριστικά «ανδράποδα», δηλαδή δούλους. Σ' αυτή την κατηγορία συγκαταλέγονται οι χειρώνακτες (*χερνήτες*) και οι ανειδίκευτοι εργάτες. Πέρα από τις δουλικές, ακόμα και οι ελεύθερες εργασίες που έχουν δουλοπρεπή χαρακτήρα, θεωρούνται από τον Αριστοτέλη κατά κύριο λόγο «ατιμωτικές» και αποκλείουν τους εργάτες από κάθε συμμετοχή στα δημόσια αξιώματα, *Πολιτικά*, Βιβλίο Γ', 1277a-b, σσ. 292-295.

¹³² *Toland*, 149.

¹³³ *Μπερνέρι*, σ. 138.

¹³⁴ *Toland*, σ. 83.

¹³⁵ *Toland*, σ. 45.

του πολίτη και για τα πολιτικά του δικαιώματα, στο βαθμό που ο πολίτης είναι ανεξάρτητος όταν είναι απελευθερωμένος από τη συνεχή παραγωγή και αναπαραγωγή των αναγκαιοτήτων.¹³⁶ Το σώμα όμως των 500 χιλιάδων περίπου πολιτών, δεν συγκροτούσε όπως είναι φυσικό μια ενιαία ομάδα ατόμων αλλά χωρίζονταν σε επιμέρους κατηγορίες, κυρίως βάση του οικονομικού τους εισοδήματος, με τον κύριο και γενικό διαχωρισμό να είναι σε ευγενείς και μη ευγενείς, η αλλιώς σε αριστοκράτες και στο λαό.

Επηρεασμένος από την τάξη των αργόσχολων εισοδηματιών (ozioni ή sciorperati) του Μακιαβέλλι, ο Χάρινγκτον ορίζει ως ευγενείς «εκείνους που ζουν με ευμάρεια από τα δικά τους εισοδήματα, χωρίς ν' ασχολούνται ούτε με την καλλιέργεια των γαιών τους, ούτε με καμιά άλλη εργασία για να κερδίσουν τα προς το ζην».¹³⁷ Μια αριστοκρατία όμως για τον Χάρινγκτον είναι απαραίτητη σε μια κοινοπολιτεία, από τη στιγμή ειδικά που η πολιτική δεν μαθαίνεται χωρίς μελέτη, με το ο λαό να μη διαθέτει αρκετό ελεύθερο χρόνο για κάτι τέτοιο. Οι συσχετισμοί όμως μέσα στους κόλπους της αγγλικής κοινωνίας είχαν αλλάξει. Τα τελευταία 150 χρόνια είχε συντελεστεί σταδιακά - και όχι βίαια με μια ξαφνική εξέγερση - ο μετασχηματισμός της αγγλικής κοινωνίας, με την ισορροπία της ιδιοκτησίας να μετατίθεται από την τάξη των ευγενών στο λαό. Ο Χάρινγκτον είχε αντιληφθεί σε μεγάλο βαθμό αυτές τις αλλαγές, με αποτέλεσμα να διακρίνει και να αναγνωρίζει τη διαφοροποίηση μεταξύ της παραδοσιακής και της κατώτερης γαιοκτημονικής αριστοκρατίας (gentry).

Εδώ πρέπει να επισημανθεί πως ο Χάρινγκτον όταν χρησιμοποιούσε τον όρο «λαός» συμπεριελάμβανε τόσο την κατώτερη γαιοκτημονική αριστοκρατία όσο και τους ανεξάρτητους μικροκαλλιεργητές.¹³⁸ Στην *Τέχνη του Νομοθετείν* μας αναφέρει πως «στις μέρες μας... η γη που κατέχει ο λαός, υπεραντισταθμίζει εκείνη που ανήκει στους ευγενείς, με αναλογία τουλάχιστο εννιά προς δέκα»,¹³⁹ διαπίστωση που μας οδηγεί στο συμπέρασμα πως ο Χάρινγκτον προσπαθούσε να ταυτίσει την αναπτυσσόμενη τάξη των επαρχιακών γαιοκτημόνων με το μεγάλο κομμάτι του αγγλικού λαού. Σ' αυτό το σημείο όμως βρίσκεται και η μεγαλύτερη αμφισημία του Αγγλου πολιτικού στοχαστή: το 1656, οι ευγενείς και η κατώτερη γαιοκτημονική αριστοκρατία από κοινού κατείχαν λιγότερο από το μισό της γης.¹⁴⁰

Αν αναγνώσει κανείς προσεκτικά την *Ωκεάνα* θα παρατηρήσει πως τις περισσότερες φορές η κατώτερη γαιοκτημονική αριστοκρατία, εξισώνεται από τον

¹³⁶ Πολιτικά, Βιβλίο Γ', 1274b-1278a, σσ. 275-301.

¹³⁷ Toland, «they are such as live upon their own Revenues in plenty, without ingagement either to the tilling of their Lands, or other work for their livelihood», σ. 135.

¹³⁸ Μακφέρσον, σ. 224.

¹³⁹ Works, σ. 606

¹⁴⁰ Μακφέρσον, σ. 227.

συγγραφέα με την τάξη των ευγενών σε αντιπαράθεση με το λαό: «ούτε ο λαός, ούτε οι θεολόγοι και οι δικηγόροι (λόγω της αθεράπευτης προσκόλλησης τους στις στενόμυαλες προκαταλήψεις τους) μπορούν να είναι η αριστοκρατία ενός έθνους... έτσι παραμένει μόνο η τάξη των ευγενών... στην οποία συμπεριλαμβάνεται η κατώτερη γαιοκτημονική αριστοκρατία, για την οποία οι Γάλλοι χρησιμοποιούν τη λέξη *noblesse*».¹⁴¹ Είναι φανερό ότι και σ' αυτό το σημείο ακολουθεί πιστά το παράδειγμα του Μακιαβέλλι, ο οποίος ταυτίζει, όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως, την κατώτερη γαιοκτημονική αριστοκρατία με τους ευγενείς γενικά - όσους δηλαδή έχουν στην κατοχή τους γαίες, κάστρα και θησαυρούς - διαμέσου των οποίων κάνουν τους υπόλοιπους υποτελείς.

Η τυχόν σύγχυση που μπορεί να δημιουργηθεί γύρω απ' αυτό το ζήτημα, βρίσκει την ερμηνεία της στη συγκεκριμένη χρονική περίοδο που συγγράφει ο Χάρινγκτον το έργο του. Είναι αλήθεια πως η συντριπτική πλειοψηφία των κατώτερων αριστοκρατών της υπαίθρου προέρχονταν κυρίως από τα «σπλάχνα» των λαϊκών στρωμάτων· οι οικονομικές δυσχέρειες όμως της ανώτερης αριστοκρατίας είχαν ως αποτέλεσμα, πολλοί από τους κατώτερους ευγενείς, που είχαν προέλθει από τη μέση ελίτ των εμπόρων και των κτηματιών, να εδραιωθούν πλέον στη νέα τους θέση, δίπλα στην παραδοσιακή αριστοκρατία. Σύμφωνα άλλωστε με την μαρτυρία ενός ανώνυμου παρατηρητή, το 1600 οι πλουσιότεροι των κατώτερων αριστοκρατών είχαν εισοδήματα ίσα μ' αυτά ενός κόμη, ενώ το 1628 υποστηρίχθηκε πως η Βουλή των Κοινοτήτων θα μπορούσε ν' αγοράσει τη Βουλή των Λόρδων, σε τριπλάσια τιμή της αξίας της.

Όπως όμως πολλοί ισχυρισμοί της περιόδου, έτσι και αυτοί είναι δύσκολο ν' αποδειχτούν, ειδικότερα όταν δεν αποδεικνύεται από πουθενά ότι είχε συντελεστεί μια ριζική μετάθεση ισχύος ή πλούτου από την ανώτερη στην κατώτερη αριστοκρατία, καθώς εξακολουθούσαν να είναι λίγοι αυτοί που μπορούσαν να συγκριθούν με τους μεγάλους αριστοκράτες γαιοκτήμονες. Παρά ταύτα, είναι γεγονός πως ο αριθμός των κατώτερων αριστοκρατών αυξήθηκε και είναι σχεδόν βέβαιο πως ως ομάδα κατείχαν περισσότερο πλούτο στα μέσα του 17^{ου} αιώνα απ' ό,τι ένα αιώνα πριν. Σύμφωνα και με τους υπολογισμούς του Μακφέρσον η κατανομή που ίσχυε περίπου το 1656, ήταν: (α) ομότιμοι ευγενείς, 10 τοις εκατό ή λιγότερο, (β) κατώτερη γαιοκτημονική αριστοκρατία, σημαντικά λιγότερο από 40 τοις εκατό και τέλος (γ) ανεξάρτητοι μικροκαλλιεργητές και κάτοικοι των πόλεων, άνω του 50 τοις εκατό.¹⁴²

Συμπερασματικά, λοιπόν, διαπιστώνουμε ότι η Κοινοπολιτεία της Ωκεάνιας μπορεί να χαρακτηριστεί ως μία δημοκρατική λαϊκή πολιτεία αριστοκρατικού γαιοκτημονικού προσανατολισμού, καθώς και σύμφωνα

¹⁴¹ Toland, σ. 134.

¹⁴² Μακφέρσον, σ. 228.

με την άποψη του H.F. Russell Smith, «η μέση ή κατώτερη αριστοκρατία είναι στην Ωκεάνα ότι ήταν οι φύλακες στην Πολιτεία του Πλάτωνα»,¹⁴³ ενώ θα μπορούσε ενδεχομένως να ειπωθεί πως «ο Χάρινγκτον είναι ο Τζέραρντ Γουίνστανλεϋ της κατώτερης γαιοκτημονικής αριστοκρατίας». ¹⁴⁴ Η κατώτερη γαιοκτημονική αριστοκρατία, χωρίς να υπεραντισταθμίζει την ισχύ της λαϊκής κυβέρνησης, ευελπιστούσε να αποτελέσει το πιο δυναμικό κομμάτι και την ψυχή του έθνους.¹⁴⁵ Εν κατακλείδι, ο Χάρινγκτον επιθυμούσε και αποσκοπούσε στην πραγματικότητα, στη θεμελίωση μιας κυβέρνησης συνεργασίας ανάμεσα στην κατώτερη γαιοκτημονική αριστοκρατία και το μεγάλο κομμάτι του αγγλικού λαού.¹⁴⁶

Ο ρόλος επομένως της αριστοκρατίας γίνεται αντιληπτό πως υπήρξε απαραίτητος και καθοριστικός για τη διατήρηση της σταθερότητας του πολιτεύματος αλλά επιπλέον και για τη διαπαιδαγώγηση των πολιτών. Ο Άγγλος φιλόσοφος, επηρεασμένος από τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη, ταυτίζει τη διακυβέρνηση του κράτους με την επικράτηση της λογικής, στο βαθμό βέβαια που η ευθύνη της άσκησης της εξουσίας βρίσκεται στα χέρια των πιο άριστων ανδρών. Αυτός ο πολιτικός ελιτισμός με φυσικές καταβολές αποκαλύπτεται στα Εισαγωγικά της Ωκεάνας, με τον Χάρινγκτον να ισχυρίζεται πως ακόμα και σε μια «Κοινοπολιτεία είκοσι ανθρώπων θα πρέπει να υπάρχει τέτοια διαφορά ανάμεσα τους, ώστε περίπου το ένα τρίτο να είναι σοφοί, ή τουλάχιστο λιγότερο ανόητοι από τους υπόλοιπους». Αυτό το ένα τρίτο, όπως «τα ελάφια που έχουν τεράστια κέρατα» θα «οδηγήσουν την αγέλη», τη μεγάλη μάζα δηλαδή των πολιτών που θα «ακουμπήσουν με τα χέρια τους τα χείλη (των σοφών), όπως ακριβώς τα παιδιά ακουμπούν (τα χείλη) των πατεράδων τους». ¹⁴⁷ Ο Χάρινγκτον λοιπόν, όπως και ο Μωρ, θεωρεί πως το νησί της Ωκεάνας είναι κατά μία έννοια ένας τεράστιος οίκος¹⁴⁸ που οι καλύτεροι και οι πιο ενάρετοι κυβερνούν τους υπόλοιπους, όπως οι γονείς τα παιδιά τους.

Σ' αυτή την κατηγορία ενάρετων ανδρών ο Χάρινγκτον δεν διστάζει να προσδώσει θεϊκά χαρακτηριστικά λέγοντας πως αποτελούν στην πραγματικότητα μία «φυσική αριστοκρατία διαποτισμένη από τον ίδιο τον Θεό», με αποτέλεσμα ο λαός να έχει «όχι μόνο τη φυσική αλλά και την ηθική υποχρέωση να επωφεληθεί απ' τους καθοδηγητές του». ¹⁴⁹ Η αριστοκρατία συνεπώς της Ωκεάνας πρέπει να διαθέτει ένα αρμονικό συνδυασμό υψηλών πνευματικών και ηγετικών χαρακτηριστικών, καθώς

¹⁴³ Smith, σ. 33.

¹⁴⁴ J.G.A Pocock, *The Varieties of British Political Thought 1500-1800*, Cambridge University Press, (Great Britain, 1993), σ. 168.

¹⁴⁵ Toland, σ. 42.

¹⁴⁶ Μακφέρσον, σ. 236.

¹⁴⁷ Toland, σ. 47.

¹⁴⁸ Μωρ, σ. 83.

¹⁴⁹ Toland, σ. 47.

η Κοινοπολιτεία «που οι άνθρωποι διακρίνονται μόνο για την αρετή τους στερούμενοι την εξουσία, μπορεί να χαρακτηριστεί ανόητη και άδικη... ενώ οι ιδανικοί για να κυβερνήσουν μία πόλη-κράτος, συνδυάζοντας και τις δύο παραπάνω αρχές, είναι σύμφωνα με τον Πλάτωνα οι φιλόσοφοι».¹⁵⁰ Ως αποτέλεσμα, η υπεράσπιση μιας γαιοκτημονικής, παρά μάλλον μιας ακραιφνούς διανοούμενης και ελιτίστικης κληρονομικής αριστοκρατίας, αποτελεί για τον Χάρινγκτον ένα βασικό προαπαιτούμενο για την επίτευξη της κοινωνικής ισορροπίας και γαλήνης.

Ο Άγγλος στοχαστής όμως, αν και υποστηρίζει πως «ο λαός παραμένει νωθρός χωρίς μια ικανή και πεφωτισμένη αριστοκρατία να τον καθοδηγεί»,¹⁵¹ σε άλλο σημείο του έργου του δεν διστάζει να ξεκαθαρίσει πως «η αριστοκρατία είναι περισσότερο λαίμαργη και φιλόδοξη σε σχέση με τον λαό και αν επιπλέον η ιδιοκτησία είναι δυσανάλογα διανεμημένη εις βάρος της πλειονότητας του λαού, τότε η τάξη των ευγενών μπορεί να αποδειχθεί έως και καταστροφική για μια λαϊκή κυβέρνηση».¹⁵² Άμεσα επηρεασμένος από την ανάλυση του Μακιαβέλλι («το πλήθος είναι πιο γνωστικό και σταθερό από τον ηγεμόνα»),¹⁵³ ο Χάρινγκτον θεωρεί πως «τα σφάλματα και τα βάσανα του λαού οφείλονται πρωταρχικά στους κυβερνώντες τους».¹⁵⁴ Άρα, σύμφωνα και με την αρχή της ισορροπίας και προς αποφυγή δυσάρεστων καταστάσεων, η «πλάστιγγα» είναι προτιμότερο να γέρνει προς την πλευρά του λαού, καθώς - αναζητώντας την αυθεντικότητα αυτής της οπτικής πρωταρχικά στον Αριστοτέλη και αργότερα στον Μακιαβέλλι - ένας «λαός είναι σοφότερος και περισσότερο πιστός στις αναλύσεις του σε σχέση μ' ένα ηγεμόνα».¹⁵⁵

Βλέπουμε λοιπόν, πως πρωταρχικό μέλημα του Άγγλου φιλοσόφου αποτελεί η οριοθέτηση της σχέσης μεταξύ της αριστοκρατίας και του λαού. Μία τάξη ευγενών που κατέχει περισσότερη ιδιοκτησία από το σύνολο του λαού, όπως ήταν οι φεουδαλικοί ευγενείς, είναι ασύμβατη με μια λαϊκή κυβέρνηση. Όμως μία τάξη ευγενών που κατέχει λιγότερη ιδιοκτησία συγκριτικά με το λαό είναι «όχι μόνο ακίνδυνη αλλά και αναγκαία για τη φυσική ανάμειξη των στοιχείων μιας καλά οργανωμένης Κοινοπολιτείας».¹⁵⁶ Ο Χάρινγκτον πίστευε ότι οι κοινοί άνθρωποι, όταν δεν βλάπτονται από «την καλύτερη τάξη» δείχνουν σεβασμό προς αυτήν και εκλέγουν όσο περισσότερους μπορούν από τα μέλη της¹⁵⁷ και μάλιστα σε τέτοιο βαθμό ώστε ο Χάρινγκτον θεώρησε αναγκαία ειδική

¹⁵⁰ Ο.π., σ. 56.

¹⁵¹ Toland, «for where there is not a Nobility to hearten the people, they are slothful», σ. 57.

¹⁵² Ο.π., σ. 45.

¹⁵³ Machiavelli, σ. 378.

¹⁵⁴ Toland, σ. 76.

¹⁵⁵ Ο.π., σ. 155.

¹⁵⁶ Μακφέρσον, σ. 226.

¹⁵⁷ Ο.π., σ. 227.

συνταγματική πρόβλεψη για να εξασφαλισθεί η συμμετοχή μερικών ατόμων των κατώτερων τάξεων στο κύριο αντιπροσωπευτικό σώμα της νέας κοινοπολιτείας.¹⁵⁸

Υπέρομαχος της ισορροπίας, της δικαιοσύνης και της λογικής καταλήγει πως και οι δύο πλευρές είναι τόσο απαραίτητες σε μια Κοινοπολιτεία, αλληλοσυμπληρώνοντας η μία την άλλη, όσο είναι «ένας στρατός που περιλαμβάνει στρατιώτες χωρίς αξιωματικούς, ή αξιωματικούς χωρίς στρατιώτες, ή όπως μια Κοινοπολιτεία... ένα λαό χωρίς κατώτερη γαιοκτημονική αριστοκρατία, ή μια κατώτερη γαιοκτημονική αριστοκρατία χωρίς ένα λαό».¹⁵⁹ Η αριστοκρατία (παραδοσιακή-κληρονομική και κατώτερη γαιοκτημονική) και λαός είναι χωριστές τάξεις, διαφέρουν ως προς τη φύση και τη λειτουργία τους, όμως η καθεμιά απ' αυτές είναι απαραίτητη για την άλλη. Εξαιτίας αυτής της συνάφειας λέγεται πως η Αγγλία είναι ευλογημένη γιατί διαθέτει ακριβώς τις σωστές αναλογίες για μια λαϊκή κυβέρνηση: «ο λαός έχει στα χέρια του το ισοζύγιο της ιδιοκτησίας, ενώ ταυτόχρονα υπάρχει και μια εξαιρετική αριστοκρατία, καλλιεργημένη και έμπειρη στη στρατιωτική ηγεσία, αριστοκρατία που συνδυάζει την περιουσία των προγόνων με τις προγονικές αρετές, ιδανικά κατάλληλη να παράσχει την πολιτική ηγεσία μέσα απ' την γεροουσία και τα αξιώματα της Ωκεάνας».¹⁶⁰

¹⁵⁸ Ο.π., σ. 227

¹⁵⁹ Toland, σ. 56, «...an Army may as well consist of Soldiers without Officers, or of Officers without Soldiers, or as a Commonwealth... of a People without a Gentry, or of a Gentry without a People».

¹⁶⁰ Ο.π., σσ. 133-135.

xii. Η εναλλαγή των αξιωμάτων και η συνταγματική δομή της Κοινοπολιτείας

Για τον Χάρινγκτον «...η ισότητα μιας Κοινοπολιτείας συνίσταται στην ισότητα πρωταρχικά που παρέχει ο αγροτικός νόμος και έπειτα η εναλλαγή των αξιωμάτων, επομένως η ανισότητα μιας Κοινοπολιτείας πρέπει να συνίσταται στην απουσία ή την ανισότητα του αγροτικού νόμου ή της εναλλαγής των αξιωμάτων, ή και των δύο μαζί»,¹⁶¹ ενώ η εναλλαγή των αξιωμάτων συνδέεται άρρηκτα μ' ένα εκλογικό σύστημα μυστικής ψηφοφορίας (ballot system).¹⁶² Επηρεασμένος για άλλη μια φορά από την πολιτική θεωρία του Αριστοτέλη αλλά και το Βενετικό διοικητικό μοντέλο, τάσσεται υπέρ της συχνής εναλλαγής (rotation) «πραγμάτων και προσώπων» και πιο συγκεκριμένα, των αξιωμάτων μεταξύ των κατόχων γης που έχουν δικαίωμα εκλογής. Σε όλο το φάσμα των έργων του δεν χάνει την ευκαιρία να επισημαίνει τον κίνδυνο που μπορεί να προκαλέσει ο υπερβολικός χρόνος «παραμονής των αξιωματούχων στις κυβερνητικές τους θέσεις», ενώ ταυτόχρονα προειδοποιεί πως δεν «υπάρχει τίποτα πιο επικίνδυνο από τις ολοκληρωτικές μετακινήσεις του σώματος των Συμβουλίων» του κράτους.¹⁶³ Μόνο όταν όλοι οι πολίτες του κράτους έχουν τα ίδια δικαιώματα, τότε μόνο είναι ικανοί να διαδραματίσουν κάποιο ρόλο στην κυβέρνηση, ενώ επιπλέον αν αυτή η εναλλαγή είναι δίκαιη και οργανωμένη, θα αυξηθούν και οι πιθανότητες για την δημιουργία ενός Βρετανικού κράτους που θα αποβλέπει στη σταθερότητα, τη μακροημέρευση και τη δικαιοσύνη.

Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, δίκαιο πολίτευμα είναι εκείνο που οι πολίτες γίνονται εναλλάξ ἄρχοντες καὶ ἀρχόμενοι και διαδέχονται αλλήλους μετά από ορισμένη χρονική περίοδο.¹⁶⁴ Ο Nedham¹⁶⁵ αποκαλούσε αυτή τη βαθιά δημοκρατική διαδικασία ως «επανάσταση» (revolution), ορολογία που δεν απέχει πολύ από την «*ridurre ai principi*» του Μακιαβέλλι.¹⁶⁶ Πρόκειται ουσιαστικά για τη συνεχή ανανέωση της αρετής μέσα και μέσω της δράσης και ουσιαστικά αποτελεί τη λύση για το πρόβλημα της αριστοκρατίας. Διαχρονικής σημασίας επίσης, που επηρέασε αποφασιστικά πολλούς από τους νεότερους συγγραφείς καθώς και τον ίδιο τον

¹⁶¹ Ο.π., σσ. 57, «...the equality of a Commonwealth consists in the equality first of the Agrarian, and next of Rotation, then the inequality of a Commonwealth must consist in the absence or inequality of the Agrarian or of the Rotation, or of both... »

¹⁶² Ο.π., σ. 55.

¹⁶³ Toland, σ. 130 και Works, σ. 657.

¹⁶⁴ Πολιτικά, 1284a, σ. 345.

¹⁶⁵ Ο Marchmont Nedham (1620-1678) ήταν συγγραφέας, εκδότης και πολιτικός αναλυτής του μέσου του 17^{ου} αιώνα. Στέλεχος μιας ομάδας των δημοκρατών συγγραφέων (Algernon Sidney, Henry και John Milton). Τα κυριότερα έργα του είναι τα εξής: *The Levellers Levell'd* (1647), *The Excellency of a Freestate* (1656) και *A Short History of the English Rebellion* (1661).

¹⁶⁶ Works, σ. 36.

Χάρινγκτον, ενώ ταυτόχρονα αποτέλεσε την κύρια βάση των συνταγματικών τους κειμένων, είναι η γνωστή διάκριση των εξουσιών του Αριστοτέλη στο Βιβλίο Δ' των Πολιτικών του. Εκεί, εκτός των άλλων, αναφέρει τέσσερις τρόπους εκλογής εκτελεστικών οργάνων που αφορούν δημοκρατικά πολιτεύματα. Ο πρώτος, που μας ενδιαφέρει εδώ, καθώς επηρεάζει άμεσα τον Χάρινγκτον όσον αφορά την πρακτική της εναλλαγής των αξιωμάτων μέσα στους κόλπους της «Προνομιακής Φυλής» (Prerogative Tribe), του λαϊκού δηλαδή νομοθετικού σώματος του Κοινοβουλίου της Ωκεάνας, αφορά το παράδειγμα του Τηλεκλέα (Θαλής) του Μιλήσιου.

Εκεί, ο λαός συναθροίζεται, διασκέπτεται και αποφασίζει κατά τμήματα (τό κατά μέρος αλλά μή πάντας ἀθρούς), «ενώ σε κάποια άλλα από τα δημοκρατικά πολιτεύματα, συνέρχεται μεν η ολομέλεια των αρχόντων, αλλά στα αξιώματα εναλλάσσονται όλοι οι πολίτες κατά φυλές και κατά μικρότερα τμήματα, μέχρις ότου να εξαντληθεί ολόκληρος ο αριθμός τους».¹⁶⁷ Αυτές οι δύο τακτικές που προτείνει ο Αριστοτέλης επηρεάζουν αποφασιστικά τον Χάρινγκτον και στοχεύουν (α) στην ισορροπία και την ανάμειξη των δύο αντίπαλων μερίδων, εγχείρημα που δύναται να επιτευχθεί, αν η κοινωνική άνθιση της μιας πλευράς αντισταθμιστεί από πολιτική ισχύ που δίνεται στην άλλη, καθώς και (β) στη δημιουργία ενός ισχυρού μέσου στρώματος, που θα εξομαλύνει τόσο την έπαρση των πλουσίων όσο και τη δυσαρέσκεια των φτωχών.

Η μετατόπιση όμως της δύναμης από τους ευγενείς προς το λαό σε συνάρτηση με τη μετάθεση της ισχύος στην ύπαιθρο και στο κοινοβούλιο από την παραδοσιακή αριστοκρατία στους απλούς πολίτες, είχαν πλέον μεταβάλλει τους συσχετισμούς στην αγγλική κοινωνία. Τόσο πολύ υπερεπέρυσε η λαϊκή παράταξη ήδη κατά τη βασιλεία της Ελισάβετ, ώστε αυτή κυβέρνησε κολακεύοντας τον λαό και παραμελώντας τους ευγενείς.¹⁶⁸ Στο έργο του *Η Τέχνη του Νομοθετείν*, ο Χάρινγκτον μας ενημερώνει πως τα κοινοβούλια, ήταν ήδη από τον καιρό του Ιακώβου Α', «...απλά λαϊκά συμβούλια, που κατρακυλούσαν προς την λαϊκή κυβέρνηση, όπως μια μπάλα στην πλαγιά ενός λόφου».¹⁶⁹ Στα μέσα λοιπόν του 17^{ου} αιώνα οι συνθήκες, για τη θεσμοθέτηση της ενεργής συμμετοχής του λαού στην διακυβέρνηση της χώρας, είχαν πλέον ωριμάσει. Παρόλα αυτά, το δικαίωμα της εκλογής αντιπροσώπων δεν έπαψε ποτέ να αποτελεί ένα προνόμιο, το οποίο σύμφωνα με τον Χάρινγκτον, δεν είχαν δικαίωμα ν' αποκτήσουν οι υπηρέτες και οι επαίτες, σε αντίθεση με το κίνημα των

¹⁶⁷ Ο.π., σ. 476-477 και Πολιτικά, 1298a, σ. 455-457, «Καὶ ἐν ἄλλαις δὲ πολιτείαις βουλευόνται αἱ συναρχαὶ συνιοῦσαι, εἰς δὲ τὰς ἀρχὰς βαδίζουσι πάντες κατὰ μέρος ἐκ τῶν φύλων καὶ τῶν μορίων τῶν ἐλαχίστων παντελῶς, ἕως ἂν διεξέλθῃ διὰ πάντων».

¹⁶⁸ Works, σ. 607.

¹⁶⁹ Ο.π., σ. 608, «...mere popular councils and running unto popularity of government like a bowl down the hill».

Ισοπεδωτών, που την ίδια εποχή δεν αντιλαμβάνονταν κάποια αιτία αποκλεισμού κανενός Άγγλου, εκτός εκείνων που με τη θέληση τους παρέμεναν υπηρέτες.¹⁷⁰

Καθοριστικό κριτήριο συνεπώς για την απόκτηση πολιτικών δικαιωμάτων και για τη δυνατότητα συμμετοχής στη λήψη των αποφάσεων στην Ωκεάνα, θεωρείται η οικονομική επιφάνεια των πολιτών, καθώς μόνο όσοι αποκομίζουν ετήσιο εισόδημα άνω των 100 λιρών σε κτήματα, αγαθά και χρήματα μπορούν να εκλεγούν στα αρμόδια όργανα.¹⁷¹ Η Κοινοπολιτεία της Ωκεάνας όμως διέθετε ένα ιδιότυπο αλλά και αποκεντρωμένο σύστημα διακυβέρνησης, «που όμοιο του δεν είχε να επιδείξει ούτε η αρχαία ούτε η σύγχρονη φρόνηση».¹⁷² Η επικράτεια της κοινοπολιτείας είναι ισότιμα διαμερισμένη σε δέκα χιλιάδες ενορίες (parishes), σε χιλιάδες εκατοντάδες (hundreds)¹⁷³ και σε πενήντα φυλές ή κομητείες (tribes). Το σώμα των πολιτών χωρίζεται στη νεολαία (youth) και στους ενήλικες (elders). Οι ενήλικες μία φορά το χρόνο εκλέγουν σε κάθε ενορία τον πέμπτο άνδρα για αντιπρόσωπο (deputy). Έπειτα οι αντιπρόσωποι όλων των ενοριών συνεδριάζουν στις αντίστοιχες τους εκατοντάδες· στη συνέχεια οι εκατοντάδες συνεδριάζουν στις αντίστοιχες τους φυλές, με τις τελευταίες να εκλέγουν το όργανο του ετήσιου γαλαξία (annual galaxy), ο οποίος περιλαμβάνει δύο ιππότες (knights) και επτά αντιπροσώπους (deputies), τρεις του ιππικού και τέσσερις του πεζικού, για τρία χρόνια. Τέλος, οι ιππότες καταλαμβάνουν συνήθως τις θέσεις της Συγκλήτου (Senate) και οι αντιπρόσωποι τις θέσεις της Προνομιακής Φυλής, δηλαδή του λαού.¹⁷⁴

Πιο συγκεκριμένα, η συνταγματική δομή της Ωκεάνας περιλάμβανε την ύπαρξη δύο νομοθετικών σωμάτων, που το καθένα ξεχωριστά κατείχε το δικαίωμα της αρνησικυρίας. Το κάθε σώμα αποτελείται από άτομα διαφορετικής κοινωνικής υποστάθμης, ενώ και τα δύο εκλέγονται από το εκλογικό σώμα όλων των πολιτών. Σ' αυτό το σημείο βέβαια πρέπει να σημειωθεί πως όσο ικανός και αν κρίνεται κάθε πολίτης να είναι εκλογέας, τόσο μη ικανός κρίνεται αντίστοιχα να εκλεγεί και στα ανώτατα αξιώματα της κοινοπολιτείας.

Πιο αναλυτικά, η διάρθρωση της συνταγματικής δομής της Κοινοπολιτείας είναι η εξής: (1) μία γερούσια (Senate) αποτελούμενη από 300 μέλη (πνευματικοί άνθρωποι αριστοκρατικής καταγωγής) και μια

¹⁷⁰ Μακφέρσον, σ. 170.

¹⁷¹ Toland, σ. 84.

¹⁷² Ο.π., σ. 76.

¹⁷³ Η εκατοντάδα (hundred) είναι η δεύτερη τη τάξει διαίρεση της εδαφικής επικράτειας της Ωκεάνας, Toland, σ. 91.

¹⁷⁴ Ο.π., σ. 204, 121. Βλ. Bernard Manin, *The Principles of Representative Government* (Cambridge University Press, 1997), σσ. 68-69.

βουλή των αντιπροσώπων (Prerogative Tribe) αποτελούμενη από 1050 μέλη, οι θέσεις των οποίων πληρούνται με έμμεσες ετήσιες εκλογές (το ένα τρίτο των μελών εκλέγεται κάθε χρόνο για τριετή θητεία και δεν επιτρέπεται η εκλογή κανενός μέλους για δύο συνεχείς περιόδους) μέσω του συστήματος της μυστικής ψηφοφορίας¹⁷⁵ και τα δύο νομοθετικά σώματα μαζί αποτελούν το Κοινοβούλιο (Parliament) της Ωκεάνιας. Το εκλογικό σώμα, τόσο για τη γερουσία (κυρίως μέλη αριστοκρατικής καταγωγής) όσο και για τη βουλή των αντιπροσώπων (μέλη προερχόμενα από τα λαϊκά και μεσαία στρώματα), αποτελείται από όλους τους άνδρες ηλικίας άνω των τριάντα ετών, εκτός από τους υπηρέτες και τους αλήτες· η υποψηφιότητα για τη γερουσία και για τα 3/7 των θέσεων στη βουλή των αντιπροσώπων απαιτεί την κατοχή σημαντικής περιουσίας, (2) αυστηρή διάκριση των εξουσιών μεταξύ των δύο νομοθετικών σωμάτων.¹⁷⁶ η γερουσία συζητά και αντιπαρατίθεται (debate) δημόσια και προτείνει νομοθετήματα, ενώ το λαϊκό σώμα της βουλή των αντιπροσώπων, εγκρίνει ή απορρίπτει (resolve) τα προτεινόμενα χωρίς δημόσια συζήτηση, ενώ ο ειρηνοδίκης¹⁷⁷ (magistrate) καλείται να τα επικυρώσει,¹⁷⁸ και (3) η εκλογή των πολιτικών, στρατιωτικών και δικαστικών αξιωματούχων, γίνεται μία φορά κάθε χρόνο και κανένας απ' αυτούς δεν μπορεί να επανεκλεγεί για δεύτερη συνεχόμενη θητεία, ενώ δεν πρέπει να παραληφθεί πως σύμφωνα με τον καταστατικό χάρτη του Άγγλου φιλοσόφου προβλεπόταν και η διεξαγωγή έκτακτων εκλογών, κυρίως λόγω ένστασης για την επανακαταμέτρηση των ψήφων (scrutiny).¹⁷⁹

Στην πραγματικότητα λοιπόν, ο Χάρινγκτον αντιπροτείνοντας ένα λαϊκό καθεστώς που μια συνέλευση απλών ανθρώπων θα κρατούσε την

¹⁷⁵ *Works*, σ. 732.

¹⁷⁶ *Toland*, σσ. 46-47. [Το παράδειγμα που χρησιμοποιεί ο Χάρινγκτον για να υποστηρίξει τη διάκριση των δύο νομοθετικών σωμάτων είναι εκείνο των δύο μικρών κοριτσιών που θέλουν να μοιράσουν ένα γλύκισμα. Αν το ένα κορίτσι κόψει και το άλλο διαλέξει κομμάτι, τότε θα μείνουν και τα δύο ικανοποιημένα. Ομοίως ικανοποιημένες θα είναι και η γερουσία με τον λαό, από τη στιγμή που οι πρώτοι θα προτείνουν τους νόμους και οι άλλοι θα επιλέγουν μέσα από τις προτάσεις αυτές].

¹⁷⁷ Από τον καιρό του Ερρίκου του Η', ο Ειρηνοδίκης (magistrate), διοριζόταν από τον βασιλιά, αλλά στην πραγματικότητα επιλεγόταν μεταξύ των μελών 1400 οικογενειών. Επρόκειτο για αρκετά τιμητική θέση, με μοναδική προϋπόθεση την εξασφάλιση ενός ετήσιου εισοδήματος 20 λιρών τουλάχιστον και την άριστη γνώση του άγραφου δικαίου (common law). Επίσης, ο Ειρηνοδίκης της κάθε κομητείας - στον οποίο ο βασιλιάς εμπιστευόταν τις ειδικές αποστολές - κατείχε τον τίτλο του Λόρδου Τοποτηρητή και ήταν ουσιαστικά διάδοχος του μεσαιωνικού Sheriff. Για τον Χάρινγκτον, «ο ειρηνοδίκης πάνω στην έδρα του, είναι απέναντι στο νόμο, ότι ακριβώς και ο πυροβολητής πάνω στην εξέδρα για το κανόνι του», *Toland*, σ. 38. Βλ. Durand, Yves - Bérenger Jean: *Γενική Ιστορία της Ευρώπης*, Τόμος Δ' (1660-1789), μετάφραση Α. Τριανταφύλλου, εκδόσεις Παπαζήση (Αθήνα, 1980), σσ. 10-11.

¹⁷⁸ *Toland*, σσ. 48, 150.

¹⁷⁹ Ο.π., σ. 206. Βλ. *Millar*, σ. 93.

ισορροπία απέναντι στη φυσική αριστοκρατία, μ' αυτό τον τρόπο ενισχύει ακόμα περισσότερο την επιχειρηματολογία του περί πολιτικών δικαιωμάτων και ενεργής συμμετοχής του πολίτη στα κέντρα λήψης αποφάσεων του κράτους. Αυτή η θέση, που αντλείται απευθείας από την πεποίθηση του Αριστοτέλη, πως είναι προτιμότερο δηλαδή «να αποφασίζει ένα σώμα ανθρώπων παρά ένα άτομο, με δεδομένο ότι ένα πλήθος ανθρώπων είναι πιο πολύ ανθεκτικό στη διαφθορά παρά από ένα ή λίγα άτομα»,¹⁸⁰ επηρεάζει άμεσα την πολιτική σκέψη του Χάρινγκτον, που υποστηρίζει κατηγορηματικά πως «μία λαϊκή συνέλευση χωρίς απέναντι της μία σύγκλητος δεν μπορεί να είναι σοφή, ενώ αντίστοιχα μία σύγκλητος δίχως τον έλεγχο μιας λαϊκής συνέλευσης, δεν μπορεί να είναι τίμια».¹⁸¹

Ο Χάρινγκτον εντοπίζει όμως την αυθεντικότητα αυτής της διάθεσης των δυνάμεων της κυβέρνησης πρωταρχικά στη Σπάρτη και έπειτα στη Βενετία: «Η Σπαρτιατική Σύγκλητος, ενώ πριν τη θέσπιση των Εφόρων ήταν επικίνδυνη, ύστερα έπαψε να είναι... ενώ οι Βενετοί, πριν την εισαγωγή της (τότε) παρούσας πολιτικής κατάστασης, ήταν ταραχώδεις, τώρα πια (η Βενετία) έγινε η πιο καθαρή κοινοπολιτεία».¹⁸² Παράλληλα, δεν διστάζει να σταθεί επικριτικά απέναντι στο μοντέλο διακυβέρνησης της Αθήνας και της Ρώμης, όπου οι λειτουργίες της αντιπαράθεσης και της απόφασης είναι και οι δύο «αφημένες αποκλειστικά στις ραδιουργίες της λαϊκής συνάθροισης».¹⁸³ Επίσης, αξίζει να σημειωθεί πως ο Χάρινγκτον κατά τη διαδικασία της παράθεσης πολιτειακών συστημάτων από την αρχαιότητα, προσθέτει στον κατάλογο του και το πρότυπο της Καρχηδόνας, το οποίο ομοιάζει σε πολλά σημεία με τη δική του συνταγματική πρόταση: στην Καρχηδόνα, η Σύγκλητος προτείνει νόμους και μερικές φορές λαμβάνει αποφάσεις, ενώ ο λαός ψηφίζει και κάποιες φορές συζητά δημόσια, πρακτική που σε κάθε περίπτωση βρίσκει αντίθετο τον Αριστοτέλη.¹⁸⁴

Εκτός όμως απ' αυτά τα δύο αυτά βασικά νομοθετικά σώματα, ο καταστατικός χάρτης της κοινοπολιτείας της Οκεάνας προέβλεπε και την ύπαρξη μίας πληθώρας οργάνων και αξιωμάτων που συνέθεταν τον κορμό και τις «διακλαδώσεις» του Κοινοβουλίου. Καταρχήν, υπεράνω όλων βρισκόταν το Συμβούλιο των Νομοθετών (Council of Legislators), ένα θεσμοθετημένο όργανο σοφών, στο οποίο προέδρευε ο ίδιος ο Λόρδος Άρχοντας και στεγάζονταν στο παλάτι που λεγόταν Άλμα (Alma). Πέρα από τον συμβολισμό και το κύρος που εξέπεμπε, μέσα στις αρμοδιότητες του συμπεριλαμβάνονταν η τήρηση και η θέσπιση των νόμων της χώρας.

¹⁸⁰ Πολιτικά, 1286α, σ. 359.

¹⁸¹ Works, σσ. 771-772.

¹⁸² Ο.π., σ. 738.

¹⁸³ Toland, σ. 51. Βλ. Berman Manin, *The Principles of Representative Government*, σ. 67.

¹⁸⁴ Ο.π., σ. 51.

Μία βαθμίδα πιο κάτω στην ιεραρχία, διακρίνεται το Συμβούλιο των Πρυτάνεων. Στην ουσία, επρόκειτο για μια επιτροπή συμβουλευτικού χαρακτήρα - που στεγάζονταν σε μια μεγάλη αίθουσα που λεγόταν Πάνθεον (Pantheon) ή αλλιώς το παλάτι της δικαιοσύνης - που έπαιζε το ρόλο του μεσολαβητή κατά την εκδήλωση έντονων αντιπαραθέσεων μέσα στους κόλπους του Συμβουλίου των Νομοθετών. Συν τις άλλους, οι Πρυτάνεις διατηρούσαν και το δικαίωμα να εκφράσουν τις προτάσεις τους μέσα στο Συμβούλιο των Νομοθετών.¹⁸⁵

Επίσης, ένας σημαντικός τίτλος ήταν αυτός του λογοκριτή ή ιεροξεταστή (censor) από τις τάξεις των τελευταίων εκλέγονταν οι Πρυτάνεις των δύο Πανεπιστημίων της Ωκεάνας (Κλειώ και Καλλιόπη)¹⁸⁶ και οι πρόεδροι των Συμβουλίων της Θρησκείας, οι οποίοι όφειλαν να διασφαλίζουν την ομαλή διεξαγωγή των εκλογών και την τήρηση του μυστικού συστήματος ψηφοφορίας. Επιπλέον, μέσα στις αρμοδιότητες τους συγκαταλέγονταν και ο ρόλος του ανακριτή, ο οποίος κατείχε τη δύναμη να τιμωρεί, μεταφέροντας έξω από τη Βουλή όποιον ιππότη ή αξιωματούχο παρεκτρέπονταν. Τέλος, υπήρχαν οι τρεις Υπατοι Αρμοστές των Σφραγίδων (Commissioners of the Seals) που προοριζόνταν για κριτές του Ανώτατου Δικαστηρίου, ενώ προβλέπονταν και τρεις Υπατοι Αρμοστές του Θησαυροφυλακίου (Treasury) που ασχολούνταν κυρίως με τα οικονομικά ζητήματα της χώρας.¹⁸⁷

Μέσα σε όλο αυτό το περίπλοκο σχήμα, η κάθε κοινωνική ομάδα κατείχε «αυτοδίκαια» τη θέση της οι ευγενείς και η κατώτερη γαιοκτημονική αριστοκρατία στελεχώνουν την γερουσία, ενώ κατέχουν τα τρία έβδομα των εδρών στη Βουλή των Αντιπροσώπων και τα σημαντικότερα αξιώματα. Σ' αυτές τις θέσεις όμως δεν βρίσκονται βάση κληρονομικής παράδοσης, αλλά εκλεγμένοι από το σύνολο των πολιτών. Τα οικονομικά προσόντα όμως που απαιτούνταν, επέτρεπαν τη συμμετοχή κυρίως των πλουσιότερων ανεξάρτητων μικροκαλλιεργητών και κατοίκων των πόλεων, με εξαίρεση ίσως μια μερίδα μελών της κατώτερης γαιοκτημονικής αριστοκρατίας, που διατηρούσε σημαντική πιθανότητα εκλογής, όχι τόσο λόγω της οικονομικής της κατάστασης όσο του σεβασμού που εξέπεμπε στο λαό, εξαιτίας του κύρους και των φιλολαϊκών της αισθημάτων. Η επιδίωξη του θεσμού των οικονομικών προσόντων ήταν να εξασφαλισθεί

¹⁸⁵ Ο.π., σσ. 79-80.

¹⁸⁶ Σύμφωνα με την ελληνική μυθολογία, η Κλειώ ήταν η Μούσα της ιστορίας, ενώ συνήθως απεικονιζόταν μ' ένα ρολό περγαμηνών ή από πλακίδια με δάφνινο στεφάνι. Η Καλλιόπη, κατά τον Ησίοδο, ήταν η μεγαλύτερη και η ευγενέστερη από τις εννιά Μούσες και η προστάτις της επιχής ποίησης της Ρητορικής και των Καλών Τεχνών (Καλλιέπουσα). Στις παραστάσεις της απεικονίζεται με μεγαλοπρέπεια και επιβλητικότητα φορώντας δάφνινο στεφάνι ή κρατώντας βιβλίο σε κύλινδρο, ενώ συχνά στα πόδια της ακουμπούν τα έπη του Ομήρου.

¹⁸⁷ Toland, σ. 113.

η πλήρωση των περισσότερων εδρών στη βουλή των αντιπροσώπων από ανθρώπους με ετήσιο εισόδημα κάτω των 100 λιρών.¹⁸⁸ Αυτό το φτωχό κομμάτι αλλά ταυτόχρονα και ο κύριος όγκος του λαού θα κατείχε τα τέσσερα έβδομα των εδρών στη βουλή των αντιπροσώπων και τα λιγότερο σημαντικά αξιώματα. Το διοικητικό σύστημα όμως του Χάρινγκτον, όπως γίνεται αντιληπτό, προϋποθέτει την αρμονική συνεργασία και των δύο σωμάτων, εγχείρημα αρκετά δύσκολο που στην πράξη έκρυβε αρκετές αντικειμενικές δυσκολίες.

Καταρχήν, παρόλο που τα δύο σώματα θα εκλέγονταν από το σύνολο των πολιτών, στην Ωκεάνα δεν θα υπήρχαν ούτε κόμματα ούτε θα επιτρέπονταν οι πολιτικές συζητήσεις,¹⁸⁹ διαμέσου των οποίων ο λαός θα μπορούσε να εκφράσει τις επιθυμίες του, ενώ τα οικονομικά κριτήρια για την εκλογή στη γερουσία θα καθιστούσαν δύσκολο έως ακατόρθωτο την εκλογή ανθρώπων από τα μεσαία και κατώτερα στρώματα. Τέλος, ούτε ο συνήθης σεβασμός του λαού, μπορεί να θεωρηθεί επαρκής όρος για την αρμονική λειτουργία του συστήματος. Ο λαός δείχνει σεβασμό μόνο όταν νιώθει πως δεν βλάπτεται, αν και ο Χάρινγκτον θεωρούσε δεδομένο πως ο λαός γνωρίζει πάντα τα συμφέροντα του,¹⁹⁰ διαβεβαιώνοντας ταυτόχρονα πως, όταν η γερουσία δεν περιορίζεται σε μια κληρονομική τάξη, αλλά εκλέγεται απευθείας από τον λαό, τότε τα συμφέροντα της συμπίπτουν με τα συμφέροντα του λαού.¹⁹¹ Για τον Άγγλο φιλόσοφο, το σύστημα του δεν θα μπορούσε ποτέ να ανατραπεί, λόγω της ικανότητας του αγροτικού νόμου να μην επιτρέπει σε καμία κοινωνική τάξη να έχει το συμφέρον και τη δύναμη για την αλλαγή του status quo της Κοινοπολιτείας.

Η κοινωνία λοιπόν που οραματίζεται ο Άγγλος στοχαστής θα είναι μία «ίση κοινοπολιτεία...θεσπισμένη πάνω σ' ένα Αγροτικό Νόμο ίσων ευκαιριών... όπου η Σύγκλητος συζητά και προτείνει, ο Λαός αποφασίζει και ο ειρηνοδίκης του κράτους επικυρώνει μέσω ενός συστήματος ισότιμης εναλλαγής αξιωμάτων μέσω της λαϊκής ψήφου και μέσω ενός συστήματος μυστικής ψηφοφορίας: διότι η εναλλαγή των αξιωμάτων δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς τη μυστική ψηφοφορία, και η μυστική ψηφοφορία δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς την εναλλαγή των αξιωμάτων».¹⁹² Ένα τόσο άρτια δομημένο σύστημα θα ήταν απρόσβλητο από κρούσματα εσωτερικής αποσύνθεσης που ανατρέπουν την κοινωνική ισορροπία και γαλήνη.¹⁹³

¹⁸⁸ Ο.π., σ. 84.

¹⁸⁹ Ο.π., σ. 154.

¹⁹⁰ Works, σ. 425.

¹⁹¹ Ο.π., σ. 424.

¹⁹² Toland, σ. 55, «An equal Commonwealth... is a Government establish'd upon an equal Agrarian... the Senat debating and proposing, and the People resolving, and the Magistracy executing by an equal Rotation thro the suffrage of the People given by the ballot. For the Rotation may be without the Ballot, and the Ballot without Rotation».

¹⁹³ Works, σ. 173.

ειδικά από τη στιγμή που δεν θα υφίσταται η συσσώρευση υπερβολικής δύναμης σε μία μόνο ομάδα ανθρώπων, ενώ ταυτόχρονα πληρούνται όλες εκείνες οι αναγκαίες προϋποθέσεις για την ιδανική διακυβέρνηση της χώρας, καθώς «...κανένας άνθρωπος ή άνθρωποι από τους κυβερνώντες ή τους κυβερνώμενους δεν θα μπορούσε να έχει συμφέρον ή, αν ακόμα είχε συμφέρον, δεν θα ήταν ικανός να έχει τη δύναμη να την διαταράξει με μια εξέγερση».¹⁹⁴

xiii. Ο Ολφέας Μεγαλήτορας

• Έχει γίνει πλέον αντιληπτό πως ο Χάρινγκτον πιστεύει πως χωρίς μια αυστηρή και αρκετά εξειδικευμένη νομοθεσία, η ισορροπία σε οποιοδήποτε πολίτευμα δεν μπορεί να είναι ποτέ σίγουρη και σταθερή. Ο ρόλος λοιπόν που καλείται να διαδραματίσει ο καταστατικός χάρτης της Ωκεάνας, είναι να προετοιμάσει το έδαφος και να αναδείξει εκείνα τα βήματα που πρέπει να ακολουθήσει ο Ολφέας Μεγαλήτορας (Olphaus Megaletor),¹⁹⁵ που κατέχει το αξίωμα του Λόρδου Άρχοντα (Lord Archon), του «αποκλειστικού και ευτυχέστερου ανάμεσα στους νομοθέτες»¹⁹⁶ της Ωκεάνας, για τον οποίο ο Χάρινγκτον είχε προβλέψει ακόμα και την χορήγηση μισθού (350 χιλιάδες λίρες ετησίως).¹⁹⁷ Η Κοινοπολιτεία του Χάρινγκτον, δομημένη στα πρότυπα των κοινωνιών της αρχαιότητας, είχε ανάγκη εκτός από ένα ισχυρό Κοινοβούλιο και ένα ένδοξο ηγεμόνα, σε ρόλο *pater patriae*,¹⁹⁸ όπως ακριβώς «ένα βιβλίο ή ένα κτίριο... για να αγγίξει την τελειότητα χρειάζεται ένα μοναδικό συγγραφέα ή αρχιτέκτονα».¹⁹⁹ Ο θεσμός της μοναρχίας μπορεί να είχε καταργηθεί το 1649, αλλά η αγγλική κοινωνία δεν είχε μάθει να ζει χωρίς την καθοδήγηση κάποιου ηγέτη. Αυτόν τον «πιο ένδοξο από τους Χριστιανούς»,²⁰⁰ ο Θεός θα τον προστάτευε για όλη την περίοδο της φυσικής του ζωής²⁰¹ για να υλοποιήσει τον υπέρτατο σκοπό του - με τη βοήθεια «πενήντα επιλεγμένων ατόμων»²⁰² - «να ξαναφέρει δηλαδή στο φως τους κρυμμένους θησαυρούς της αρχαίας φρόνησης»²⁰³ και

¹⁹⁴ Toland, σ. 52, «... no Man or Men in or under it can have the interest or having the interest, can have the power to disturb it with Sedition».

¹⁹⁵ Ενδεχομένως, το όνομα Ολφέας ν' αποτελεί παράφραση του Ορφέα.

¹⁹⁶ Works, σ. 359.

¹⁹⁷ Toland, σ. 216.

¹⁹⁸ Ο.π., σ. 216.

¹⁹⁹ Ο.π., σ. 78.

²⁰⁰ Works, σ. 359.

²⁰¹ Toland, σ. 216.

²⁰² Ο.π., σ. 78.

²⁰³ Ο.π., σ. 78.

να προστατέψει τον λαό της Κοινοπολιτείας από τους εχθρούς που την εποφθαλμιούσαν.

Μία τέτοια προσωπικότητα όμως έπρεπε να κατάγεται υποχρεωτικά από αριστοκρατική οικογένεια. Όλοι άλλωστε οι μεγάλοι νομοθέτες της ελληνικής και ρωμαϊκής ιστορίας είχαν την τύχη να κατάγονται από οικογένειες «γαλαζοαίματων», ενώ όσοι δεν είχαν αριστοκρατική καταγωγή πήραν αριστοκρατική εκπαίδευση (π.χ. ο Μωυσής όφειλε τη μόρφωση του στην κόρη του Φαραώ).²⁰⁴ Ο Χάρινγκτον σε όλο το έργο του, χρησιμοποιεί για τα ιστορικά πρόσωπα και τα τοπωνύμια που αναφέρει, ονόματα δικής του επινόησης. Στη συγκεκριμένη περίπτωση αναφέρεται στον Όλιβερ Κρόμγουελ, τον Λόρδο Προστάτη του Βρετανικού έθνους. Άλλωστε, στην πραγματικότητα, η συγγραφή της Κοινοπολιτείας της Ωκεάνας εντάσσεται σ' ένα γενικότερο σύνολο πειραματικών πολιτικών μοντέλων²⁰⁵, που ευδοκίμουν εκείνη την κλονισμένη μεταβατική περίοδο στην Αγγλία, ενώ ταυτόχρονα αποσκοπούσε και στην υλοποίηση των οραμάτων του Χάρινγκτον από τον νομοθέτη Κρόμγουελ - που κρατούσε στα χέρια του τις τύχες της χώρας του εκείνη την εποχή - σύμφωνα πάντοτε με τα αρχαία πρότυπα των μεγάλων νομοθετών της αρχαιότητας (Μωυσής, Λυκούργος, Σόλωνας και Ρωμύλος). Αυτός λοιπόν ο νομοθέτης του Χάρινγκτον, μπορεί να γίνει κατανοητός μόνο με Αριστοτελικούς και Πλατωνικούς όρους.

Στόχος του είναι να πραγματοποιήσει ένα τέτοιο συνδυασμό των αγαθών του νου και των αγαθών της τύχης, ώστε να δημιουργηθούν οι κατάλληλες προϋποθέσεις, για τη δημιουργία του άριστου, στο μέτρο του δυνατού, καθεστώτος, μια άποψη που έχει καθαρά ουτοπικό υπόβαθρο. Στην περίπτωση που αυτό επιτευχθεί - κάτι εξαιρετικά δύσκολο και απίθανο σύμφωνα και με τους Έλληνες φιλοσόφους - ο Χάρινγκτον μας διασαφηνίζει πως το καθεστώς αυτό θα είναι ανεξάρτητο από την αρετή των πολιτών του, «γιατί όπως ο άνθρωπος είναι αμαρτωλός, αλλά ακόμη ο κόσμος παραμένει τέλειος, έτσι και ο πολίτης θα μπορεί να είναι αμαρτωλός και η κοινοπολιτεία να παραμένει ακόμη τέλεια»,²⁰⁶ σε αντίθεση με τον Μακιαβέλλι που υποστήριζε πως «ένας διεφθαρμένος λαός, δεν είναι ικανός για να ζει σε μια κοινοπολιτεία». ²⁰⁷ Μία ορθά θεσπισμένη δημοκρατία όμως έχει χρέος να αναγνωρίζει τις απαιτήσεις των πλουσίων στον ίδιο βαθμό με τις αξιώσεις της αρετής και τα δικαιώματα της πλειοψηφίας του λαού. Για τον Χάρινγκτον άλλωστε η Ωκεάνα του, φαντάζει ως η μόνη αυθεντική αντιπροσώπευση μιας τέτοιας Κοινοπολιτείας, η οποία σύμφωνα και με τη ρήση ενός Γάλλου πολιτικού

²⁰⁴ Ο.π., σ. 56.

²⁰⁵ Το 1656, την ίδια χρονιά με την Ωκεάνα εκδίδεται και το περίφημο έργο του Γουινστάνλεϋ, «Ο Νόμος της Ελευθερίας» (The Law of Freedom).

²⁰⁶ Ο.π., σ. 192.

²⁰⁷ Ο.π., σ. 73.

της εποχής, είναι τόσο τέλεια οργανωμένη και δομημένη, σαν «...ένα θηρίο που μπορεί να το καταβροχθίσει μονάχα ο ίδιος της ο εαυτός».²⁰⁸

Η δίκαιη αναδιανομή της γης άλλωστε εγγυάται την ύπαρξη μιας ανεξάρτητης τάξης πολιτών, ενώ τα σύνολα των ιδιοκτησιών αντίστοιχα είναι με τέτοιο τρόπο οριοθετημένα ώστε να εμποδίζουν τους τυχόν συνασπισμούς των μεγαλοκατόχων γης ενάντια στο κοινό συμφέρον, το οποίο είχε χρέος να διαφυλάσσει ως «κόρη οφθαλμού» με την ευλογία του Θεού, ο Ολφέας Μεγαλήτορας, ο πρώτος άνθρωπος άλλωστε που «χάρισε στα βασίλεια της γης την ελευθερία παίρνοντας το βασίλειο των παραδείσων με τη βία».²⁰⁹

κίν. Ωκεάνα: Αγροτική ή Αστική κοινωνία;

Γύρω από τη συζήτηση για τη μορφή του ιδανικού πιθανού πολιτεύματος, ο Αριστοτέλης τάσσεται υπέρ των μοντέλων δημοκρατίας που κυριαρχούνται από την αγροτική τάξη. Ο καλύτερος δήμος συνεπώς είναι ο γεωργικός, όπου οι πολίτες του δήμου δεν διαθέτουν ελεύθερο χρόνο για να παρευρίσκονται στις συνελεύσεις της εκκλησίας του δήμου, λόγω βεβαρημένων υποχρεώσεων αλλά και μακρινής απόστασης διαμονής (αγροί) από τα κέντρα λήψης αποφάσεων, με αποτέλεσμα να μη φθείρεται ο χαρακτήρας τους από τις συνεχείς τριβές και διενέξεις που προκαλεί συνήθως η ενασχόληση με τα κοινά.²¹⁰ Ο ενθουσιασμός αυτός του Αριστοτέλη για τον «αγροτικό τρόπο ζωής ως το ιδανικό υλικό μιας κοινοπολιτείας»²¹¹ επηρεάζει άμεσα και καθοριστικά τον αγροτισμό του Χάρινγκτον, που τον βρίσκουμε διάχυτο μέσα σε όλο το φάσμα της Ωκεάνας. Οι αναφορές του καταρχήν για το ιππικό και το πεζικό δεν απέχουν και πολύ από τα χαρακτηριστικά των «διακεκριμένων ανθρώπων» (notables) και των «αγροτών» (farmers) στην αγροτική δημοκρατία του Αριστοτέλη. Με αφετηρία αυτή την ανάλυση του Σταγειριώτη, ο Μακιαβέλλι φρονούσε πως, «αν επιθυμούσε κανείς να φτιάξει μια πολιτεία, ευκολότερα θα τα έβγαζε πέρα με τους βουνίσσιους, που δεν έχουν καθόλου πολιτισμό πάνω τους, παρά μ' εκείνους που συνηθίσανε να ζούνε στις πόλεις, μέσα σε πολιτισμό διεφθαρμένο, ίδια καθώς και ένας γλύπτης πιο εύκολα θα

²⁰⁸ Ο.π., σ. 189, «... a Beast that cannot be devour'd but by herself». [ο Γάλλος πολιτικός είναι μάλλον ο Henri, Duc de Rohan].

²⁰⁹ Works, σ. 359.

²¹⁰ Πολιτικά, Βιβλίο Στ', εισαγωγή, μεταφράση, σχόλια του Παναγή Λεκατσά και επιμέλεια έκδοσης Ευάγγελος Παπανούτσος, 1318b, σ. 609.

²¹¹ Toland, σ. 35.

βγάλει το ωραίο άγαλμα από το αδούλευτο μάρμαρο, παρά από ένα άγαλμα που κάποιος άλλος το κακόχυσε».²¹²

Όλο αυτό το σκεπτικό βρίσκει απόλυτα σύμφωνο τον Χάρινγκτον, ο οποίος αντιλαμβάνεται την Αγγλία στα μέσα του 17^{ου} αιώνα ως μία αμιγώς αγροτική κοινωνία, που η δύναμη της στηρίζεται κατά κύριο λόγο στην πολυπληθή τάξη των επαρχιωτών μικρών και μικρομεσαίων αγροτών και πιο συγκεκριμένα στο θεσμό της γαιοκτησίας: «Η γεωργία είναι το ψωμί του έθνους», κατά συνέπεια και «η Κοινοπολιτεία των αγροτών (όπως η δική μας) πρέπει να είναι καλύτερη απ' όλες τις άλλες».²¹³

Παρά ταύτα, αν και αντλεί τα πρότυπα του κυρίως από τις αγροτικές κοινωνίες της Ρώμης και της Σπάρτης - που ειδικά η τελευταία υπήρξε μία αυστηρά αντιεμπορική κοινωνία, φτάνοντας στο σημείο να απαγορεύσει την κυκλοφορία όλων των νομισμάτων από χρυσάφι και ασήμι και να θεωρήσει τον εμπορικό πλούτο ύποπτο - είναι σημαντική παράληψη να μην ειπωθεί πως ο Χάρινγκτον φαίνεται να έχει συνειδητοποιήσει και να έχει αποδεχθεί σε πρωτογενή έστω βαθμό τα κίνητρα και τις σχέσεις της αγοράς,²¹⁴ εισηγούμενος σ' αυτή την κατεύθυνση και τη θέσπιση ενός αρμόδιου υπουργείου ή αλλιώς το Συμβούλιο Εμπορίου (Council of Trade). Αυτός ο οργανισμός, που αποτελούσε τη «φλέβα» (vena porta) του έθνους, ασχολούνταν με τα οικονομικά προβλήματα της χώρας ενώ μέσα στις αρμοδιότητες του ήταν καταρχήν «η έγκυρη αντίληψη εκείνων των εμπορευμάτων και των μυστηρίων που τρέφουν τα «νεύρα» της Κοινοπολιτείας και μετέπειτα ο πραγματικός διαχωρισμός αυτών των ευρημάτων τους από εκείνα που της προκαλούν αφαιμάξη και εξάντληση».²¹⁵

Εκτός όμως από τη σύσταση αυτού του συμβουλίου, ο Άγγλος φιλόσοφος δεν αμφιταλαντεύεται διόλου να υπεραμυνθεί και το μέτρο του δανεισμού με τόκο, βασιζόμενος στο αξίωμα, πως η ιδιωτική συσσώρευση κεφαλαίου πρέπει να διατίθεται σε εμπορικές επιχειρήσεις και ότι κανένας δεν διακινδυνεύει το χρήμα του, αν δεν ελπίζει σε κάποιο κέρδος. Σε μια μεγάλη χώρα όπως η Αγγλία, όπου το χρήμα δεν μπορούσε να υποσκελίσει τη γη, ο δανεισμός με τόκο «τόσο απέχει από το να είναι επιβλαβής, ώστε γίνεται αναγκαίος» αποφέρει «κέρδος στην κοινοπολιτεία», «ένα τεράστιο όφελος στο κοινό», επειδή θέτει το χρήμα σε κυκλοφορία και κινεί τα νήματα της αγοράς.²¹⁶ Επιπλέον, η συσσώρευση πλούτου είναι

²¹² Machiavelli, σ. 319.

²¹³ Toland, σ. 178.

²¹⁴ «The Spartan could have no trade, the Oceaner mat have all», Toland, 109. Βλ. David Armitage, *The Ideological Origins of the British Empire*, New York and Cambridge: (Cambridge University Press, 2000), σ. 141.

²¹⁵ Ο.π., σσ. 127-128.

²¹⁶ Works. σ. 407.

επιθυμητή και αξιοσέβαστη. Οι περιουσίες γίνονται με εργατικότητα και όχι με «τσιγκουνιά και φιλοδοξία» άρα, «η φιλοπονία όλων των πραγμάτων είναι εκείνη που συσσωρεύει το μεγαλύτερο κεφάλαιο και η συσσώρευση όλων των πραγμάτων μισεί την ισοπέδωση κατά συνέπεια, το εισόδημα του λαού προέρχεται από το εισόδημα της φιλοπονίας... και κανένας λαός στον κόσμο δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι υπήρξε ισοπεδωτής».²¹⁷

Αυτές οι αντιλήψεις του Χάρινγκτον, μπορούν να ερμηνευτούν άκοπα αν τις εντάξουμε στο γενικότερο κλίμα που επικρατούσε στην Αγγλία τον 17^ο αιώνα. Η προτεσταντική (κυρίως καλβινιστική) ηθική εκείνη την εποχή αντιλαμβάνονταν την εργασία και τη φιλοπονία ως καθήκον απέναντι στο Θεό και επηρέασε πολλούς ανθρώπους να αναπτύξουν τις δικές τους επιχειρήσεις, να ασχοληθούν με το εμπόριο με στόχο τη συσσώρευση πλούτου και την αύξηση της επενδυτικής δραστηριότητας. Το πουριτανικό κίνημα, που καθημερινά κέρδιζε όλο και περισσότερους οπαδούς, αντιτάχθηκε στην «οργανική» κοινωνική οργάνωση δημοσιομονοπωλιακής μορφής, που επικρατούσε την εποχή των Stuart. Απέναντι σ' αυτό τοποθέτησε τα ατομιστικά ελατήρια ορθολογικής νόμιμης απόκτησης, με βάση την ικανότητα και τις πρωτοβουλίες του καθενός.²¹⁸ Αυτή η προτεσταντική ιδέα του επαγγέλματος, προτρέποντας όλους τους Χριστιανούς να κερδίζουν και να αποταμιεύουν όσα μπορούν περισσότερα, επέδρασε άμεσα στην εξέλιξη του καπιταλιστικού τρόπου ζωής. Παράλληλα, εκτός των άλλων, έσπασε κατά μία έννοια τα δεσμά της επιδίωξης του κέρδους με το ότι όχι μόνο τη νομιμοποίησε, αλλά και τη θεωρούσε σαν άμεσα θελημένη από το Θεό.²¹⁹

Ο Χάρινγκτον λοιπόν εμφανίζεται να έχει κάποια ιδέα των στοιχείων της οικονομίας της αγοράς, με αποτέλεσμα να μην εκλαμβάνει εχθρικά τις κοινωνικές επιπτώσεις της. Δεν τον τρώμαζε η προοπτική μιας μεγάλης αύξησης του πληθυσμού των εμπορικών πόλεων, καθώς αυτή δεν θα εξάρθρωνε αλλά θα ενίσχυε την υπάρχουσα οικονομία, εφόσον τα αστικά κέντρα και η επαρχία ήταν δύο μέρη που συναποτελούσαν μία και μόνο κοινωνία της αγοράς. Η αστική ανάπτυξη συντελεί στην ανάπτυξη της επαρχίας, και αντίστροφα:

«...όσο περισσότερα στόματα βρίσκονται στην πόλη, τόσο περισσότερο τροφή πρέπει κατ' ανάγκη να προμηθεύσει η επαρχία και έτσι θα γίνουν περισσότερα το καλαμπόκι και τα κοπάδια και καλύτερες οι αγορές όλα αυτά, θα γεννήσουν περισσότερους εργάτες, αγρότες και πλουσιότερους κτηματίες, απομακρύνοντας τόσο τη χώρα από το επίπεδο μιας κοινοπολιτείας εξαθλιωμένων αγροτών, ώστε... ο αγρότης, ...που οι

²¹⁷ Works, σ. 840.

²¹⁸ Weber, Max : Η Προτεσταντική ηθική και το πνεύμα του καπιταλισμού, μετάφραση Μ.Γ. Κυπραίου, επιμέλεια Β. Φίλια, Gutenberg (Αθήνα, 1984), σ. 156.

²¹⁹ Ο.π., σ. 149.

συναλλαγές του δεν διακόπτονται, αφού οι αγορές του είναι σταθερές, εξακολουθεί ν' αποκτά περισσότερα παιδιά και υπηρέτες, περισσότερο καλαμπόκι και περισσότερα κοπάδια... Επειδή λοιπόν η ύπαιθρος έχει γίνει πολυπληθέστερη και έχει αυξηθεί ο αριθμός των κοπαδιών της, τα οποία αυξάνουν επίσης το λίπασμα για τη γη, πρέπει κατ' αναλογία να γίνει πιο εύφορη». Μια πολυπληθής ύπαιθρος επιφέρει ανάλογη αύξηση του πληθυσμού της πόλης, «επειδή, όταν ο πληθυσμός αυξάνεται τόσο πολύ, ώστε η απομύζηση της γης δεν αποδίδει πια, όσοι πλεονάζουν πρέπει ν' αναζητήσουν κάποιον άλλο τρόπο για να επιβιώσουν: αυτός ο τρόπος είναι είτε τα όπλα, όπως π.χ. συνέβαινε στους Γότθους και τους Βάνδαλους, είτε το εμπόριο και η βιοτεχνία, που καθιστούν αναγκαία τη συγκέντρωση των οικογενειών και του σογιού τους στο ίδιο μέρος, και έτσι δημιουργούνται πολυπληθείς πόλεις».²⁰ Μέσα λοιπόν απ' αυτό το χωρίο, προκύπτει πως ο Χάρινγκτον αναγνώριζε εκείνη την εποχή τη σημασία προσφοράς αγροτικών προϊόντων και αστικής ζήτησης, ενώ φαίνεται να εκλαμβάνει την αύξηση του αστικού και αγροτικού πληθυσμού, ως βασική προϋπόθεση για την αστικοποίηση του πληθυσμού μέσω του καταμερισμού της εργασίας.

Επίσης, στο ζήτημα της υπερβολικής αύξησης των ενοικίων των κτημάτων, ο Χάρινγκτον φαίνεται ότι είχε αντιληφθεί τη διείσδυση μιας καπιταλιστικής σχέσης, την οποία θεωρούσε εν μέρει αποδεκτή, στηλιτεύοντας όμως την υπερβολή της: «η υπερβολική αύξηση των ενοικίων είναι κακία των πλουσίων, σκληρότητα προς τους φτωχότερους, ένα πλήρες δείγμα δουλείας που ρίχνει παγετό στην κοινοπολιτεία πάνω στην καλύτερη άνθηση της. Από την άλλη πλευρά, αν δίνονταν μεγάλη ελευθερία σ' αυτά τα πράγματα, θα προκαλούσε τεμπελιά και κι έτσι θα κατάστρεφε τη φιλοπονία, το νευραλγικό σημείο μιας κοινοπολιτείας».²¹ Ο Χάρινγκτον λοιπόν προσέγγισε το μέτρο της αύξησης των ενοικίων υπό το πρίσμα της αναγκαιότητας της ως κινήτρου παραγωγικής εργασίας. Ο γαιοκτήμονας έπρεπε να ενισχύσει τη φιλοπονία του καλλιεργητή, διατηρώντας μ' αυτόν τον τρόπο ζωντανή την κοινοπολιτεία των αγροτών.

Αν και ο Χάρινγκτον δείχνει να κατανοεί τον ρευστό χαρακτήρα της κοινωνικής οικονομίας της χώρας, παρόλα αυτά ο προβληματισμός του περιστρέφεται κυρίως γύρω από την προβολή της αντίθεσης μεταξύ των δύο τρόπων ζωής και μεταξύ των δύο πηγών εισοδήματος. Η οικονομική σκέψη όμως του Χάρινγκτον ήταν «περιχαρακωμένη μέσα σ'

²⁰ Ο.π., σ. 470 και Μακφέρσον, σ. 240.

²¹ Toland, σ. 178, «... racking of Rents is a vile thing in the richer sort, an uncharitable one to the poorer, a perfect mark of slavery, and nips your commonwealth in the fairest blossom. On the other side, if there should be too much ease given in this kind, it would occasion sloth, and so destroy industry, the principal nerve of a commonwealth».

ένα κυκλικό προ-καπιταλιστικό πρότυπο»,²²² από τη στιγμή που η Αγγλία στα μέσα του 17^{ου} αιώνα δεν είχε μεταλλαχθεί ακόμα σε μια εμπορική-καπιταλιστική κοινωνία· σύμφωνα με τον Άγγλο φιλόσοφο η χώρα ήταν μια αμιγώς αγροτική κοινωνία – στηριζόμενη κυρίως στη γαιοκτησία – που «δεν επρόκειτο ποτέ ν' αλλάξει».²²³

Η εμπορική επιτυχία όμως της Ολλανδίας, της Ελβετίας και της Γένοβας, οι οποίες έχοντας «αναπτύξει ισχυρή βιομηχανία και εμπόριο επειδή κυρίως διέθεταν μικρότερη έκταση γης»,²²⁴ μπορεί να προδιάθεσε κάποιους να δουν θετικά αυτό το νέο οικονομικό μοντέλο ανάπτυξης,²²⁵ αλλά «σε καμία περίπτωση αυτές οι χώρες», όπως τόνιζε χαρακτηριστικά ο Χάρινγκτον, «δεν πρέπει ν' αποτελέσουν παράδειγμα για μας».²²⁶ Γίνεται σαφές λοιπόν πως για τον Άγγλο στοχαστή το «κλειδί» στην συγκεκριμένη υπόθεση δεν ήταν τα χρήματα αλλά η γη. Ο Χάρινγκτον και πολλοί άλλοι πολιτικοί και οικονομικοί αναλυτές της εποχής του, αδυνατούν ν' αντιληφθούν την τροπή που θα έπαιρναν τα πράγματα λίγα χρόνια αργότερα. Η «Οικονομική Επανάσταση» (Financial Revolution), η άνοδος του εμπορίου και της αστικής τάξης, άλλαξαν ριζικά τους οικονομικούς και κοινωνικούς συσχετισμούς. Σε πλήρη αντίθεση επομένως με τα αγροτικά μοντέλα της Σπάρτης και της Ρώμης που εκτιμούσε ο Χάρινγκτον, η νέα αστική τάξη που ανέτελλε, αναζητούσε εκ νέου τα πρότυπα της στα υποδείγματα των πιο εμπορικών κοινωνιών της αρχαίας Αθήνας και της Ολλανδίας.

²²² *Works*, σ. 59.

²²³ Steve Pincus: "Neither Machiavellian Moment nor Possessive Individualism: Commercial Society and the Defenders of the English Commonwealth", *The American Historical Review*, Vol. 103, No. 3 (Jun., 1998), σ. 725.

²²⁴ *Toland*, σ. 40.

²²⁵ Elizabeth Rawson, *The Spartan Tradition in European Thought*, Oxford University Press (New York, 1960), σσ. 199-200.

²²⁶ *Toland*, σ. 105.

III. Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΤΟΥ ΧΑΡΙΝΓΚΤΟΝ

i. Εισαγωγικές Παρατηρήσεις

Αν και στο έργο του Χάρινγκτον απουσιάζει μία συνολική θεώρηση πνευματικού περιεχομένου γύρω από την έννοια της θρησκείας - με τη λογική να επικρατεί στην κοσμοθεωρία του - η σύγχρονη πολιτική επιστήμη τον αντιμετωπίζει ως μία σημαντική μορφή μεταξύ εκείνων που υποστήριξαν την υπεροχή και τον διαχωρισμό της πολιτικής και του κράτους έναντι της θρησκείας. Βασική του επιδίωξη παράλληλα υπήρξε, η δημιουργία μιας δημοκρατικά διαρθρωμένης Χριστιανικής Εκκλησίας στο εσωτερικό της στο πλαίσιο μιας βαθιά πολιτικής θρησκείας. Για να κατανοήσουμε όμως καλύτερα τον εξεζητημένο, ουτοπικό και μερικές φορές μυστικιστικό τόνο της απεικόνισης της Θεϊκής δημοκρατίας του Χάρινγκτον, είναι σημαντικό να αντιληφθούμε καταρχήν πως η γλώσσα του αποτελεί «ένα Προτεσταντικό καθρέφτη της Καθολικής υπερβολής, σε μια εποχή που η παπική προπαγάνδα και το Ρωμαϊκό δόγμα της εξουσίας (*imperium*), συγκρούεται με την Εβραϊκή θεοκρατία και τον Πλατωνικό βασιλιά-φιλόσοφο».¹ Λίγα χρόνια νωρίτερα, ο Θεϊκός Ηγεμόνας της Χομπσιανής παράδοσης ερμηνεύεται πλέον στο πλαίσιο ενός πατριωτικού πολιτικού ανθρωπισμού και μιας φιλελεύθερης αντίληψης για τα πράγματα. Το ιδεώδες της Χριστιανικής ελευθερίας είχε πλέον ανάγκη την ιδέα της Θεϊκής πολιτικής εξουσίας.

Σ' αυτό το σημείο όμως ανακύπτει ένα θεολογικό και ένα φιλοσοφικό πρόβλημα. Σε πρώτη φάση ο Χάρινγκτον, δεν διστάζει να εγκωμιάσει ένα ακραιφνή μοναρχικό όπως ο Χομπς, συνηγορώντας στην άποψη του για την επιτακτική ανάγκη αποκλεισμού της Εκκλησίας από κάθε εγκόσμια εξουσία. Οι αντιλήψεις και των δύο φιλοσόφων άλλωστε συγκλίνουν στην κατεύθυνση πως το Κράτος ήταν ο ανώτερος ιερέας. Ο Χομπς όμως, αντιλαμβανόταν ως πολιτική έκφραση και ολοκλήρωση αυτής της θεοκρατίας αποκλειστικά το θεσμό της μοναρχίας, ενώ αντίθετα ο Χάρινγκτον τη δημοκρατία. Υπερασπίζοντας ανελλιπώς την αντίληψη του για μια δημόσια, λαϊκή και πολιτική θρησκεία, ο Χάρινγκτον καταγγέλλει όλους εκείνους που επικαλούνται και προσφεύγουν στον μοναρχικό χαρακτήρα της θρησκείας για να ενισχύσουν το κύρος των συγκεντρωτικών και απολυταρχικών τους πολιτικών αντιλήψεων, οι οποίες απέχουν όμως αρκετά από το πρότυπο της αρχέγονης λαϊκής Εκκλησίας.

¹ Anthony Pagden, *The Languages of Political Theory in Early – Modern Europe, Ideas in Context* (Cambridge, 1987), σ. 205. [Στο εξής εν συντομία *Languages*].

Η Ωκεάνα, όπως προαναφέραμε, υπήρξε γι' αυτόν ένα τέλειο δημιούργημα της ανθρώπινης λογικής που σταδιακά θα έφερνε όλους τους ανθρώπους πιο κοντά στο Θεό, συμβολίζοντας έτσι έμμεσα την επιστροφή του Χριστού στη γη. Αν εξαιρέσει όμως κανείς αυτή την δομική και καθοριστική διαφωνία μεταξύ των δύο Άγγλων φιλοσόφων, μπορεί εύκολα να αντιληφθεί πως πρωταρχικό μέλημα του Χάρινγκτον, όπως και του Χομπς άλλωστε, ήταν η υποχρέωση ανάδειξης των δεισιδαιμονιών της μεσαιωνικής θρησκείας και των σφετεριστικού προσανατολισμού πρακτικών του διεφθαρμένου κληρικαλισμού στην καθημερινή ζωή, σε αντιδιαστολή με τις δημοκρατικές πρακτικές της «αληθινής θρησκείας» που είχε τις ρίζες της στην αρχαιότητα και τις Αποστολικές Εκκλησίες των πρωτοχριστιανικών χρόνων.

• Για πολλούς σύγχρονους μελετητές η εκκλησιαστική επιχειρηματολογία του Χάρινγκτον μπορεί να ερμηνευτεί ως η δημοκρατική εκδοχή του Λεβιάθαν. Και οι δύο συμφωνούσαν πως η θρησκεία πρέπει να υποτάσσεται στην πολιτική, να μην έχει καμία εγκόσμια εξουσία, να αναγνωρίζεται και να διδάσκεται από το κράτος· η θρησκεία που διαιρεί σε δύο μέρη την ενιαία φύση του ατόμου-πολίτη, πρόκειται στην ουσία για κατάλοιπο μιας παπικής αντίληψης των πραγμάτων καθώς και μιας απολυταρχικής ολιγαρχίας κληρικών. Ο Χάρινγκτον άλλωστε, υπήρξε ο πρώτος που ανέλυσε διεξοδικά και έδωσε νέο νόημα στον όρο «παπαδοκρατία» (priestcraft), θεωρώντας πως το επάγγελμα του ιερέα, όπως είχε καταντήσει εκείνη την εποχή, είχε απομακρυνθεί επικίνδυνα από τις αξίες του πατριωτισμού, της δημοκρατίας και της ελευθερίας της συνείδησης, με αποτέλεσμα να κρίνεται απαραίτητος ο επαναπατρισμός της πραγματικής Χριστιανικής θρησκείας. Στην πραγματικότητα, οι «επαγγελματίες κληρικοί – άγιοι», δεν ήταν τίποτα παραπάνω από μια νόθα ολιγαρχία· από τη στιγμή επομένως που δεν εξέφραζαν το κοινό αίσθημα του λαού, ο ρόλος τους κρίνεται ασταθής και άδικος, και σε καμία περίπτωση θεϊκός.²

² Judith N. Shklar: "The Case of James Harrington", *The American Political Science Review*, Vol. 53, No. 3 (1959), σσ. 684-685.

Η Ωκεάνα, όπως προαναφέραμε, υπήρξε γι' αυτόν ένα τέλειο δημιούργημα της ανθρώπινης λογικής που σταδιακά θα έφερνε όλους τους ανθρώπους πιο κοντά στο Θεό, συμβολίζοντας έτσι έμμεσα την επιστροφή του Χριστού στη γη. Αν εξαιρέσει όμως κανείς αυτή την δομική και καθοριστική διαφωνία μεταξύ των δύο Άγγλων φιλοσόφων, μπορεί εύκολα να αντιληφθεί πως πρωταρχικό μέλημα του Χάρινγκτον, όπως και του Χομπς άλλωστε, ήταν η υποχρέωση ανάδειξης των δεισιδαιμονιών της μεσαιωνικής θρησκείας και των σφετεριστικού προσανατολισμού πρακτικών του διεφθαρμένου κληρικαλισμού στην καθημερινή ζωή, σε αντιδιαστολή με τις δημοκρατικές πρακτικές της «αληθινής θρησκείας» που είχε τις ρίζες της στην αρχαιότητα και τις Αποστολικές Εκκλησίες των πρωτοχριστιανικών χρόνων.

• Για πολλούς σύγχρονους μελετητές η εκκλησιαστική επιχειρηματολογία του Χάρινγκτον μπορεί να ερμηνευτεί ως η δημοκρατική εκδοχή του Λεβιάθαν. Και οι δύο συμφωνούσαν πως η θρησκεία πρέπει να υποτάσσεται στην πολιτική, να μην έχει καμία εγκόσμια εξουσία, να αναγνωρίζεται και να διδάσκεται από το κράτος· η θρησκεία που διαιρεί σε δύο μέρη την ενιαία φύση του ατόμου-πολίτη, πρόκειται στην ουσία για κατάλοιπο μιας παπικής αντίληψης των πραγμάτων καθώς και μιας απολυταρχικής ολιγαρχίας κληρικών. Ο Χάρινγκτον άλλωστε, υπήρξε ο πρώτος που ανέλυσε διεξοδικά και έδωσε νέο νόημα στον όρο «παπαδοκρατία» (priestcraft), θεωρώντας πως το επάγγελμα του ιερέα, όπως είχε καταντήσει εκείνη την εποχή, είχε απομακρυνθεί επικίνδυνα από τις αξίες του πατριωτισμού, της δημοκρατίας και της ελευθερίας της συνείδησης, με αποτέλεσμα να κρίνεται απαραίτητος ο επαναπατρισμός της πραγματικής Χριστιανικής θρησκείας. Στην πραγματικότητα, οι «επαγγελματίες κληρικοί - άγιοι», δεν ήταν τίποτα παραπάνω από μια νόθα ολιγαρχία· από τη στιγμή επομένως που δεν εξέφραζαν το κοινό αίσθημα του λαού, ο ρόλος τους κρίνεται ασταθής και άδικος, και σε καμία περίπτωση θεϊκός.²

² Judith N. Shklar: "The Case of James Harrington", *The American Political Science Review*, Vol. 53, No. 3 (1959), σσ. 684-685.

ii. Ο Χάρινγκτον και οι Πουριτανοί

Οι θρησκευτικές και θεολογικές αντιλήψεις του Χάρινγκτον αναπτύσσονται και δημοσιοποιούνται μέσα σε μια χρονική περίοδο που ο Κρόμγουελ ασχολείται με την καταστολή εξεγέρσεων στην ρωμαιοκαθολική Ιρλανδία, τις οποίες και πνίγει στο αίμα, ενώ το ακραίο ριζοσπαστισμό πουριτανικό κίνημα κερδίζει καθημερινά οπαδούς και υποστηρικτές. Σε κάθε γωνιά της χώρας ένθερμες ομάδες διαμαρτυρόμενων κηρύττουν την πίστη τους, εκφράζονται κατά του Πάπα και των επισκόπων, εγκωμιάζουν τις ατομικές ελευθερίες και τη νέα συνταγματική τάξη, θεμελιωμένη πάνω στη Βίβλο, χωρίς βασιλιά, ειδικά δικαστήρια και αφέντες. Αν και ο Χάρινγκτον αντιπαθούσε τον ασκητισμό των Πουριτανών - ο φανατισμός τους διέφερε κατά πολύ από την ριζοσπαστική και επίγεια κοσμική πολιτική του - ήταν φυσικό η εκκλησιολογική του αντίληψη να εμπλουτιστεί με αρκετά προτεσταντικά και καλβινιστικά στοιχεία σύμφωνα με την πουριτανική κοσμοαντίληψη άλλωστε, η Θεία Χάρη (Grace) αρχικά κατέκλυσε τη Φύση, ενώ στον τότε σύγχρονο κόσμο η Φύση είχε κατορθώσει να «σβήσει τη φλόγα» της Θείας Χάρης, όπως ακριβώς και η Σύγχρονη Φρόνηση είχε «εξοντώσει» την Αρχαία ένδοξη περίοδο.

Οι Πουριτανοί είδαν την Αγγλική επανάσταση και τον Εμφύλιο Πόλεμο που ακολούθησε, ως την απαρχή του τέλους του πελατειακού και Πρεσβυτεριανού κληρικαλισμού και γενικότερα της τυραννίας της θρησκείας. Η θρησκευτική μεταρρύθμιση του Κρόμγουελ που προέβλεπε την κατάργηση της επισκοπικής εκκλησίας, παρέσυρε σύντομα ακόμα και τις πρεσβυτεριανές δομές που την είχαν αντικαταστήσει, στο όνομα μιας ανώτερης ελευθερίας που δεν αποδέχονταν την αυθεντία οποιασδήποτε ιεραρχίας και επιβεβαίωνε αντίθετα την ικανότητα του κάθε ατόμου να κηρύττει και να εκτελεί τα μυστήρια. Μεταφερμένες λοιπόν στο πολιτικό πεδίο, αυτές οι ιδέες των πουριτανών σήμαιναν, ουσιαστικά, ότι αμφισβητούσαν τη νομιμότητα όχι μόνο της βασιλικής απολυταρχίας, αλλά και κάθε άλλης κατεστημένης εξουσίας, όταν ερχόταν σε αντίθεση με τα φυσικά δικαιώματα που ο Θεός παραχώρησε στους ανθρώπους. Ο οπαδός του κινήματος των Ισοπεδωτών, Ρίτσαρντ Όβερτον, έγραφε το 1646 πως κάθε άτομο ήταν «από τη φύση του βασιλιάς, παπάς και προφήτης, ενώ εκείνους που αποκαλούμε βασιλιάδες και παπάδες, δεν είναι τίποτε περισσότερο παρά υπηρέτες και αντιπρόσωποι» του λαού.³

Οι πιο εμφανείς όμως παραλληλισμοί παρατηρούνται ανάμεσα στον ηγέτη του κινήματος των Σκαπανέων, Τζέραρντ Γουίνστανλεϋ και τον Χάρινγκτον. Και οι δύο ήταν κατά μία έννοια Λουθηρανιστές,

³ King F. Koerner, *Liberalism and its Critics*, Billing & Sons Limited (Great Britain, 1985), σ. 56.

Πλατωνιστές, Σοκιανιανιστές, Αποκαλυπτικιστές⁴, αντικληρικαλιστές και πίστευαν στο όραμα της Χριστιανικής εκπλήρωσης της τελειοποίησης των ανθρώπινων σχέσεων.⁵ Στην Αγγλία του 17^{ου} αιώνα, οι Προτεσταντικές αντιλήψεις ενάντια στην έδρα της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας και των στρατευμένων συμμάχων της (Ιρλανδία, Ισπανία, Γαλλία), αποτελούσαν μία εγγύηση και μία ελπίδα πως είχε έρθει πλέον το πλήρωμα του χρόνου η δημοκρατική - φιλελεύθερη πολιτική σκέψη να διαποτιστεί με μια αίσθηση της αναγκαιότητας της δύναμης του κράτους, παίζοντας μ' αυτό τον τρόπο ουσιαστικά το ρόλο του «προμαχώνα» της «αληθινής θρησκείας».

Ο Χάρινγκτον πίστευε πως ο ενσαρκωμένος Λόγος του Θεού είναι η ιδιοκτησία, το μέσο δηλαδή που χάρισε ο Θεός στους ανθρώπους όταν τους εγκατέστησε στη γη και τους έδωσε την ευκαιρία μέσω μιας δίκαιης αναδιανομής της, να Τον γνωρίσουν, να γίνουν σαν κι Αυτόν και να μοιραστούν τη Φύση Του. Ο Γουίνστανλεϊ επιδοκίμαζε αυτή την αντίληψη, αλλά θεωρούσε πως μόνο όταν η γη ανήκει σε όλους εξίσου, ανεξαρτήτως κοινωνικής τάξης και οικονομικής δύναμης, τότε μόνο ο Χριστός, η «εξάπλωση του φωτός και ο γνήσιος και πιστός Ισοπεδωτής», θα ενσαρκωνόταν το ίδιο σε όλους τους ανθρώπους.⁶

Ο ηγέτης των Σκαπανέων, προσέγγιζε τη θρησκεία αποκλειστικά με όρους κοινωνικής δικαιοσύνης: «Η αληθινή και αμόλυντη θρησκεία είναι αυτή: να επιστραφεί στους απλούς ανθρώπους η γη που του την στέρησαν διά της βίας στο παρελθόν και έτσι ν' απελευθερωθούν οι καταπιεσμένοι».⁷ Δύο αιώνες πριν από τον Μαρξ, ο Γουίνστανλεϊ παρομοίαζε τη θρησκεία με το όπιο του λαού: «Αυτό το εξ αποκαλύψεως Δόγμα είναι μια απάτη γιατί, ενώ οι άνθρωποι στρέφουν το βλέμμα προς τους ουρανούς ονειρευόμενοι την ανθρώπινη ευτυχία ή τρέμοντας την κόλαση μετά θάνατο, τους βγάζουν τα μάτια για να μην δουν ποια είναι τα δικαιώματά τους και τι πρέπει να κάνουν εδώ στη γη, τώρα που είναι

⁴ Η αίρεση του Αποκαλυπτικισμού ανήκει στην κατηγορία των εσχατολογικών ομολογιών ή δογμάτων. Βασικά της δόγματα είναι η σύντομη έλευση του τέλους του κόσμου καθώς και η πεποίθηση πως ο πολιτισμός σύντομα θα φτάσει σ' ένα ταραχώδες τέλος, λόγω κάποιων καταστροφικών γεγονότων, όπως π.χ. ο πόλεμος. Όσον αφορά τον Σοκιανισμό, πρόκειται στην πραγματικότητα για ένα παρακλάδι του Νοντρινιταριασμού, παίρνοντας το όνομα του από τον θεολόγο Faustus Socinus (1539-1604). Η Σοκιανική θεωρία διέπεται από ένα έντονο μυστικισμό και απορρίπτει την ορθόδοξη Χριστιανική θεολογία, όσον αφορά κυρίως τα ζητήματα της γνώσης του Θεού, της Τριαδικότητας και της Θεϊκής φύσης του Χριστού. Βλ. Martin Malson and Jan Rohls, *Socinianism and Arminianism: Antitrinitarians, Calvinists and Cultural exchange in seventeenth-century Europe*, Brill's Studies in Intellectual History (Netherlands, 2005)

⁵ *Languages*, σ. 204.

⁶ Μπερνέρι, σ. 144.

⁷ Ο.π., σσ. 143-144.

ζωντανούς».⁸ Το προηγούμενο χωρίο αποτελεί ένα καθρέφτη των θεολογικών αντιλήψεων του ηγέτη του κινήματος των Σκαπανέων. Όπως μας πληροφορεί ο Μπραϊνλοφορντ, «αρέσκονταν στο να παραθέτει τις βιβλικές προφητείες που εξασφαλίζουν το θρίαμβο των καταφρονημένων της γης και κάνουν τους πλουσίους να κλαίνε και να θρηνούν. Προλέγει πως θα πάρει πολλά χρόνια για να ολοκληρωθεί η επανάσταση αυτή... η επανάσταση που λαχταρούσε, θα ερχόταν από μια αλλαγή, που θα προκαλούσε στις καρδιές των ανθρώπων το πνεύμα του Λογικού».⁹ Βάση λοιπόν της προηγούμενης ανάλυσης, θα μπορούσε να ειπωθεί πως, ενώ για τον Γουίνστανλεϋ ενδεχομένως ο Θεός ταυτίζεται με τη Λογική, για τον Χάρινγκτον ο θρίαμβος της Λογικής είναι και ο θρίαμβος του Θεού.¹⁰

Η αντίληψη όμως του Χάρινγκτον είναι περισσότερο αριστοκρατική και ἢ κοινότητα του ήταν περισσότερο πολιτική και Πλατωνική, μακριά από το πρότυπο ενός ιδιότυπο κομμουνισμού που διακήρυττε το κίνημα των Σκαπανέων εκείνη την εποχή, με βασικό αίτημα πως «η γη είναι το κοινό θησαυροφυλάκιο όλων των ανθρώπων», ανεξαρτήτως οικονομικής και κοινωνικής τάξης. Ως ανθρωπιστής λουθηρανιστής κατά μία έννοια, ο Άγγλος φιλόσοφος θεωρεί την ύπαρξη της θρησκείας χρήσιμη για το λαό. Σε αντίθεση με τον Μακιαβέλλι, πιστεύει πως ο άνθρωπος οφείλει να είναι βυθισμένος σε συνεχές θρησκευτικό διαλογισμό, με την παρόρμηση του να εκπορεύεται φυσικά απ' αυτή τη διαδικασία ενατένισης: «το να έχεις μια παρόρμηση ἢ ενατένιση των φυσικών πραγμάτων, σύμφωνα με τη λατρεία του Θεού, είναι φυσιολογικό στον άνθρωπο από τη στιγμή που ο ίδιος είναι ένα φιλοσοφικό δημιουργήμα».¹¹ Κάθε άνθρωπος λοιπόν είναι εν μέρει φιλόσοφος και «είτε από φόβο είτε από παρηγοριά, έχει μέσα του κάποια αίσθηση της θρησκείας».¹² Ως εκ τούτου, γίνεται αντιληπτή η διάθεση του να αποφύγει την ανοιχτή σύγκρουση με το θεσμό της Εκκλησίας, επιδιώκοντας περισσότερο την ηθική της αναμόρφωση παρά την κατάργησή της.

Σε γενικές γραμμές λοιπόν, οι Πουριτανοί και η ομάδα των ακραιφνών δημοκρατών των Ουίγων του 17^{ου} αιώνα (Milton, Sidney, Nedham, Neville), με προεξέχουσα προσωπικότητα ανάμεσα σε όλους τον Χάρινγκτον, υπήρξαν ταυτόχρονα εκείνοι οι «άγιοι και πολίτες του

⁸ Roger D. Lund : *The Margin's of Orthodoxy: heterodox writing and cultural response, 1660-1750*, Cambridge University Press (UK, 1995), σ. 57.

⁹ Ο.π., σ. 144.

¹⁰ David Wootton, *Republicanism, Liberty and Commercial Society, 1649-1776* (Stanford University Press, 1994), σ. 109.

¹¹ Works, σ. 837, «To have an impulse, or to be raised upon contemplation of natural things, to the adoration or worship of God, is natural to man as he is a philosophical creature» και Cromartie, Alan: "Harringtonian Virtue: Harrington, Machiavelli, and the Method of the Moment", *The Historical Journal*, Vol. 41, No. 4 (Dec., 1998), σσ. 997.

¹² Leo F. Solt, *Saints in arms: Puritanism and Democracy in Cromwell's Army* (Stanford University Press, 1979), σ. 75.

κράτους» που η στέγη τους ήταν μαζί «η σύγκλητος και ο ναός»,¹³ καθώς το μοντέλο της δημοκρατικής Αγγλίας που επιθυμούσαν, είχε τις ρίζες του, όπως θα δούμε παρακάτω, στην Εβραϊκή παράδοση - την εποχή του Μωυσή και των Κριτών - στην παγανιστική Αθήνα και δημοκρατική Ρώμη, στις κλασικές δημοκρατικές ιδέες του Μακιαβέλλι, στους Νέο-Πλατωνιστές αλλά και στο έργο του Βενετού πατριώτη και μεταρρυθμιστή Πάολο Σάρπι (Paulo Sarpi).¹⁴

iii. Η Κοινοπολιτεία του Ισραήλ

• Το 1656, τη χρονιά που ο Μπαρούχ Σπινόζα εκδιώκεται από την Ολλανδική εβραϊκή κοινότητα εξαιτίας των αιρετικών του απόψεων, ο Χάρινγκτον στα Εισαγωγικά της *Ωκεάνας* αναφέρει πως «η αρχαία σύνεση ανακαλύφθηκε από τον ίδιο τον Θεό, ο οποίος της έδωσε για πρώτη φορά μορφή στην ανθρωπότητα ιδρύοντας το οικοδόμημα της Κοινοπολιτείας του Ισραήλ». ¹⁵ Σε όλο το φάσμα του έργου του και ειδικά στο δεύτερο βιβλίο της *Τέχνης του Νομοθετείν* και του *Προνομίου της Λαϊκής Κυβέρνησης*, ο Χάρινγκτον αποπειράται να ερμηνεύσει την πολιτική και εκκλησιαστική δομή της Κοινοπολιτείας του Ισραήλ. Το Ισραήλ, από τα πρώτα χρόνια του Μωυσή μέχρι και την περίοδο της μοναρχίας, ήταν «μια δημοκρατία ή λαϊκή κυβέρνηση... εκείνο το αυθεντικό διοικητικό μοντέλο που οι υπόλοιπες κοινοπολιτείες φαίνεται να ήταν απλώς αντιγραφές του». ¹⁶ Για πολλούς σύγχρονους ερευνητές, ο Χάρινγκτον υπήρξε ο πρώτος συγγραφέας ή τουλάχιστον ο πρώτος Άγγλος συγγραφέας που εντόπισε εκείνες τις συνταγματικές αρχές της Εβραϊκής Κοινοπολιτείας, πάνω στις οποίες έπρεπε να οικοδομηθεί μία δημοκρατία στη σύγχρονη εποχή.

Όπως λοιπόν ο Φλωρεντίνος πολιτικός της Αναγέννησης επηρεάστηκε από την εβραϊκή παράδοση και «βράδισε στα βήματα του Μωυσή»,¹⁷ έτσι και ο Άγγλος στοχαστής αντιμετωπίζει τον γενάρχη του Ισραήλ ως ένα από τους σπουδαιότερους νομοθέτες όλων των εποχών, μαζί ασφαλώς με τον Λυκούργο, τον Σόλωνα και τον Ρωμόλο, ακολουθώντας τα αντίστοιχα

¹³ *Languages*, σ. 204.

¹⁴ Ο Πάολο Σάρπι υπήρξε Ιταλός πατριώτης και σημαντικός θεολόγος κατά τη διάρκεια της Βενετικής διαμάχης με τον Πάπα Παύλο τον Ε'. Στις αρχές του 17^{ου} αιώνα δημοσιεύτηκε το έργο του *History of Council of Trade*, στο οποίο επικρίνει τον παπικό απολυταρχισμό, ενώ επιπλέον συγκαταλέγεται ανάμεσα στους πρώτους υποστηρικτές του χωρισμού εκκλησίας και κράτους.

¹⁵ *Toland*, σ. 49.

¹⁶ *Ο.π.*, σ. 528 και *Toland*, σ. 76.

¹⁷ *Works*, σσ. 392-393.

πρότυπα των Κοινοπολιτειών του Ισραήλ, της Σπάρτης, της Αθήνας και της Ρώμης. Ειδικότερα, οι εκκλησιαστικές πρακτικές της παγανιστικής Ρώμης και του Ισραήλ, την περίοδο του Μωυσή, μπορούσαν να αποτελέσουν εκείνες τις συνταγές για την αναμόρφωση των Χριστιανικών εκκλησιών τον 17^ο αιώνα.

Ο Χάρινγκτον έβλεπε το Ισραήλ των πρώτων χρόνων ως μια Κοινοπολιτεία και την Ιερουσαλήμ ως μια δημοκρατική πόλη-κράτος δομημένη πάνω στα αρχαιοελληνικά πρότυπα. Σύμφωνα με την εβραϊκή παράδοση, ο Μωυσής, μετά «την συμβουλή που πήρε από τον πεθερό του Jethro, τον ιερέα της Midian¹⁸ να επιλέξει ως κεφαλές τους ικανότερους από τους ανθρώπους»,¹⁹ ανακηρύχθηκε αξιωματούχος και ιερέας μαζί, «μέχρι τη στιγμή που χειροτόνησε τον αδερφό του Ααρών και απένειμε το ιερατείο στους Λευίτες».²⁰ Τα πρώτα χρόνια όμως, η ανώτατη δύναμη και ο κοινός σύνδεσμος των δώδεκα φυλών ήταν το εβραϊκό συμβούλιο, ή αλλιώς Σανχεντρίμ (Sanhedrim) καθώς και η Εκκλησία του Θεού (ecclesiae Dei) ή αλλιώς το εκκλησίασμα του Κυρίου. Η Σανχεντρίμ, ήταν μία αιρετή εκλογική συνέλευση πνευματικών αξιωματούχων, κάτι σαν το Συμβούλιο της Θρησκείας της Ωκεάνας και απαρτιζόνταν από εβδομήντα ενήλικα μέλη, ανάμεσα στα οποία και ο ίδιος ο Μωυσής, ενώ το εκκλησίασμα του Κυρίου ήταν ένα αντιπροσωπευτικό σώμα του λαού του Ισραήλ, που αριθμούσε 24 χιλιάδες άτομα, με μηνιαία θητεία.²¹ Ολόκληρος ο εβραϊκός λαός λοιπόν συμμετείχε στις θρησκευτικές και πολιτικές διαδικασίες και οι ιερείς του Ισραήλ ήταν υποχρεωμένοι να ακολουθούν πιστά τις αποφάσεις των συνελεύσεων.

Για τον Χάρινγκτον, ο Θεός του Ισραήλ ήταν βασιλιάς και πολιτικός άρχοντας, πεποίθηση που θυμίζει σε πολλά σημεία την Αριστοτελική ανάλυση του αξιώματος, βάση του οποίου το βασίλειο του νόμου αποτελούσε το βασίλειο του Θεού. Ως ανώτατος νομοθέτης και άρχοντας του Ισραήλ πρότεινε τους νόμους του μέσω του απεσταλμένου του στη γη Μωυσή και ο λαός με τη σειρά του τους επικύρωνε, αποκτώντας έτσι ταυτόχρονα την ιδιότητα του πολίτη, στο πλαίσιο ενός «άγιου έθνους». Στο Ισραήλ των πρώτων χρόνων λοιπόν οι εκκλησιαστικοί νόμοι και οι νόμοι της πολιτείας ήταν ακριβώς το ίδιο.

Τα χρόνια όμως που ακολούθησαν η φυλή των Λευιτών λησμόνησε τις δημοκρατικές καταβολές της και μετατράπηκε σε μια διεφθαρμένη

¹⁸ Η Midian είναι μια περιοχή της βορειοδυτικής Αραβίας. Σύμφωνα με τις βιβλικές πηγές, ο Μωυσής παρέμεινε εκεί για 40 μέρες πριν επιστρέψει στην Αίγυπτο να ηγηθεί της απελευθέρωσης των Ισραηλιτών, ενώ εκεί παντρεύτηκε και την Σεπφώρα, την κόρη του Jethro, ιερέα της Midian.

¹⁹ Toland, σ. 81.

²⁰ Works, σ. 437.

²¹ Ο.π., σ. 635.

συμφεροντολογικής λογικής ολιγαρχία, μία πρεσβυτεία ραβίνων,²² σύμφωνα με τη στενή θρησκευτική ορολογία. Η δημοκρατική εκκλησιαστική παράδοση του πρώιμου κράτους του Ισραήλ μετατράπηκε με το πέρασμα του χρόνου σε τυραννία και ο «ελέω Θεού» κληρικαλισμός συνδέθηκε και βάδισε στον ίδιο δρόμο με τη μοναρχία και τη διαφθορά. Η Κοινοπολιτεία όμως της Ωκεάνας αποτελεί για τον Χάρινγκτον, την αναγέννηση της αρχαίας Αθήνας, της Ρώμης και της Ιερουσαλήμ της εποχής του Μωυσή και των Κριτών: «Η ελευθερία της Ρώμης... ανακαλύφθηκε στην ανθρωπότητα απ' τον ίδιο τον Θεό στο οικοδόμημα της Κοινοπολιτείας του Ισραήλ»,²³ ενώ «η φυσική υπόσταση του Χριστιανού ή του Αγίου, δεν μπορεί να είναι διαφορετική από τη φυσική υπόσταση του Ισραηλίτη ή του ειδωλολάτρη έτσι, τα πολιτικά σώματα ή οι πολιτικές κυβερνήσεις των Χριστιανών ή των Αγίων δεν μπορεί να διαφέρουν, ως προς την οργάνωση, από τα πολιτικά σώματα ή τις πολιτικές κυβερνήσεις των Ισραηλιτών ή των ειδωλολατρών».²⁴ Δεν αποτελεί άλλωστε τυχαία σύμπτωση, πως οι απόστολοι του Χριστού ήταν δώδεκα, όσοι δηλαδή και οι ηγεμόνες των φυλών του Ισραήλ, ενώ και ο στενός κύκλος των οπαδών του απαρτιζόνταν από εβδομήντα άτομα, όσα ακριβώς και τα μέλη της Σανχεντρίμ. Έτσι και ο ίδιος ο Χριστός ήταν κατά κάποιον τρόπο η μετεξέλιξη του Μωυσή, όχι όμως την περίοδο που διένειμε την εξουσία στους Λευίτες, αλλά νωρίτερα, όταν η βασιλική και ιερατική λειτουργία ήταν αδιαίρετες.

Ο Χάρινγκτον συνεπώς, όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, έβλεπε στο πρόσωπο του μεγάλου νομοθέτη της Ωκεάνας Ολφέα Μεγαλήτορα το Λόρδο Προστάτη της Βρετανικής Κοινοπολιτείας Όλιβερ Κρόμγουελ, ο οποίος εάν εφάρμοζε πιστά το τέλει πρόγραμμα της ιδανικής και «αθάνατης» κοινωνίας του, θα μετατρέποταν σ' ένα νέο Μωυσή και Χριστό, που ήρθε στη γη για να αποκαταστήσει τη χαμένη φυσική τάξη. Για τον Άγγλο λόγιο, η Ωκεάνα ήταν ο γιος του Θεού, όπως ακριβώς το Ισραήλ είχε πατέρα τον ίδιο το Θεό,²⁵ ενώ η δίκαιη αυτή Κοινοπολιτεία έμελλε να γίνει, σύμφωνα και με τον Ύμνο του Σολομώντα, «το βασίλειο» και η «άγια σύζυγος του Ιησού», όπως περιγράφει γλαφυρά στην τελευταία του ομιλία ο Λόρδος Αρχών, ο μεγάλος νομοθέτης της χώρας:

²² Ο.π., σσ. 384-385.

²³ Toland, σ. 37.

²⁴ Works, σ. 776, «the natural body of a Christian or saint can be no other... than such as hath been the natural body of an Israelite or of a heathen: so the political bodies or civil governments of Christians or saints can be no other... than such as have been the political bodies or civil governments of the Israelites or of the heathens».

²⁵ Toland, σ. 202.

«Η Ωκεάνα είναι όπως το ρόδο του Σείρον²⁶, και το λίκιον της κοιλάδας.²⁷ Όπως το λίκιον ανάμεσα στ' αγκάθια, τέτοια ακριβώς και η αγάπη μου ανάμεσα στις κόρες. Αυτή (Ωκεάνα) είναι κομψή όπως οι σκηνές του Κεντάρ²⁸ και τρομερή όπως ένας στρατός με λάβαρα. Ο λαιμός της είναι όπως ο πύργος του Δαυΐδ²⁹ χτισμένος για στρατιωτική αποθήκη όπλων, πάνω στον οποίο κρέμονται χίλιες όλων των ειδών ασπίδες ισχυρών ανδρών. Άσε με ν' ακούσω τη φωνή του πρωινού, όπου η ψυχή μου αγαπά. Η ανατολή έχει πέσει και η δύση αναπνέει πάνω στον κήπο των μπαχαρικών. Σήκω βασίλισσα της γης· σήκω ιερή σύζυγε του Ιησού. Ιδού, ο χειμώνας πέρασε, η βροχή κόπασε και χάθηκε. Τα λουλούδια εμφανίστηκαν στη γη, η ώρα για το τραγούδι των πουλιών έφτασε και η φωνή του περιστέρου³⁰ ακούστηκε στη γη μας. Σήκω, είπα, βγες έξω, και μην καθυστερείς».³¹

²⁶ Το Ρόδο του Σείρον ήταν ένα λουλούδι άγνωστης ταυτότητας σύμφωνα με τις αγγλικές μεταφράσεις της Βίβλου που έγιναν στις αρχές του 17^{ου} αιώνα. Η πρώτη αναφορά του Ρόδου στα αγγλικά, παρατηρείται το 1611, στην Τρίτη μετάφραση της Βίβλου με τον τίτλο *Authorized King James Version*. Από εκείνη τη στιγμή, το Ρόδο του Σείρον χρησιμοποιείται κυρίως σε λογοτεχνικά κείμενα, για να δηλώσει συνήθως το ακαθόριστο που εξάπτει την φαντασία, λόγω του μυστηρίου που κρύβεται γύρω από το όνομα του.

²⁷ Το «λίκιον της κοιλάδας» (lily of valley) είναι το φυτό, που σύμφωνα με την Βίβλο φύτρωσε στη γη από τα δάκρυα της Εύας, όταν αυτή διώχτηκε μαζί με τον Αδάμ από τον κήπο της Εδέμ.

²⁸ Αραβικός νομαδικός λαός του 8^{ου} αιώνα π.χ., γνωστός για την οργάνωση και την μεθοδικότητα του.

²⁹ Επιβλητικός πύργος στην παλιά πόλη της Ιερουσαλήμ., χρησιμοποιήθηκε και ως οχυρό για την απόκρουση των κατακτητών.

³⁰ Σ' αυτό το σημείο ο Χάρινγκτον με τη φράση «voice of turtle», εννοεί το κελαϊδισμα του πουλιού Turtle Dove. Το συγκεκριμένο είδος τρυγониού φτάνει στην Βορ. Ευρώπη τον Απρίλιο και συμβολίζει τον ερχομό της άνοιξης. Η λέξη Turtle εδώ δεν έχει καμία σχέση με τη χελώνα, αλλά προέρχεται από το λατινικό turtur (τρυγόνι), ενώ το πρόθεμα tur προέρχεται από τον ήχο που βγάζει το κελαϊδισμα των πουλιών (tur-tur). Στην Αναγεννησιακή Ευρώπη το Turtle Dove ταυτίζεται συχνά με τον αρχαιοελληνικό φοίνικα, το πουλί δηλαδή που απεικονίζεται να αναδύεται μέσα από τις φλόγες, συμβολίζοντας έτσι την αναγέννηση μέσα από ένα κυκεώνα δυσκολιών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της ταύτισης είναι το μεταφυσικό ποίημα του Σαίξπηρ *The Phoenix and the Turtle* (1601). Τέλος, αξίζει να αναφερθεί πως η βασίλισσα Ελισάβετ υμνείται εκείνη την εποχή σαν RARISSIMA PHOENIX, ενώ «Φοίνικας» ονομάστηκε και ο Λούθηρος, Π. Νούτσος (1977), σ. 37.

³¹ ο.π., σ. 203, «Oceana is as the rose of Sharon, and the lily of the valley. As the lily among thorns, such is my love among the daughters. She is comely as the tents of Kedar, and terrible as an army with banners. Her neck is as the tower of David, builded for an armoury, whereon there hang a thousand bucklers and shields of mighty men. Let me hear thy voice in the morning, whom my soul loveth. The south hath dropped and the west is breathing upon thy garden of spices. Arise, queen of the earth· Arise, holy spouse of Jesus. For lo, the winter is past, the rain is over and gone. The flowers appear on the earth, the time of singing of birds is come, and the voice of the turtle is heard in our land. Arise, I say, come forth, and do not tarry».

iv. Οι μεταφυσικές αντιλήψεις του Χάρινγκτον

Πίσω όμως από τον Εβραϊκό πολιτικό ανθρωπισμό του Χάρινγκτον, υποβόσκει μια λανθάνουσα τάση πλατωνικών μεταφυσικών αντιλήψεων. Ο Θεός είναι ολοφάνερος στη Φύση και η Φύση αντίθετα αποτυπώνει πάνω στην ανθρωπότητα την ύπαρξη του Θεού: «Ένας φυσιολογικός άνθρωπος... από το συνεχόμενο θαύμα της φύσης πείστηκε πως ο κόσμος είχε ένα δημιουργό... και έτσι όλα τα έθνη είχαν κάποια θρησκεία». ³² Ο Άγγλος στοχαστής θεωρεί τον αθεϊσμό, παράλογο και απεχθές παράπτωμα, καθώς όλες οι θρησκείες του κόσμου μοιράζονται τα μέρη μιας μοναδικής αλήθειας, αν και αυτά εκφράζονται πολιτιστικά με διαφορετικούς τρόπους. Για τον Χάρινγκτον όμως η ύπαρξη ενός υπέρτατου όντος, του Θεού, συνδέεται με τη δύναμη της γνώσης, η οποία είναι η αντίληψη της θεϊκής πραγματικότητας και η λογική είναι η καταδίωξη αυτής της γνώσης, ενώ η ψυχή είναι η εικόνα του Θεού με τη λογική να είναι το φως που πηγάζει μέσα απ' αυτόν. ³³ Η έννοια της λογικής βρίσκεται στην καρδιά της μεταφυσικής θεωρίας του Χάρινγκτον, σε συνδυασμό πάντα με την έννοια της ψυχής και της δικαιοσύνης.

Γύρω απ' αυτό το ζήτημα, ισχυρίζεται πως η αρχή της λογικής είναι η θέληση του Θεού, με φυσικό επακόλουθο «όπου πάνω από τους σαρκικούς πόθους ή τα πάθη των ανθρώπων, βρίσκεται μία δύναμη πάνω από κάθε νόμο, αντλώντας λογική, η οποία είναι η διαταγή του Θεού, ο Θεός σε μια τέτοια περίπτωση απορρίπτεται ή εκθρονίζεται...». ³⁴ Επίσης, σε κάποιο άλλο σημείο του έργου του συμπληρώνει πως υπάρχει «μια ολόκληρη φιλοσοφία γύρω απ' την ψυχή, η οποία αφορά την πολιτική... που περιγράφεται σε όλη την Ωκεάνα... [και η]... κεντρική έννοια αυτής της φιλοσοφίας συνίσταται στο εκθρονισμένο πάθος και στην προοδευτική λογική του θρόνου της εξουσίας». ³⁵ Ο Σοκιανιανισμός του και οι πανθειϊστικές του τάσεις τον οδηγούν να προσδώσει ακόμα και στον Υιό του Θεού, τον Ιησού Χριστό, την εικόνα του συμβόλου της ανθρωπίνης ίσης θεϊκής λογικής φύσης και του δίκαιου κράτους, όπως ακριβώς συμβαίνει και με τον ενάρετο άνθρωπο, την προσωποποίηση δηλαδή του θείου στον κόσμο.

Επιπροσθέτως, στα Εισαγωγικά της Ωκεάνας ο Χάρινγκτον καταλήγει στο συμπέρασμα πως «η κυβέρνηση δεν είναι τίποτε άλλο παρά η ψυχή του έθνους ή της πόλης». ³⁶ Αυτή η παραδοχή αποτελεί σε μεγάλο βαθμό μέρος ενός πλατωνικού προτύπου και κρίνεται απαραίτητο να ερμηνευτεί με βάση την ανάλυση του Έλληνα φιλοσόφου για τη δημιουργία του κόσμου στο

³² Works, σ. 543.

³³ Ο.π., σσ. 837-838.

³⁴ Toland, σ. 52.

³⁵ Works, σ. 415

³⁶ Toland, σ. 45.

μύθο του *Τίμαιου*. Σ' αυτό το διάλογο ο Πλάτωνας, με το πρόσωπο του *Τίμαιου* μας αναφέρει πως «ο Θεός έβαλε το λογικό στη ψυχή, και εμφυσώντας την ψυχή στο σώμα δημιούργησε το σύμπαν ³⁷... που ξέρουμε σαν το μοναδικό ζωντανό πλάσμα που περιέχει μέσα του όλα τα θνητά και τ' αθάνατα όντα, παράγοντας τάξη μακριά απ' το χάος. Στη συνέχεια ανέθεσε στα θεία όντα τη δημιουργία των θνητών. Κι εκείνα, μιμούμενα τον πατέρα τους, πήραν απ' αυτόν την αρχή της αθάνατης ψυχής και γύρω της σκάλισαν θνητό σώμα για να το χρησιμοποιεί σαν όχημα, ενώ έβαλαν μέσα στο σώμα κι άλλο είδος ψυχής, το θνητό, που έχει όμως φοβερά και ασυγκράτητα πάθη.³⁸ Ο θνητός όμως, «που έχει αφοσιωθεί με συνέπεια στη μάθηση και την κατανόηση της αλήθειας, κάνει σκέψεις αθάνατες και θεϊκές, προσεγγίζοντας την αθανασία, στο βαθμό βέβαια που μπορεί να μετάσχει στην αθανασία η ανθρώπινη φύση. Ένας τέτοιος άνθρωπος, που υπηρετεί το θείο και τιμά τον φύλακα άγγελο που έχει συγκάτοικο μέσα του, θα είναι πάντα εξαιρετικά ευτυχισμένος».³⁹

Αυτή η ανάλυση του Πλάτωνα βρίσκεται διάχυτη μέσα στην *Ωκεάνα* και στα υπόλοιπα γραπτά του Χάρινγκτον. Η ψυχή του κράτους παρουσιάζεται σαν μια εικόνα της ψυχής του ανθρώπου, ενώ η ψυχή του ανθρώπου ως το ιδανικό πρότυπο στην τάξη, ενώ στα Εισαγωγικά τονίζει πως η «ζωή ή η κίνηση» της «ψυχής του ανθρώπου» είναι μια «αιώνια ενατένιση ή σκέψη».⁴⁰ Ο W. C. Diamond στο δοκίμιο του η *Φιλοσοφία της Φύσης στην Πολιτική σκέψη του Χάρινγκτον* συνδέει αυτή την κίνηση με την έννοια του πνεύματος (*spiritus*).⁴¹ Η πιο συγκεκριμένη αναφορά όμως, βρίσκεται στον *Τίμαιο*, στο σημείο που ο Πλάτωνας υποστηρίζει πως «τα διανοήματα και οι περιφορές του σύμπαντος είναι εκείνες συγγενικές κινήσεις του θείου μέρους που βρίσκεται μέσα μας».⁴² Παρομοίως, ο Χάρινγκτον καθιστά σαφές πως η σκέψη είναι η βασική κίνηση της ψυχής

³⁷ *Τίμαιος*, 30b, σ. 93.

³⁸ *Ο.π.*, 69c, σ. 173, «ἐκ τούτων τόδε συνεστήσατο, ζῶων ἐν ζῶα ἔχον τὰ πάντα ἐν ἑαυτῷ θνητὰ ἀθάνατα τε καὶ τῶν μὲν θείων αὐτός γίγνεται δημιουργός, τῶν δὲ θνητῶν τὴν γένεσιν τοῖς ἑαυτοῦ γεννήμασιν δημιουργεῖν προσέταξεν. οἱ δὲ μιμούμενοι, παραλαβόντες ἀρχὴν ψυχῆς ἀθάνατον, τὸ μετὰ τοῦτο θνητὸν σῶμα αὐτῇ περιετόρνευσαν ὄχημα τέ πᾶν τὸ σῶμα ἔδοσαν ἄλλο τέ εἶδος ἐν αὐτῷ ψυχῆς προσωκοδόμουν τὸ θνητόν, δεινὰ καὶ ἀναγκαῖα ἐν αὐτῷ παθήματα ἔχον...»

³⁹ *Ο.π.*, 90c, σ. 251, «τῷ δὲ περὶ φιλομαθίαν καὶ περὶ τὰς ἀληθεῖς φρονήσεις ἐσπουδακότη καὶ ταῦτα μάλιστα τῶν αὐτοῦ γεγυμνασμένῳ φρονεῖν μὲν ἀθάνατα καὶ θεῖα, ἄνπερ ἀλήθειας ἐφάπτηται, πᾶσα ἀνάγκη πού, καθ' ὅσον δ' αὐ μετασχεῖν ἀνθρωπίνῃ φύσει ἀθανασίας ἐνδέχεται, τούτου μηδὲν μέρος ἀπολείπειν, ἀτέ δὲ αἰεὶ θεραπεύοντα τὸ θεῖον ἔχοντα τέ αὐτόν εὐ κεκοσμημένον τὸν δαίμονα σύνοικον ἑαυτῷ, διαφερόντως εὐδαίμονα εἶναι».

⁴⁰ *Toland*, σ. 44.

⁴¹ Craig Diamond: "Natural Philosophy in Harrington's Political Thought", *Journal of the History of Philosophy* 16 (1978), σσ. 387-398.

⁴² *Τίμαιος*, 90c, σ. 251.

διότι ανυψώνοντας τους εαυτούς μας μέσω της ενατένισης (διαλογισμός) της αρετής,⁴³ αυτό έχει ως συνέπεια η αρετή να βρίσκει την έκφραση της μέσα στην έννοια της τάξης, ενώ όπως το τοποθετεί καλύτερα στο *A System of Politics*, «η ενατένιση της μορφής καταπλήσσει τον άνθρωπο και ... εξυψώνει την ψυχή του στο Θεό».⁴⁴ Τέλος κλείνοντας το συλλογισμό του προσθέτει πως η ενατένιση των φυσικών πραγμάτων βρίσκεται στη «φύση του ανθρώπου καθώς αυτός είναι ένα φιλοσοφικό δημιούργημα»,⁴⁵ άρα παρομοίως και η «μορφή της κυβέρνησης» συνίσταται «στην ενατένιση της, και στην συμμόρφωση της προς την ψυχή του ανθρώπου».⁴⁶

Αβίαστα, λοιπόν, βγαίνει το συμπέρασμα πως οι μεταφυσικές ανησυχίες του Άγγλου στοχαστή κινούνται γύρω από τις αρχές της λογικής και της ψυχής, οι οποίες εκπορεύονται μέσα από την ίδια τη Φύση του Θεού και συνδέονται άμεσα με τη θέσπιση και την ορθή διακυβέρνηση του κράτους. Στον *Τίμαιο* είδαμε πως η ισορροπία έγκειται σε ιεραρχημένα και οργανωμένα στοιχεία με βάση τη λογική σκέψη. Στο πρόσωπο του μεγάλου νομοθέτη της Ωκεάνας - μία μετάφραση δηλαδή του Λυκούργου και των υπόλοιπων μεγάλων νομοθετών που ανέδειξε η ένδοξη αρχαιότητα - ο Χάρινγκτον βλέπει την αρμονία της τάξης και του κράτους, επιμένοντας πως η ισορροπία τους είναι το ίδιο πράγμα. Πιο συγκεκριμένα, στο Πόρισμα του, επηρεασμένος από τον Πλάτωνα αλλά και τον Λυκούργο, προσδίδει θεϊκά χαρακτηριστικά στην αίσθηση που νιώθει ο Ολφέας Μεγαλήτορας τη στιγμή που απολαμβάνει το δημιούργημα της ιδανικής του Κοινοπολιτείας:

«όταν [ο *Megaletor*] είδε πως η κυβέρνηση του είχε ισχυροποιηθεί και μπορούσε να σταθεί από μόνη της, ένιωσε μια τέτοια ευχαρίστηση μέσα του, όπως ακριβώς ο Θεός, όπως μας αναφέρει ο Πλάτωνας, όταν τελείωσε με τη δημιουργία του κόσμου και είδε τους πλανήτες να κινούνται κάτωθεν του: για τη δημιουργία του ανθρώπου (που έγινε σύμφωνα με τη φύση, η οποία είναι δημιούργημα του Θεού), δεν υπάρχει τίποτε σαν το πρώτο κάλεσμα της όμορφης τάξης μακριά απ' το χάος και τη σύγχυση, σαν την αρχιτεκτονική μιας άψογα δομημένης

⁴³ *Toland*, σ. 44.

⁴⁴ *Works*, σ. 837.

⁴⁵ «Ο άνθρωπος», σύμφωνα με τον Χάρινγκτον, «είναι ταυτόχρονα ένα αισθησιοκρατικό (*sensual*) και ένα φιλοσοφικό (*philosophical*) δημιούργημα. Η φιληδονία σ' ένα άνθρωπο υψίσταται όταν αυτός συμπεριφέρεται αποκλειστικά όπως τα κτήνη, ενώ φιλοσοφία είναι η γνώση του θεϊκού στοιχείου και των ανθρώπινων πραγμάτων. Το να προστατεύεις και να υπερασπίζεσαι τον εαυτό σου ενάντια στη βία, είναι κάτι φυσιολογικό στον άνθρωπο από τη στιγμή που πρόκειται για ένα αισθησιοκρατικό δημιούργημα. Το να έχεις όμως το να έχεις μια παρόρμηση ή ενατένιση των φυσικών πραγμάτων, σύμφωνα με τη λατρεία του Θεού, είναι φυσιολογικό στον άνθρωπο από τη στιγμή που ο ίδιος είναι ένα φιλοσοφικό δημιούργημα», *Works*, σ. 837.

⁴⁶ *Ο.π.*, σ. 838.

Κοινοπολιτείας... καθώς η μεγαλύτερη επίγεια ευτυχία που μπορεί κάποιος να ζητήσει ή ένας Θεός μπορεί να δώσει, είναι μια ίση και άψογα δομημένη Κοινοπολιτεία». ⁴⁷

v. Εκκλησία, Χειροτονία και Χειροθεσία

Ως Εκκλησία ο Χάρινγκτον ορίζει το εκκλησίασμα (congregation), εκείνη δηλαδή τη συγκέντρωση ή συνάθροιση ανθρώπων που ομολογούν τη Χριστιανική πίστη. Σε πολλές περιπτώσεις όμως η Εκκλησία σήμαινε τον ναό, ή τον οίκο του Θεού. Ο ναός της Ιερουσαλήμ π.χ., ήταν ο οίκος του Θεού και ο τόπος προσευχής: έτσι, κάθε κτίσμα αφιερωμένο από τους Χριστιανούς στη λατρεία του Χριστού ήταν οίκος του Χριστού, και οι Έλληνες Πατέρες της Εκκλησίας το αποκαλούσαν Κυριακή, δηλαδή οίκου του Κυρίου, που στην Αγγλία έφτασε αρχικά ως *Kyrke* και τελικά μεταφράστηκε στις Αγγλικές Βίβλους ως «church». ⁴⁸ Όταν όμως η Εκκλησία δεν είχε την έννοια του κτίσματος, του οίκου, σήμαινε ακριβώς ότι και στην αρχαιοελληνική πόλη-κράτος, δηλαδή μία πολιτική συγκέντρωση ή πιο συγκεκριμένα μια συνέλευση πολιτών. Έτσι λοιπόν, αυτή η συνάθροιση πολιτών-πιστών στην αρχαία Ελλάδα ονομάζονταν «εκκλησία», στο Ισραήλ την εποχή των Κριτών, «Εκκλησία του Θεού», κατά τους Ταλμουδιστές, μεγάλη συναγωγή (*magna synagoga*) ⁴⁹ και τέλος στη Ρώμη ονομάζονταν *conciio* και ο εκκλησιαστής ομιλητής *conciator*. ⁵⁰

Οι Απόστολοι υιοθέτησαν πολλές από τις πρακτικές που συνάντησαν στο πέρασμα τους απ' την Ελλάδα και τη Ρώμη και προσπάθησαν να τις προσαρμόσουν στο νεοσύστατο τότε Χριστιανικό δόγμα. Στο δεύτερο βιβλίο του *Προνομίου της Λαϊκής Κυβέρνησης* ο Χάρινγκτον επινόησε μια φανταστική ομιλία του Απ. Παύλου, ο οποίος από πολίτης της Ρώμης μετατρέπεται για τις ανάγκες της ιστορίας σε πολίτη της Αθήνας, που απευθύνεται προς τους πνευματικούς πολίτες της: εκεί ο Άγγλος φιλόσοφος – με το πρόσωπο του Απόστολου – παίζει

⁴⁷ Toland, σ. 211, «when he saw that his government had taken root and was in the very plantation strong enough to stand by itself, he conceived such a delight within him, as God is described by Plato to have done, when he had finished the creation of the world, and saw his own orbs move below him. For in the art of man, being the imitation of nature which is the art of God, there is nothing so like the first call of beautiful order out of chaos and confusion as the architecture of a well-ordered commonwealth». Βλ. επίσης *England Troubles*, σ. 339 και Nicholas T. Philipson και Quentin Skinner (ed.) *Political Discourse in Modern Britain, Ideas in Context* (Cambridge, 1993), σ. 160.

⁴⁸ Λεβιάθαν, Τόμος Β', σ. 103.

⁴⁹ Toland, σ. 49.

⁵⁰ Λεβιάθαν, σ. 103.

κατά κάποιο τρόπο τον «δικηγόρο του διαβόλου», υποστηρίζοντας τα ακριβώς αντίθετα απ' αυτά που πιθανώς θα ήθελε να πει ο Απόστολος σε μια ομιλία του στην αρχαία Αθήνα, επιδιώκοντας μ' αυτό τον τρόπο να αποδείξει πόσο «αρρωστημένο» θα ακουγόταν κάτι αντίστοιχο στην δημοκρατική Αθήνα (σε αντιδιαστολή π.χ. με την αυταρχική Αίγυπτο), ενισχύοντας έτσι την προτίμηση του στις λαϊκές αμεσοδημοκρατικές διαδικασίες της ελληνικής πόλης:

«Αντρες της Αθήνας... σας φέρνω την αληθινή θρησκεία για να την δεχθείτε όμως δεν είναι ανάγκη να τροποποιήσετε μόνο την παλιότερη πίστη σας αλλά τις αρχαίες σας συνήθειες. Οι πολιτικές σας συναθροίσεις έως τώρα έχουν ονομαστεί εκκλησίες· αυτή η λέξη πρέπει να χάσει την αρχαία της έννοια... και να ερμηνεύεται εφεξής με μια αριστοκρατική ή πρεσβυτεριανή σημασία».⁵¹

Σύμφωνα με τον Χάρινγκτον λοιπόν, οι πρώτες Χριστιανικές Εκκλησίες των Αποστόλων δεν ήταν τίποτε άλλο παρά πολιτικό-θρησκευτικές συνελεύσεις, που όριζαν τους διακόνους τους σύμφωνα με το παράδειγμα των πόλεων της αρχαίας Ελλάδας.⁵² Η συνέλευση των Χριστιανών της κάθε πόλης, μετά το τέλος της λειτουργίας και της προσευχής εξέλεγε κατά πλειοψηφία - με την ανάταση των χεριών τους, δια βοής, ή μέσω της χρήσης μικρών σφαιριδίων που ρίχνονταν μυστικά στην κάλπη - τους πρεσβυτέρους της.⁵³ Ο Χριστιανός ήταν ένας ελεύθερος κύριος όλων των πραγμάτων, ένα πολιτικό και κοινωνικό ον, που μπορούσε να ορίζει το ίδιο την υπόστασή του χωρίς να υποτάσσεται σε κανένα, παρά μόνο στο Λόγο του Θεού. Οι Απόστολοι απλά προέδρευαν της διαδικασίας σε ρόλο συντονιστή, ενώ κατά την απουσία τους οι πρεσβύτεροι μετονομάζονταν σε προεστώτες (στα λατινικά *antistites*) και είχαν καθήκον να αριθμούν τις ψήφους και ακολούθως να ανακηρύττουν τον εκλεγμένο.⁵⁴

Αυτή η διαδικασία ονομάζονταν χειροτονία (έκλογή πάντων κύρωσις)⁵⁵ και αποτελούσε ξεκάθαρα μια πολιτική διαδικασία και πράξη, στα πρότυπα των συνελεύσεων της Αθήνας που «η εκκλησία ή η συνάθροιση του λαού» καταργούσε (ἀποψηφίζειν) και εισήγαγε (καταψηφίζειν) νόμους.⁵⁶ Αυτοί που είχαν την ανώτατη εξουσία της εθνικής θρησκείας στην Αθήνα ήταν ο πρώτος άρχοντας, ο *rex sacrificulus* ή

⁵¹ *Works*, σσ. 537-538, «Men of Athens... I bring unto you: the true religion but to receive this, you must not alter your former belief only but your ancient customs. Your political assemblies have been hitherto called *ecclesiae* this word must lose the ancient sense...and it must henceforth be of an aristocratical or presbyterian signification».

⁵² *Ο.π.*, σ. 538.

⁵³ *Ο.π.*, σσ. 262, 502, 559 και *Λεβιαθαν*, Β' Τόμος, σ. 168.

⁵⁴ *Λεβιαθαν*, σ. 168.

⁵⁵ *Works*, σ. 502.

⁵⁶ *Ο.π.*, σ. 518.

ο ανώτατος ιερέας, και ένας πολέμαρχος· οι αξιωματούχοι χειροτονούνταν ή εκλέγονταν με ανάταση των χεριών στην εκκλησία, από το εκκλησίασμα ή *comitia* του λαού.⁵⁷ Στη Ρωμαϊκή Κοινοπολιτεία επίσης, το εκκλησιαστικό κομμάτι άνηκε στην δικαιοδοσία ενός ανώτατου άρχοντα (*pontifex maximus*), ενώ όλα τα ζητήματα απορρέουν «από τη συμβουλή της συγκλήτου και τη χειροτονία του λαού».⁵⁸

Για τον Χάρινγκτον το ζήτημα της χειροτονίας ήταν η ουσία του θρησκευτικού προβλήματος. Τα σχόλια του για τη Θεία Ευχαριστία και τη Βάπτισμα δεν εκβαθύνουν πολύ στην ουσία των μυστηρίων, ενώ αντιθέτως για την χειροτονία η επιχειρηματολογία του είναι διεξοδική. Η διαδικασία της χειροτονίας αποτελούσε γι' αυτόν μία βαθιά δημοκρατική διαδικασία, που εξασφάλιζε τη σύμπνοια, τη δικαιοσύνη αλλά και τη συντροφικότητα μεταξύ των πρώτων χριστιανών, ενώ η αληθινή έκφραση της θρησκείας συνδέονταν άμεσα με την ιστορία των δημοκρατικών πολιτικών δικαιωμάτων, με το «συγκεντρωμένο εκκλησίασμα» να απέχει ελάχιστα, ενώ σε πολλές περιπτώσεις να είναι το ίδιο, με το σώμα μιας «πολιτικής συνέλευσης». Είναι προφανές λοιπόν, πως ο Χάρινγκτον προσπαθεί να προσδώσει στην Εκκλησία μια έντονη πολιτική χροιά, συνδέοντας άμεσα τις θρησκευτικές διαδικασίες των Χριστιανών με τις δημοκρατικές πολιτικές συνελεύσεις του Ισραήλ και της αρχαίας Αθήνας και Ρώμης, θέτοντας ευθέως το ρητορικό ερώτημα: «Δεν είναι η χειροτονία στην Εκκλησία του Χριστού μια πολιτική πράξη, όπως ακριβώς οι εκκλησίες ή οι κοινοπολιτείες των Εβραίων ή των ειδωλολατρών;... δεν είναι η εκλογή των αξιωματούχων στην εκκλησία μια πολιτική πράξη, όπως η εκλογή των αξιωματικών στο κράτος;».⁵⁹

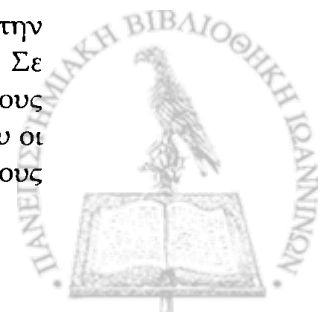
Με το πέρασμα όμως του χρόνου η Εκκλησία άρχισε να απομακρύνεται από τα αμεσοδημοκρατικά και συλλογικά της πρότυπα. Μία απολυταρχική ολιγαρχία ιερέων σε συνδυασμό με την άνοδο της μοναρχίας επιδίωξαν και κατόρθωσαν να την μετατρέψουν σε ιδιωτικό τιμάριο για την ικανοποίηση των προσωπικών συμφερόντων και των παράλογων αξιώσεων τους. Ο λαός έπαψε σταδιακά να ορίζει την υπόσταση του μέσα από τις διαδικασίες των συνελεύσεων και εκπαιδεύτηκε να υπακούει «τυφλά» στο Θείο Δίκαιο (*iure divino*) του εκάστοτε ηγεμόνα, που με το άγγιγμα του χεριού του (*laying-on of hands*)⁶⁰, ευλογούσε και

⁵⁷ Ο.π., σ. 307.

⁵⁸ Ο.π., σ. 507.

⁵⁹ Ο.π., σ. 519.

⁶⁰ Σύμφωνα μ' αυτή την θρησκευτική πρακτική, που στις χριστιανικές εκκλησίες αποκτά συμβολικό και εθιμοτυπικό χαρακτήρα, ο ιερέας επικαλείται το Άγιο Πνεύμα, κατά την τέλεση των μυστηρίων και της εκλογής αξιωματούχων της ιεραρχικής κλίμακας. Σε πολιτικό επίπεδο, χρησιμοποιήθηκε ως μέσο χειραγώγησης των μαζών από τους βασιλείς της Αγγλίας και της Ισπανίας κυρίως, μέχρι και τον 18^ο αιώνα. Σε εποχές που οι ανίατες ασθένειες είχαν καταστήσει μάστιγα, ο βασιλιάς γιάτρευε δήθεν τους

γιάτρευε δήθεν τους πιστούς.⁶¹ Η οπτική του Χάρινγκτον για την υποκρισία του κλήρου, που πρέσβευε ότι από το άγγιγμα των χεριών τους πήγαζε το θείο χάρισμα, εντάσσεται σε μια γενικότερη θεώρηση για την κληρική μοναρχία ή αριστοκρατία που βρίσκεται απέναντι με την Χριστιανική δημοκρατία: «αν η χειροτονία σημαίνει η εκλογή απ' τους πολλούς και η χειροθεσία η εκλογή από έναν ή μερικούς, η συνολική διαφορά μεταξύ λαϊκών και μοναρχικών κυβερνήσεων εμπίπτει πάνω σ' αυτές τις δύο λέξεις». Έτσι το ερώτημα που προκύπτει είναι το εξής: «Οι Γραφές προορίζονταν περισσότερο ως πλεονέκτημα ενός (παπικού) ηγεμόνα, μιας (επισκοπικής) ιεραρχίας και ενός (καλβινιστικού) ιερατείου ή για τον ίδιο τον λαό»;⁶² Η απάντηση του Χάρινγκτον είναι κατηγορηματική. Το δόγμα της χειροθεσίας (ἐπίθεσις χειρών)⁶³ δεν ήταν τίποτε άλλο παρά μια «εφεύρεση» των παπάδων, μία «καινοτομία», μία «ιδιοτροπία δική τους», μία «εξαπάτηση του λαού και της ορθής εκλογής των αξιωματούχων της»,⁶⁴ με λίγα λόγια ο Παπικός τρόπος διατήρησης της απόλυτης μοναρχίας. Η διαδικασία εκλογής όμως των αξιωματούχων της ιεραρχίας στην Ωκεάνα έπρεπε να είναι δημοκρατική και όχι χαρισματική.

αρρώστους, ακουμπώντας το χέρι του στο κεφάλι τους. Εν ολίγοις, επρόκειτο για άλλη μια προσπάθεια υπεράσπισης του κληρονομικού τίτλου του βασιλιά που σύμφωνα με την αντίληψη της εποχής, αντλούσε την εξουσία του από τη θέληση του Θεού.

⁶¹ Ο.π., σσ. 502 και 522-523.

⁶² Ο.π., σ. 538.

⁶³ Ο.π., σ. 502, 529 και *Λεβιάθαν*, Β' Τόμος, σ. 131.

⁶⁴ *Works*, σ. 384.

vi. Η διαφθορά του κλήρου και η παπαδοκρατία

Σύμφωνα με σύγχρονες μελέτες, ο Χάρινγκτον επικεντρώνεται περισσότερο στη σχέση μεταξύ οικονομικής και πολιτικής ζωής. Όραμα του ήταν να μετατρέψει την Αγγλία σε μία ομοσπονδία κατόχων γης της κατώτερης γαιοκτημονικής αριστοκρατίας, έτοιμων να υπερασπιστούν την περιουσία τους ακόμα και με τα όπλα όταν η περίσταση το απαιτήσει. Παρόλα αυτά, αν μελετήσει κανείς τα έργα του φαίνεται να τον απασχολεί εξίσου έντονα και το ζήτημα του κλήρου. Η φεουδαλική αριστοκρατία άλλωστε κατείχε τα όπλα (αγαθά της τύχης), ενώ ο κλήρος ασχολείται με το πνεύμα (αγαθά του νου). Ο Άγγλος επίσκοπος και πολέμιος της Ωκεάνας Henry Ferne, κατηγορεί τον Χάρινγκτον πως «επέδειξε μεγάλη αγένεια απέναντι στον κλήρο»,⁶⁵ ενώ και ένας άλλος επικριτής του μοναρχικών πεποιθήσεων, ο Μάθιου Ρέν, του προσάπτει «ύπουλη ταύτιση» θέσεων με την εκκλησιολογία του Χομπς.⁶⁶

Τα αποτελέσματα όμως αυτής της επίθεσης, λειτούργησαν αντίστροφα προς απογοήτευση των επικριτών του και τοποθέτησαν τα ζητήματα της θρησκείας, μετά την έκδοση της Ωκεάνας, στην κεντρική πολιτική σκηνή. Ο Χάρινγκτον απαντά με τη σειρά του στον Ferne στο σύντομο φυλλάδιο του *Pian Piano* (1657), ενώ στο δεύτερο βιβλίο του έργου του *Το Πρόνομο της Λαϊκής Κυβέρνησης*, αναλύει πιο διεξοδικά τις έννοιες της χειροτονίας και της χειροθεσίας σε συνάρτηση με τη διαφθορά των ιερέων. Σ' αυτά τα έργα, ο κλήρος εμφανίζεται ως το κατεξοχήν παράδειγμα της πολιτικής διαφθοράς και ως ο πιο στενός συνέταιρος του στέμματος και της αριστοκρατίας. Το 1659, ο Χάρινγκτον, δέκα μήνες πριν την Παλινόρθωση, προειδοποιούσε πως «αν ξαναγυρίσει ο βασιλιάς, οι παπάδες θα επαναφέρουν την πολιτική και πνευματική μισαλλοδοξία»,⁶⁷ καθώς η συντριπτική πλειονότητα των ιεραρχών της Αγγλίας είχαν καταντήσει «συμβουλάτορες του βασιλιά».⁶⁸

Περαιτέρω πληροφορίες για την κατάσταση που επικρατούσε εκείνη την εποχή μας δίνει και ο Γάλλος φιλόσοφος, Ζαν-Ζακ Ρουσσώ στο *Κοινωνικό του Συμβόλαιο*: «οι βασιλιάδες της Αγγλίας αν και ανακηρύχθηκαν κι αρχηγοί της Εκκλησίας, παρά τον τίτλο αυτό έγιναν περισσότερο υπηρέτες της Εκκλησίας παρά κύριοι της. Απόκτησαν δηλαδή λιγότερο το δικαίωμα να την αλλάζουν και πιο πολύ να την συντηρούν, με αποτέλεσμα να

⁶⁵ Ο.π., σ. 466

⁶⁶ James Cotton: "Harrington and Hobbes", *Journal of the History of Ideas*, Vol. 42, No. 3 (1981), σσ. 407-421. [Από εδώ και στο εξής, Cotton].

⁶⁷ *Works*, σσ. 736, 749-750.

⁶⁸ Ο.π., σ. 438.

μην είναι νομοθέτες της Εκκλησίας αλλά άρχοντες της και τίποτε άλλο».⁶⁹ Ο Χάρινγκτον πίστευε πως το Θείο Δίκαιο ήταν ένα κληρικό δόγμα αφιερωμένο στους βασιλιάδες, που με τη σειρά τους σαν ανταπόδοση εξασφάλιζαν τα έσοδα των κληρικών. Το άτυπο αυτό «αλισβερίσι» πρόκειται στην ουσία για ένα ολοφάνερο παπικό κατάλοιπο, βάση του οποίου «δεν υπήρχε καμία αξία των ηγεμόνων χωρίς να είναι απαραίτητοι στους κληρικούς».⁷⁰ Το Θείο Δίκαιο λοιπόν, αποτελεί από μόνο του μια μορφή χειροθεσίας, ένα κατασκευασμένο χάρισμα σύμφωνα με το οποίο ο λαός αποκλείεται εύσχημα απ' όλα τα κέντρα λήψης αποφάσεων.

Ο κλήρος λοιπόν είχε μετατραπεί «σ' ένα πιο σταθερό μαξιλάρι»⁷¹ στο θρόνο: «Ανάμεσα στον κλήρο και τη λαϊκή κυβέρνηση υπάρχει μια αντιπάθεια, ενώ αντιθέτως μεταξύ του δεσπότη και του στέμματος μία συμπάθεια», ενώ όπως είπε χαρακτηριστικά και ο βασιλιάς Ιάκωβος ο Α', «χωρίς επίσκοπο, δεν υπάρχει βασιλιάς».⁷² Αν εξαιρέσει όμως κανείς αυτή την παρατήρηση ο βασιλιάς Ιάκωβος ο Α' αντιλήφθηκε μόνο το εποικοδόμημα και δεν εμβάθυνε στις βασικές αιτίες της σχέσης στέμματος και εκκλησίας. Ήταν φυσιολογικό λοιπόν, οι άνθρωποι της επίσημης Εκκλησίας να μη συμπαθούν τον Χάρινγκτον για την επιθετική του κοσμική ανάλυση της Χριστιανικής πολιτικής.

Για τον Άγγλο φιλόσοφο όμως, όπως ο Ιησούς Χριστός ήρθε σαν μεταρρυθμιστής να αποκαταστήσει την ελευθερία που οι Εβραίοι είχαν απωλέσει,⁷³ έτσι τώρα με τη σειρά τους και οι Προτεστάντες έμελλε να διαδραματίσουν τον ίδιο ακριβώς ρόλο απέναντι στις απολυταρχικές πρακτικές του παπισμού. Η αγνή περίοδος της Χριστιανικής θρησκείας την εποχή των Αποστόλων, είχε αντικατασταθεί πλέον από μία ολιγαρχία των ιεραρχών που υπάκουε πιστά στην συγκεντρωτική και απολυταρχική εξουσία του «αλάθητου» δόγματος του Πάπα. Σύμφωνα με τον Ιταλό δημοκράτη πολιτικό αλλά και φανατικό δομινικανό καλόγερο της Αναγέννησης Ιερώνυμο Σαβοναρόλα,⁷⁴ «στη Ρώμη δεν είχε απομείνει ούτε ίχνος ευσπλαχνίας, αλλά μόνο ο σατανάς».⁷⁵ Ο Μακιαβέλλι επίσης λίγα

⁶⁹ Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, *Το Κοινωνικό Συμβόλαιο* (το κεφάλαιο: *Η Πολιτική Θρησκεία*), μετάφραση Δ. Π. Κωστελένου, Παγκόσμια Λογοτεχνία (Αθήνα, χ.χ.), σ. 211. [Στο εξής εν συντομία, *Κοινωνικό Συμβόλαιο*].

⁷⁰ Ο.π., σ. 537.

⁷¹ *Languages*, σ. 220.

⁷² *Works*, σ. 563, «no bishop, no king».

⁷³ *Languages*, σ. 210.

⁷⁴ Ο Ιερώνυμος Σαβοναρόλα (1452-1498) ήταν πολιτικός και θρησκευτικός ηγέτης της Φλωρεντίας. Εναντιώθηκε στη διαφθορά του Πάπα Αλεξάνδρου Στ' και σταδιακά επιτέθηκε σε όλους τους εκπροσώπους της εξουσίας. Το 1494 πήρε την εξουσία από τους Μεδίκους. Κήρυξε την εγκράτεια και ήταν πολέμιος της αγάπης των Φλωρεντίνων για τις τέχνες. Σταδιακά όμως οι Φλωρεντίνοι κουράστηκαν από την ασκητική ζωή, με αποτέλεσμα ο Πάπας Αλέξανδρος Στ' να τον αναθεματίσει και να ζητήσει τη σύλληψη και θανάτωσή του.

⁷⁵ *Οι Μεγάλοι Αμφισβητίες, Σαβοναρόλα*, «Ιταλικά Κηρύγματα προς τους Φλωρεντίνους», μετάφραση Φοίβος Ευαγγελάτος, επιμέλεια Μαρία, Luiza, Rizzati (Αθήνα, 19710, σ. 149.

χρόνια αργότερα θα ασκήσει δριμεία κριτική στην Έδρα της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας, αναφέροντας χαρακτηριστικά πως, «απ' το κακό παράδειγμα της παπικής αυλής χάθηκε από την Ιταλία κάθε ευλάβεια και σεβασμός στο Θεό, γεγονός που σέρνει ξοπίσω του χιλιάδες δεινά». Και συνεχίζοντας την κατηγορία του συμπλήρωνε πως «εμείς οι Ιταλοί χρωστάμε πρώτα απ' όλα στην Εκκλησία και στο παπαδαριό το που καταντήσαμε άθρησκοι και κακοί αλλά επίσης, το πιο σημαντικό και δεύτερη αιτία της καταστροφής μας είναι πως η Εκκλησία κράτησε και κρατεί τη χώρα διαίρεμένη».⁷⁶

Είναι αλήθεια πως οι παπικές κοινοπολιτείες δεν εξασφάλιζαν την ελευθερία της συνείδησης: άλλωστε «κανείς άνθρωπος δεν μπορούσε να εξασφαλίσει, κάτι το οποίο δεν το διαθέτει... καθώς εξαρτώνται αποκλειστικά από την Εκκλησία της Ρώμης, με αποτέλεσμα να μην έχουν τη δυνατότητα να εξασφαλίσουν την ελευθερία της συνείδησης».⁷⁷ Άμεσα επηρεασμένος λοιπόν και από τον Φλωρεντίνο πολιτικό, ο Χάρινγκτον θεωρούσε τον πολίτη-ιερέα της αρχαίας Ρώμης ως το ιδανικό μοντέλο του Χριστιανού πατριώτη. Όπως ακριβώς λοιπόν, ο Απ. Παύλος είχε έρθει ως πρεσβευτής της Ρώμης απέναντι στους διεφθαρμένους Εβραίους, μεταφέροντας το φως της Ρωμαϊκής ελευθερίας και το Λόγο του Ιησού Χριστού με στόχο να εξαφανίσει το σκοτάδι που είχε κυριεύσει τον κλήρο του Ισραήλ, έτσι τώρα και ο Χάρινγκτον, ως ο νέος «Απ. Παύλος στην Αθήνα»,⁷⁸ ερχόταν να δώσει τη λύση των Προτεσταντών Μεταρρυθμιστών απέναντι στην παπική «παπαδοκρατία», απορρίπτοντας μία ολιγαρχία «αγίων» που συνδεόταν άμεσα με την απολυταρχική μοναρχία και το φεουδαλισμό.

Σύμφωνα με τον Λούθηρο, όλοι οι Χριστιανοί είναι εν δυνάμει ιερείς και η Αγία Γραφή άλλωστε δεν μας δίνει καμία άλλη διάκριση, παρά μόνο τους εγγράμματους και τους χειροτονημένους που τους ονομάζει λειτουργούς, υπηρέτες και οικονόμους,⁷⁹ που η δουλειά τους ήταν να κηρύττουν στους άλλους χριστιανούς την πίστη και την χριστιανική ελευθερία: γιατί μολονότι όλοι μπορούσαν να είναι ιερείς, δεν είχαν όλοι τη μόρφωση και την ικανότητα να λειτουργούν και να κηρύττουν το Λόγο του Κυρίου: «Αυτή η επιμελητεία όμως (που ήταν κύρια δουλειά του οικονόμου) έγινε μια τέτοια κοσμική, εξωτερική, μεγαλοπρεπής και φοβερή κυριαρχία και βία, που η αληθινή κοσμική της δύναμη δεν μπορεί να παρομοιαστεί με τίποτα, σάμπως οι λαϊκοί να ήταν κάτι άλλο και όχι χριστιανοί, σαν να μην έχουν δηλαδή κανένα δικαίωμα

⁷⁶ Machiavelli, Α' Τόμος, σ. 323

⁷⁷ Works, σ. 743.

⁷⁸ Toland, σ. xviii.

⁷⁹ Η Καινή Διαθήκη: μετά συντόμου έρμηνείας υπό τόν Παναγιώτη Ν. Τρεμπέλα, Α' Προς Κορινθίους, Έπιστολή Δ', Αδελφότης Θεολόγων "Ο Σωτήρ" (Αθήναι, 1973), σ. 670.

στη χάρη, στην ελευθερία, στην πίστη και σ' ότι άλλο έχουμε απ' τον ίδιο το Χριστό».⁸⁰

Οι πρακτικές συνεπώς της παπαδοκρατίας απομάκρυναν την έννοια του αγίου από τον πολίτη, την ψυχή δηλαδή από το σώμα και σε τελική ανάλυση την Εκκλησία από το Κράτος. Για τον Άγγλο φιλόσοφο όμως η Εκκλησία ήταν ο χώρος συνάθροισης του λαού, η πεμπτούσια της πολιτικής ζωής. Ο Χριστιανισμός δεν μπορούσε να αποτελεί παρά μόνο μια βαθιά δημοκρατική θρησκεία και σε καμία εκδοχή του δεν ήταν δυνατό να ταυτιστεί με μια τυραννική και μοναρχική αντίληψη. Οι επίσκοποι της Αγγλίας είχαν καταντήσει το «δεκανίκι» του βασιλιά, γεγονός ανεπίτρεπτο για τον Χάρινγκτον, που συνδέει την πολιτική δράση με την χριστιανική ελευθερία. Εκείνο όμως που έχει ιδιαίτερη σημασία είναι ότι η ταύτιση των κληρικών με την πολιτική διαφθορά, αποτελεί μία αξιοσημείωτη συνεισφορά του Χάρινγκτον στην Αγγλική γλώσσα. Ο όρος «παπαδοκρατία» (priestcraft),⁸¹ δεν παρατηρείται σε κάποιο άλλο σύγγραμμα, πριν από την έκδοση του φυλλαδίου *Pian Piano* το 1657, στο οποίο ο Άγγλος φιλόσοφος επιχειρεί να αποδείξει πως η ψευδής θρησκεία δεν ήταν μόνο ένα ζήτημα των λανθασμένων δογμάτων, αλλά επιπλέον και των πολιτικών, οικονομικών και πολιτιστικών χαρακτηριστικών του επαγγέλματος του ιερέα. Ο άπληστος κληρικαλισμός εκείνη την περίοδο είχε καταντήσει συνώνυμο του παπισμού, με τον Γουίνστανλεϋ να αναγάγει όλη την ανάλυση του γύρω από την ανισορροπία των ιδιοκτησιακών σχέσεων στον παπισμό ή τον «Αντίχριστο».

Για τον Χάρινγκτον όμως η τυραννία της θρησκείας είναι παρόμοια με την τυραννία στην πολιτική ζωή: «Όπου η θρησκεία είναι καταπιεστική, ή υπάρχει κάποιο συμφέρον, η αληθινή θρησκεία δεν μπορεί να υπάρξει ούτε να διαρκέσει πάρα πολύ».⁸² Η απόλυτη μοναρχία τιμωρούσε τους αιρετικούς με θάνατο στον πάσσαλο, η συνταγματική μοναρχία τους εξανάγκαζε με οριακή αυστηρότητα, ενώ μόνο οι ελεύθερες κοινοπολιτείες επέτρεπαν την ελευθερία της συνείδησης. Η ψευδής θρησκεία λοιπόν προδίδει την ανθρώπινη φύση και αποξενώνει την ανθρωπότητα από τη θεϊκή της ουσία, συμπέρασμα που αναγκάζει τον Χάρινγκτον να υποστηρίξει πως «αν η θρησκεία μας καταντήσει ένας μάταιος κομπασμός, γδέρνοντας ή παραμορφώνοντας την ανθρώπινη φύση, τη λογική, η οποία έγινε η εικόνα του Θεού, μ' αυτό τον τρόπο πλάθεται ένας φόνος...».⁸³

⁸⁰ Οι Μεγάλοι Αμφισβητίες, Λούθηρος, «Περί της ελευθερίας του Χριστιανού», μετάφραση Άρης Δικταίος, Luciano, di Pietro (Αθήνα, 1971), σ. 146. [Στο εξής εν συντομία Λούθηρος].

⁸¹ Works, σ. 384.

⁸² Ο.π., σ. 845, «Where religion is not coercive, nor under subjection to any interest, there it either is, or has no obstruction why it may not come to be, the true religion».

⁸³ Toland, σσ. 203-204.

Για την αποφυγή τέτοιων καταστάσεων, ο Χάρινγκτον δίνει πολλή μεγάλη σημασία στην μόρφωση των πολιτών της Ωκεάνας. Στο σύγχρονο κόσμο ο φιλόσοφος αντικαθιστά τον θεολόγο και ο πατριώτης-πολίτης παίρνει τη θέση του ιερέα. Το κράτος έχει υποχρέωση να εκπαιδεύει τους πολίτες του, διότι η άγνοια αποχαυνώνει το πνεύμα ενός λαού και τον υποχρεώνει σ' ένα είδος εξάρτησης με τις δεισιδαιμονίες του κλήρου. Σ' αυτή την κατεύθυνση συνήθιζε να λέει πως, «το συμφέρον και η άγνοια είναι τα δίδυμα μαξιλάρια της παπαδοκρατίας»,⁸⁴ δίνοντας παράλληλα όμως και ένα αισιόδοξο τόνο ελπίδας διακηρύσσοντας πως, «ούτε το συμφέρον των μορφωμένων, ούτε η άγνοια των αμόρφωτων μπορούν να διαφθείρουν τη θρησκεία».⁸⁵ Ο Χάρινγκτον και άλλοι ριζοσπάστες της εποχής του αποκήρυξαν έντονα τα δόγματα των παπάδων. Ο κλήρος είχε μετατρέψει την Εκκλησία σ' ένα ιδιωτικό τιμάριο, μονοπωλώντας αυθαίρετα τη μετάβαση του Θεού στην ανθρωπότητα, δεδομένο που αναγκάζει τον Χάρινγκτον να δει αυτές οι απόψεις του κλήρου σαν μια χυδαία παρωδία της αληθινής φύσης της Εκκλησίας. Αντιθέτως, μια πραγματική Εκκλησία έπρεπε να είναι μία πνευματική δημοκρατία, μία ιεροσύνη όλων των πιστών.

Σε καμία περίπτωση βέβαια αυτή η παραδοχή δεν προϋπέθετε και την απαγόρευση του επαγγέλματος του ιερέα στην κοινωνία της Ωκεάνας. Ταυτόχρονα όμως ο κλήρος όφειλε να είναι προσηλωμένος μόνο στο Λόγο του Χριστού, ενώ όφειλε να συνειδητοποιήσει πως μοναδικό του καθήκον και αποστολή ήταν να υπηρετεί το ποίμνιο του και όχι να ασκεί εξουσία στην πολιτεία. Στην ιδανική Κοινοπολιτεία λοιπόν του Χάρινγκτον ο κάθε πολίτης μπορεί να μετατραπεί σε ιερέα και να διδάξει το λόγο του Θεού, ενώ όσοι ασκούν το επάγγελμα του κληρικού είχαν τη δυνατότητα μέσα από δημοκρατικές διαδικασίες να εκλεγούν από το λαό και να αναλάβουν το λειτούργημα του πάστορα, του καθοδηγητή δηλαδή της Αγγλικανικής Εκκλησίας.

⁸⁴ *Language*, σ. 214.

⁸⁵ *Works*, σ. 386.

vii. Το θρησκευτικό μοντέλο της Ωκεάνας

Σε όλα τα έργα του ο Χάρινγκτον πραγματεύεται το αιώνιο πρόβλημα του Θεού και της θρησκείας, ερευνώντας τις προεκτάσεις τους μέσα στο κοινωνικό και πολιτικό γίγνεσθαι πιστεύει ακράδαντα σε μια πολιτική, δημόσια, λαϊκή θρησκεία, μία άποψη που μπορεί να γίνει άκοπα κατανοητή αν εξετάσουμε τη θέση που κατέχει ο Θεός μέσα στο σύστημα αξιών του Άγγλου φιλοσόφου. Η ανθρώπινη και η θεϊκή σύνεση αποτελούν από κοινού ισότιμα μέρη ενός κόσμου, ο οποίος σύμφωνα με τον Χάρινγκτον είναι αναμφισβήτητα «χειροτονημένος» (God-ordained) από τον ίδιο το Θεό, καθώς τίποτα δεν είναι λιγότερο ή περισσότερο δημιούργημα από το χέρι του Θεού.⁸⁶ Ακόμα και οι μεταβολές στην κατάσταση της ισορροπίας της ιδιοκτησίας, μια βασική και συνεχής έγνοια του Χάρινγκτον, μπορεί να αποδοθεί τελικά στο σχεδιασμό του Θεού. Αυτό άλλωστε γίνεται προφανές στο έργο του νομοθέτη που πασχίζει, ενώνοντας τα αγαθά του νου με τα αγαθά της τύχης, να μιμηθεί ουσιαστικά το έργο του Θεού.⁸⁷

Παρόλα αυτά δεν πρέπει να αποσιωπηθεί το γεγονός πως και για τον Χομπς «εκεί όπου ο Θεός, με μια υπερφυσική αποκάλυψη, εμφύτεψε τη θρησκεία, συνεστήθη επίσης ένα ιδιαίτερο βασίλειο και έδωσε νόμους που αφορούσαν στην συμπεριφορά των ανθρώπων, όχι μόνο απέναντι του αλλά και απέναντι των άλλων», καταλήγοντας πως «έτσι και στο βασίλειο του Θεού, η πολιτική οργάνωση και οι πολιτικοί νόμοι είναι ένα μέρος της θρησκείας».⁸⁸ Είναι φανερό λοιπόν πως ο Χάρινγκτον στην περίπτωση της θρησκείας ακολουθεί το δρόμο της επιλεκτικής μεθόδου υιοθέτησης θέσεων από τον Λεβιάθαν. Έτσι λοιπόν, «όταν μια πολιτική μεταστροφή αλλάζει την ισορροπία του κράτους...η αλλαγή πρέπει να αποδοθεί ιδιαίτερα στο χέρι του Θεού, ενώ όταν συμβαίνει μια ακατανίκητη αλλαγή της ισορροπίας, όχι η παλιά κυβέρνηση που ο Θεός είχε ακυρώσει, αλλά η νέα κυβέρνηση που υπαγόρευσε σαν τωρινός νομοθέτης, ανήκει αποκλειστικά στο θεϊκό δίκαιο».⁸⁹

Ο Χάρινγκτον, όπως γίνεται αντιληπτό, δεν ήταν ικανοποιημένος από την πολιτική που ακολουθούσε ο Κρόμγουελ πάνω στα έντονα πολιτικά και θρησκευτικά ζητήματα που απασχολούσαν τη χώρα. Η αναληψία του κρατικού μηχανισμού και η έλλειψη διάθεσης για τη θέσπιση συγκεκριμένων κανόνων που θα βοηθούσαν στην επίλυση των θρησκευτικών και θεολογικών προβλημάτων, οδηγούν τον Χάρινγκτον στην παράθεση μιας σειράς από συστάσεις για την ορθή λειτουργία της

⁸⁶ Ο.π., σ. 765.

⁸⁷ Toland, σ. 44.

⁸⁸ Λεβιάθαν, Α' Τόμος, σ. 72.

⁸⁹ Cotton, σσ. 407-421.

Εκκλησίας της Ωκεάνας, «του υπουργού του θεού πάνω στη γη».⁹⁰ Σύμφωνα λοιπόν με τον Άγγλο φιλόσοφο, οι εκκλησιαστικοί νόμοι της χώρας ή αυτοί που σχετίζονται με τη θρησκεία, σύμφωνα με τη παγκόσμια πορεία της αρχαίας φρόνησης, ανήκουν στη δικαιοδοσία των πολιτικών αξιωματούχων, ενώ σύμφωνα με τη σύγχρονη φρόνηση υπάγονται στην Παπική εξουσία.⁹¹

Μια κυβέρνηση όμως που διεκδικεί και υπερασπίζεται την ελευθερία και συγκεκριμένα την ελευθερία της προσωπικής συνείδησης, ενώ ταυτόχρονα δεν αποδέχεται την ελευθερία της εθνικής συνείδησης, θεωρείται τουλάχιστο παράλογη. Μια Κοινοπολιτεία δεν είναι τίποτε άλλο παρά η εθνική συνείδηση. Έτσι, αν η πίστη στην προσωπική συνείδηση ενός ανθρώπου γεννά κατά μία έννοια την προσωπική του θρησκεία, έτσι ακριβώς και η πίστη της εθνικής συνείδησης μπορεί να γεννήσει μία εθνική θρησκεία.⁹² Αν αυτή η εθνική θρησκεία, όπως αναφέρθηκε προηγουμένως δεν είναι καταπιεστική ή υποταγμένη σε κάποιο συμφέρον ή γενικά δεν παρεμποδίζεται από κάτι, τότε ορίζεται ως αληθινή θρησκεία. Αρα «όπου δεν υπάρχει ελευθερία της συνείδησης, δεν μπορεί να υπάρξει και πολιτική ελευθερία».⁹³

Σ' αυτή την κατεύθυνση λοιπόν, κρίνεται απαραίτητη η θέσπιση ενός Συμβουλίου (υπουργείου) της Θρησκείας,⁹⁴ που θα έχει το ρόλο του διαιτητή σε ζητήματα ελευθερίας της συνείδησης, δημόσιας λατρείας και χριστιανικής φιλανθρωπίας, με μοναδικό σκοπό τη διασφάλιση μιας ευσεβούς ζωής για το σύνολο των πιστών, σ' ένα έθνος που θα απουσιάζει κάθε μορφή καταπιεστικής δύναμης. Επιπλέον, σε αντίθεση με τη Ρώμη που αριθμούσε τριάντα ενορίες, στην Ωκεάνα οι ενορίες (parishes) υπολογίζονται περίπου στις δέκα χιλιάδες και αποτελούν εκείνες τις δημοκρατικές ενώσεις της χώρας, το πεδίο διεξαγωγής των εκλογών (το πρώτο μάθημα των πολιτών ήταν η κατανόηση του μυστικού τρόπου ψηφοφορίας), της εισπραξης της φορολογίας και της οργάνωσης του στρατού. Οι πρόεδροι των ενοριών θα εκλέγονται απευθείας από το σώμα των πολιτών-πιστών, το εκκλησίασμα δηλαδή, στο πλαίσιο μιας εθνικής Εκκλησίας, που οι αρχηγοί της όμως δεν επιτρέπεται να είναι «ούτε Παπιστές, ούτε Εβραίοι, ούτε ειδωλολάτρες».⁹⁵

Τέλος, ο κλήρος των ενοριών θα μπορούσε να είναι είτε γαιοκτημονικός ή μισθωτός, αλλά σε κάθε περίπτωση θα επρόκειτο για ένα λαϊκό και όχι ιεραρχικό κλήρο,⁹⁶ χειροτονημένο μέσω της

⁹⁰ Toland, σ. 195 και Π. Νούτσος (1977), σ. 103.

⁹¹ Ο.π., σ. 58.

⁹² Works, σσ. 844-845.

⁹³ Ο.π., σ. 703.

⁹⁴ Ο.π., σ. 205.

⁹⁵ Ο.π., σ. 88.

⁹⁶ Works, σ. 846.

δημοκρατικής εκλογής του απευθείας από το λαό. Μέσα στα καθήκοντα του κλήρου ήταν καταρχήν η διδασκαλία του Λόγου του Χριστού, ενώ παράλληλα μέσα στις υποχρεώσεις του συμπεριλαμβανόταν η διαπαιδαγώγηση των παιδιών της *Ωκεάνας* στα σχολεία και τα Πανεπιστήμια⁹⁷ και του υπόλοιπου λαού στις ενορίες.⁹⁸ Οι περισσότεροι από τους ανθρώπους δεν είχαν ούτε το χρόνο, ούτε την τεχνική υποδομή να διαβάσουν την Βίβλο στην αυθεντική της μορφή, με αποτέλεσμα να κρίνεται απαραίτητη η ύπαρξη ενός μορφωμένου κλήρου, ο οποίος θα είχε την αποδοχή και την στήριξη όλης της κοινότητας.

Όπως γίνεται λοιπόν αντιληπτό, η αληθινή θρησκεία, παρέμενε αποκλειστικά μια υπόθεση της πολιτείας. Σύμφωνα με τον Χομπς, «η κοσμική και η εκκλησιαστική εξουσία δεν ήταν παρά δύο έννοιες που κατάσκευάστηκαν για να κάνουν τους ανθρώπους να βλέπουν τα πράγματα διπλά και να μη διακρίνουν το νομικό τους κυρίαρχο»,⁹⁹ διότι στην πραγματικότητα όποιοι εκπροσωπούν ένα χριστιανικό λαό εκπροσωπούν την Εκκλησία, καθώς Εκκλησία και λαός μιας χριστιανικής πολιτικής κοινότητας είναι ένα και το αυτό.¹⁰⁰ Ο Ρουσσώ αναφέρει στο *Κοινωνικό Συμβόλαιο*, στο κεφάλαιο του για την «πολιτική θρησκεία», πως «απ' όλους τους Χριστιανούς συγγραφείς, ο φιλόσοφος Χομπς είναι ο μόνος που τόλμησε να προτείνει την επανένωση των δύο κεφαλιών του αετού, το πολιτικό και το πνευματικό, ώστε να ξαναγυρίσουμε πάλι στην πολιτική ενότητα, που χωρίς αυτήν ποτέ Κράτος ή κυβέρνηση δεν θα συγκροτηθούν καλά».¹⁰¹

Έτσι λοιπόν και για τον Χάρινγκτον, τα δύο μέρη της *Ωκεάνας*, το πνευματικό (spiritual) και το κοσμικό (temporal),¹⁰² καθ' επέκταση δηλαδή η σχέση μεταξύ θεού και ανθρώπων, υπήρξε διαχρονικά μία στενή πολιτική σχέση: η πολιτική και θρησκευτική ζωή πρέπει να βρίσκονται συνεχώς σε πλήρη αρμονία και πνευματική δυναμική. Επηρεασμένος άμεσα και από τον Λούθηρο, ο Χάρινγκτον υποστήριζε πως κάθε οπαδός του Χριστού είχε δικαίωμα συμμετοχής στην πολιτική διακυβέρνηση, όχι τόσο για να προστατεύει τον εαυτό του και τα συμφέροντα του, αλλά περισσότερο για να εγγυηθεί την ύπαρξη δικαιοσύνης για όλους τους άλλους.¹⁰³ Ο άνθρωπος, πραγματικά έχει μια εξωτερική ζωή που ενδιαφέρει το Κράτος και μια εσωτερική ζωή που ενδιαφέρει την Εκκλησία. Η εξουσία λοιπόν των πολιτικών ηγεμόνων είναι ανάγκη να

⁹⁷ Ο.π., σ. 308. [Στην πραγματικότητα, επρόκειτο για εθνικά ιεροδιδασκαλεία-εκπαιδευτήρια δημόσιου χαρακτήρα].

⁹⁸ Toland, σσ. 126-127.

⁹⁹ Λεβιάθαν, Β' Τόμος, σ. 105.

¹⁰⁰ Ο.π., σ. 184.

¹⁰¹ Κοινωνικό Συμβόλαιο, σ. 212.

¹⁰² Toland, σ. 74.

¹⁰³ Λούθηρος, σ. 77.

υποτάσσεται στην αυθεντία του Θεού, ενώ απ' την άλλη η θρησκευτική εξουσία έχει χρέος να υπακούει στους νόμους της δημοκρατικά εκλεγμένης πολιτικής εξουσίας, κάτι που μπορεί να επιτευχθεί μόνο όταν το κράτος ελέγχει απόλυτα τον κλήρο του, όπως ακριβώς και «ένας άνδρας ελέγχει τη γυναίκα του, ειδάλλως δεν έχει ησυχία στο σπίτι, ούτε τιμή έξω απ' αυτό».¹⁰⁴

Μέσα λοιπόν σ' ένα κλίμα φανατισμού και συγκρούσεων στα μέσα του 17^{ου} αιώνα, ο Χάρινγκτον επηρεασμένος και από την εκκλησιολογία του Χομπς, επιθυμεί και προτείνει ως μοναδική λύση και υπέρβαση την αναγέννηση ενός νέου Μεταρρυθμιστικού δημοκρατικού κράτους, που θα αποτελεί στην πραγματικότητα μία σύνθεση της αρχαίας Αθήνας και της Ιερουσαλήμ, πόλεις «που τόσο βίαια χάθηκαν».¹⁰⁵ Αυτό το νέο πολιτικό οικοδόμημα καλείται να παίξει το ρόλο του προμαχώνα της άφθαρτης θρησκείας, με τις δημοκρατικά πολιτικές δυνάμεις του Συμβουλίου της Θρησκείας να έχουν πλέον τη δυνατότητα και το κύρος που τους προσδίδει η λαϊκή εντολή, να αποτρέψουν κάθε φαινόμενο διαφθοράς του κλήρου.

Στην Αγγλία όμως, στα μέσα του 17^{ου} αιώνα, είχε ήδη συντελεστεί μία ζωτική αλλαγή, μία «φυσική επανάσταση», που δεν πραγματοποιήθηκε ξαφνικά αλλά μέσα σ' ένα βάθος περίπου 150 ετών. Ο Ερρίκος ο Η' είχε πλήξει αποφασιστικά την τάξη των ευγενών και τον κλήρο, ενώ ταυτόχρονα αναβάθμισε τους υπηρέτες και τη μεσαία τάξη, μεταλλάσσοντας σταδιακά την κοινωνία της Αγγλίας από αριστοκρατική σε λαϊκή. Επομένως, αυτή η επανάσταση είχε σαν αποτέλεσμα να «ταρακουνήσει και την τυραννία των παπάδων, από τότε που η αριστοκρατική ισορροπία του κλήρου χάθηκε».¹⁰⁶ Συμπερασματικά, λοιπόν, διαπιστώνουμε ότι ο Χάρινγκτον εντέλει ήταν ένας αντιπαπιστής με Λουθηρανικές απόψεις πάνω στα ζητήματα της Εκκλησίας, οι πρακτικές της οποίας είχαν τις ρίζες τους στις πολιτικές και θρησκευτικές διαδικασίες της αρχαιότητας. Γι' αυτόν, ο κλήρος δεν σήμαινε τίποτα περισσότερο από το εκλογικό σύνολο των πιστών της Εκκλησίας.

¹⁰⁴ Toland, σ. 182.

¹⁰⁵ Ο.π., σ. 193.

¹⁰⁶ Works, σσ. 382, 497.

IV. Η CITIZEN MILITIA ΤΗΣ ΩΚΕΑΝΑΣ

ι. Το αγγλικό πρόσωπο του Μακιαβέλλι

Ο Τζέιμς Χάρινγκτον υπήρξε αναμφισβήτητα η κεντρική προσωπικότητα μιας ομάδας Άγγλων «κλασικών δημοκρατών» (classic republicans, όπως οι John Milton, Andrew Marwell, Algernon Sidney) γνωστών μελών του «Κανόνα των Ουϊγών»¹ (Whig Canon) στα τέλη του 17^{ου} αιώνα. Όλοι αυτοί επηρεάστηκαν από την αρχαία ελληνική σκέψη, τη μικτή κυβέρνηση (mixed government)² του Πολύβιου, τη σταθερότητα των Βενετικών συνταγμάτων και τους Λόγους του Μακιαβέλλι.³ Η επιρροή του Νικκόλο Μακιαβέλλι ήταν αποφασιστικής σημασίας για την έμπνευση

¹ Μέλη της προοδευτικής παράταξης των Ουϊγών, του μετέπειτα Αγγλικού Φιλελεύθερου κόμματος. Οι Ουϊγοί, έχοντας την πλεοψηφία στο Κοινοβούλιο, επιθυμούσαν να εκδιώξουν από το θρόνο τον βασιλιά Ιάκωβο τον Β', για τον φανατικό καθολικισμό και τον μοναρχικό απολυταρχισμό του, καθώς και για τις στενές σχέσεις του με την Γαλλία και τον Πάπα. Πρωτοστάτησαν στους δημοκρατικούς αγώνες των κοινοβουλευτικών δυνάμεων την περίοδο της Παλινόρθωσης, που τερματίστηκε με την ειρηνική και αναίμακτη «Ένδοξη Επανάσταση» (1688) και με την έλευση στον θρόνο της Αγγλίας του διαμαρτυρόμενου κυβερνήτη της Ολλανδίας, πρίγκηπα Γουλιέλμο της Οράγγης. Πριν ανακηρυχτεί όμως βασιλιάς ο Γουλιέλμος, η Συντακτική Συνέλευση του Κοινοβουλίου του επέβαλλε να υπογράψει την περίφημη «Διακήρυξη των Δικαιωμάτων» (Bill of Rights) που αποτελεί μέχρι και σήμερα την ασφαλιστική δικλείδα για μια ενδεχόμενη επανολίσθηση σε απολυταρχικό καθεστώς. Βλ. J.G.A. Pocock, *Virtue, Commerce, and History: Essays on Political Thought and History, Chiefly in the Eighteenth Century* (Cambridge University Press, 1985), σσ. 215-219 και Jonathan Scott, *Commonwealth Principles: Republican Writing of the English Revolution*, Cambridge University Press (United Kindom, 2004), σσ. 336-358.

² Ως παράδειγμα τέτοιας μικτής συνταγματικής τάξης ο Πολύβιος αναφέρει τη δημοκρατική Ρώμη, στην οποία συναντώνται και οι τρεις μορφές εξουσίας: Μοναρχία, με τη μορφή του εκλεγμένου άρχοντα (*Consul*), ολιγαρχία ή αριστοκρατία με τη μορφή της Συγκλήτου (*Senate*) και δημοκρατία με τη μορφή των λαϊκών συνελεύσεων (*Comitia Centuriata*). Έτσι έχουμε τις τρεις λειτουργίες της κρατικής εξουσίας να ασκούνται από τρία διαφορετικά σώματα, καθένα από τα οποία ελέγχει τα άλλα δύο. Ο Πολύβιος δεν είναι ο μόνος που υπογράμμισε την αξία της μικτής συνταγματικής τάξης. Στον Λυκούργο και τον Αριστοτέλη, το μικτό πολίτευμα ονομάζεται «εὐ κεκραμένη/μεμειγμένη πολιτεία», ενώ στο ίδιο ζήτημα αναφέρεται και ο Πλάτωνας, *Νόμοι*, 691d, σ. 212, «Θεός είναι κηδόμενος ὑμῶν τις, ὃς τὰ μέλλοντα προορῶν, δίδυμον ὑμῖν φυτεύσας τήν τῶν βασιλέων γένεσιν ἐκ μονογενοῦς, εἰς τό μέτριον μᾶλλον συνέστειλε».

³ Ο δεύτερος Πρόεδρος των Η.Π.Α. Τζων Ανταμς (1735-1826) θεωρεί τους Milton, Harrington και Sidney «στενά εξοικειωμένους με τους αρχαίους και τον Μακιαβέλλι». Βλ. Paul A. Rahe, *Machiavelli's Liberal Republican Legacy*, Cambridge University Press (USA, 2006), σ. 200.

και την ανάπτυξη του Χαρινγκτονιακού προγράμματος. Από τις πρώτες γραμμές ακόμη του πρώτου μέρους των Εισαγωγικών της *Ωκεάνας*, ο Φλωρεντίνος πολιτικός αντιμετωπίζεται ως ο «μοναδικός πολιτικός των τελευταίων ετών»⁴ και επίσης ως «ο μοναδικός που απεκατέστησε την αρχαία φρόνηση»,⁵ ενώ ο J.G.A. Pocock θεωρεί την *Ωκεάνα* ως ένα «Μακιαβελικό στοχασμό πάνω στο φεουδαλισμό... και μια αναθεώρηση της Αγγλικής πολιτικής θεωρίας και ιστορίας».⁶

Ομοίως, πολλοί σύγχρονοι μελετητές έχουν καταλήξει στο συμπέρασμα πως εντέλει ο Χάρινγκτον ήταν «ένας πρώιμος Άγγλος πολιτικός ανθρωπιστής και Μακιαβελικός»⁷ και ουσιαστικά υπήρξε εκείνη η ιστορική μορφή που απεκατέστησε το έργο και το πρόσωπο του Μακιαβέλλι στη Μεγάλη Βρετανία.⁸ Αν και ο βασιλιάς Ερρίκος ο Η' υπήρξε θερμός θαυμαστής της προσωπικότητας του Μακιαβέλλι, μερικά χρόνια αργότερα πριν τη γέννηση του Άγγλου στοχαστή, στην ελισαβετιανή Αγγλία και σε εκατοντάδες λογοτεχνικά κείμενα εκείνης της εποχής, ο Φλωρεντίνος πολιτικός θεωρείτο λίγο ως πολύ συνώνυμο της κακουργίας και της απιστίας.

Μέσα στην στρογγυλευμένη και αρμονική κοσμοεικόνα των Ελισαβετιανών, ο υποστηρικτής του δόγματος «ο σκοπός αγιάζει τα μέσα», ήταν η προσωποποίηση του κακού και του ολέθριου, των δυνάμεων που υπονόμευαν την ισορροπία, την αυτάρκεια και τη μετριοπάθεια του αγγλικού σύμπαντος. Στη Γηραιά Αλβιόνα το πρόβλημα που έθετε εκείνη την εποχή η κοινωνική εξέλιξη δεν ήταν η ενίσχυση της μοναρχίας, αλλά ο περιορισμός και ο συμβιβασμός της με τους υπόλοιπους πολιτειακούς και κοινωνικούς παράγοντες. Έτσι λοιπόν, η εικόνα του ηγεμόνα, που μετέρχεται όλα τα μέσα για να εγκαθιδρύσει μια πανίσχυρη προσωπική εξουσία, προκαλούσε έντονη αποστροφή στους Άγγλους αστούς και γενικότερα στο λαό.⁹

Ωστόσο, αξίζει να σημειωθεί, πως στα παρασκήνια των ειδημόνων, ο Μακιαβέλλι δεν έπαψε στιγμή να διαβάζεται. Ο Θωμάς Κρόμγουελ, ο περίφημος αντιπαπιστής καγκελάριος του Ερρίκου του Η' συχνά ανέτρεχε στα κείμενα του, ενώ ο Francis Bacon επαίνεσε το αντισχολαστικό και ζωντανό πνεύμα του, συγγενικό άλλωστε με τη δική

⁴ Toland, σ. 38.

⁵ Ο.π., σ. 52. [Ο Χάρινγκτον εδώ παρομοιάζει εδώ τον Μακιαβέλλι ως «retriever», δηλαδή το σκύλο που φέρνει το κυνήγι].

⁶ *Machiavellian Moment*, σσ. 384-385 και J.G.A. Pocock, *The Ancient Constitution and the Feudal Law: A Study of English Historical Thought in the Seventeenth Century* (Cambridge, 1957), σ. 147. [Από εδώ και στο εξής, *Ancient Constitution*].

⁷ *Works*, σ. 15.

⁸ Βλ. Frederick G. Whelan, *Hume and Machiavelli: Political Realist and Liberal Thought*, Lexington books (USA, 2004), σ. 69 και *Political Discourse in Modern Britain*, σ. 146.

⁹ Βλ. Michele Marzapodi, *The Italian World of English Renaissance Drama: Cultural Exchange and Intertextuality*, Associated University Press (USA, 1998), σσ. 106-121.

του πειραματική και εμπειρική αντίληψη. Δεν αποτελεί έτσι σε καμία περίπτωση υπερβολή να ειπωθεί πως τα γραπτά του Μακιαβέλλι βοήθησαν τους Άγγλους, ειδικότερα στα μέσα του 17^{ου} αιώνα, ν' αναθεωρήσουν το πολιτικό και κοινωνικό τους σύμπαν. Ο Blair Worden, θεωρεί πως η δεκαετία του 1650 για την Αγγλία υπήρξε ένα από τα «δύο αποφασιστικά στάδια στην εμφάνιση της σύγχρονης δημοκρατικότητας»,¹⁰ ενώ η σπουδαιότητα της μακιαβελικής επίδρασης σ' αυτή την καθοριστική χρονική περίοδο, αποτυπώνεται στο συμπέρασμα του Pocock, πως ο «Μακιαβέλλι αυτή τη δεκαετία αποκτά ένα αγγλικό πρόσωπο»¹¹, γεγονός που σε μεγάλο βαθμό οφείλεται στον Χάρινγκτον που ουσιαστικά μετέφρασε τον Μακιαβέλλι με αγγλικούς πολιτικούς, νομικούς και ιστορικούς όρους. Εν ολίγοις επομένως θα μπορούσε να ειπωθεί πως ο Χάρινγκτον κληροδότησε στον 18^ο αιώνα και έπειτα μια ελληνική παράδοση μεταμορφωμένη από τον Μακιαβέλλι και ένα Μακιαβέλλι αντίστοιχα μεταμορφωμένο από την ελληνική παράδοση.¹²

Η επίδραση λοιπόν των έργων του Μακιαβέλλι - των μοναδικών πηγών της αστικής παράδοσης εκείνης της εποχής - στη συγκρότηση της πολιτικής σκέψης του Άγγλου φιλοσόφου υπήρξε καθοριστική. Το έργο όμως που επηρέασε την συνολική θεώρηση του Χάρινγκτον και ειδικότερα την αντίληψη του όσον αφορά τη σχέση της γης και του στρατού, ήταν οι *Λόγοι* του (*Discourses*). Πρέπει να σημειωθεί πως, μόνο στους *Λόγους*, δίνεται πραγματική έμφαση στη σχέση της γης με τη στρατιωτική δύναμη, αφού το άλλο σύγγραμμα του Μακιαβέλλι που αναφέρεται αποκλειστικά σε στρατιωτικά ζητήματα, η *Τέχνη του Πολέμου* (*Art of War*), περιλαμβάνει κυρίως τακτικές σε ζητήματα οργάνωσης και στρατιωτικής δομής. Για τον Χάρινγκτον άλλωστε ο ρόλος και η δύναμη του στρατού αποτελούν βασικές προϋποθέσεις για την τήρηση και την εφαρμογή των νόμων της ιδανικής του πολιτείας. Αντλώντας απευθείας αυτή την άποψη από το *Λεβιάθαν* του Χομπς, αναφέρει στην *Ωκεάνα* του πως, «ο νόμος χωρίς το ξίφος είναι απλά χαρτί· το χέρι που κρατά αυτό το ξίφος είναι ο στρατός του έθνους· και ο στρατός του έθνους είναι ένας στρατός στο πεδίο της μάχης ή έτοιμος για τη μάχη όταν η περίσταση το απαιτήσει».¹³

¹⁰ Quentin Skinner, *Liberty before Liberalism*, σ. ix.

¹¹ J.G.A. Pocock: "Machiavelli, Harrington and the English Political Ideologies in the 18th century", *William and Mary Quarterly*, 3rd ser., 22 (1965), σσ. 549-583.

¹² Nelson, σ. 125.

¹³ Toland, σ. 41.

ii. Η κυκλική πορεία των γεγονότων και η θεωρία της ανακύκλωσης

Η σπουδαιότερη όμως συνεισφορά του Χάρινγκτον - αυτή που τον κατατάσσει ως αληθινό πρόδρομο του πολιτικού ανθρωπισμού της Αγγλίας - ήταν η «ανύψωση» των αντιλήψεων του σε μια γενική ιστορία της πολιτικής και στρατιωτικής δύναμης στην Ευρώπη και την Αγγλία. Συγκεκριμένα, όσον αφορά την ιστορία της πολιτικής εξουσίας και πιο συγκεκριμένα τη θεώρηση του γύρω από τη σχέση γης και στρατιωτικής δύναμης στον Δυτικό κόσμο, ο Χάρινγκτον ακολούθησε πραγματικά μία κυκλική πορεία ανάλυσης των γεγονότων, στα πρότυπα του Πολύβιου και έπειτα του Μακιαβέλλι.

Αρχικά, παρουσιάζει τους μεγάλους νομοθέτες της αρχαιότητας (Μωυσή, Λυκούργο, Σόλωνα και Ρωμόλο), σαν τους αγροτικούς μεταρρυθμιστές που είχαν εγκαθιδρύσει Κοινοπολιτείες ελεύθερων κατόχων γης (*freeholders*) και πολεμιστών, οι παρακαταθήκες των οποίων όμως ουσιαστικά καταστράφηκαν από τη Ρωμαϊκή κατάκτηση και τη γέννηση των *latifundia*.¹⁴ Μετά την αποτυχία των Γκράκχων να εμποδίσουν αυτό το εγχείρημα, οι εκάστοτε Καίσαρες και οι πελατειακοί στρατοί τους εγκαθιδρύουν μία ασταθή μοναρχία, στην οποία η γη και οι στρατιωτικές δυνάμεις μοιράζονται μεταξύ του αυτοκράτορα και της συγκλήτου. Στη συνέχεια, οι Γότθοι και τα υπόλοιπα βαρβαρικά φύλα ανατρέπουν τη δομή όλης της αυτοκρατορίας και δημιουργούν φεουδαρχικά καθεστώτα, που ισορροπούν μεταξύ μοναρχίας και αριστοκρατίας. Αυτή η νέα «Γοτθική Ισορροπία»¹⁵ ή «Σύγχρονη Φρόνηση», σύμφωνα με τον Χάρινγκτον, εγκωμιάστηκε μέσω της παράδοσης ως ένα πολιτικό αριστούργημα, ενώ στην ουσία δεν ήταν τίποτα περισσότερο, όπως προαναφέρθηκε, από ένα «αγώνα πάλης» ανάμεσα στον βασιλιά και την αριστοκρατία. Στην Ωκεάνα, η σύγχρονη φρόνηση διήρκησε από τις αγγλο-σαξωνικές εισβολές μέχρι την έλευση της δυναστείας των Τυδώρ.

Η βασιλεία πάντως του Ερρίκου του Ζ' κρίνεται καθοριστική για την εξέλιξη του αγγλικού αγροτικού ζητήματος, αφού τότε απαλλοτριώνεται μεγάλο μέρος των κτημάτων της μοναστηριακής περιουσίας και παράλληλα απελευθερώνονται σταδιακά οι λεγόμενοι δουλοπάροικοι (*tenants*)¹⁶ απ' την δικαιοδοσία των κυρίων τους. Έτσι, ξεκινά ουσιαστικά η ανύψωση τους σε κατόχους γης (οι *mediocri*)¹⁷ σύμφωνα με τον Giannotti), όπου το μοναρχικό καθεστώς δεν θα είχε καμία δικαιοδοσία πάνω στην ιδιοκτησία τους. Βάση λοιπόν αυτής της διαδικασίας που προηγήθηκε, ο

¹⁴ Με τον όρο αυτό την Ρωμαϊκή περίοδο ήταν ευρέως γνωστά τα μεγάλα και οργανωμένα κτήματα γης.

¹⁵ Ο.π., σ. 39.

¹⁶ Ο Χάρινγκτον χρησιμοποιεί και τον όρο «*retainers*», Toland, σσ. 41, 53, 69.

¹⁷ *Machiavellian Moment*, σ. 300.

βασιλιάς Κάρολος ο Α' δεν διέθετε πια ικανό απόθεμα στρατιωτών να πολεμήσουν στο πλευρό του, καθώς πλέον υπήρχαν μόνο ελεύθεροι άνθρωποι (freemen) κάτοχοι γης, με αποτέλεσμα μαζί με το κεφάλι του να πέσει, έστω προσωρινά, και ο θεσμός της μοναρχίας.

Σημαντικό κομμάτι του αγγλικού λαού είχε πλέον στην διάθεση του ικανά περιουσιακά στοιχεία και «έφερε όπλα», κατείχε με λίγα λόγια τη γη, εκείνο το λαμπρό πεδίο για να επαναληφθεί το θεάρεστο έργο του Μωυσή και του Λυκούργου. Ένας «πολυβιανός» κύκλος είχε ήδη ολοκληρωθεί τα πολιτεύματα είχαν κάνει τον κύκλο τους και πλέον είχαν δημιουργηθεί εκείνες οι απαραίτητες προϋποθέσεις για την ίδρυση ενός μικτού πολιτεύματος, μιας ιδανικής δηλαδή πολιτείας, που θεραπεύει τις ατέλειες και εξασφαλίζει τη σταθερότητα και τη διάρκεια. Ο Χάρινγκτον λοιπόν κατόρθωσε να εντάξει το σύνολο των πολιτικών και στρατιωτικών γεγονότων μέσα σ' ένα πλαίσιο μιας ιστορίας της ιδιοκτησίας, που εκλαμβάνεται περισσότερο ως μια κυκλική διαδικασία, ως μία «ανακύκλωση»,¹⁸ μεταμορφώσεων παρά ως μία απλή παράδοση κληρονομιάς.

¹⁸ Ο.π., σσ. 387. ο Πολύβιος σημειώνει τρεις μορφές συνταγματικής δομής, τη μοναρχία, την ολιγαρχία και τη δημοκρατία. Μέσα από την ιστορική και πολιτική πραγματικότητα, ο Πολύβιος διαπιστώνει πως η μοναρχία καταλήγει σε τυραννία. Τότε η τυραννία ανατρέπεται από την ολιγαρχία (ή αριστοκρατία), η οποία με τη σειρά της ανατρέπεται από τη δημοκρατία. Η δημοκρατία εξελισσόταν σε οχλοκρατία, οπότε επενέβαινε κάποιος ισχυρός άνδρας για να εγκαθιδρύσει μοναρχία. Ο φαύλος κύκλος της εναλλαγής πολιτεύματος χαρακτηρίζεται από τον Πολύβιο ως «ανακύκλωση». Βλ. Πολύβιο, *Ιστορίες*, Βιβλίο Στ', μετάφραση-σχόλια Αναστ. Χατήρα, Ελληνικός Εκδοτικός Οργανισμός-Βιβλιόθηκη των Ελλήνων (Αθήνα, χ.χ.), σσ. 23-31.

iii. Οι μισθοφόροι και η θεωρία περί κατοχής όπλων

Πριν περάσουμε στη διεξοδική ανάλυση της στρατιωτικής θεωρίας του Χάρινγκτον και στις επιρροές που δέχτηκε κυρίως από τον Μακιαβέλλι, κρίνεται απαραίτητη μία σύντομη περιγραφή των συνθηκών που επικρατούσαν στον αγγλικό στρατό τον 17^ο αιώνα, μία περίοδος έντονων συγκρούσεων και μαχών για τη Βρετανία και για όλη την Ευρώπη (π.χ. Αγγλο-γερμανικός, Αγγλο-ιρλανδικός και Τριαντακονταετής πόλεμος). Σ' αυτούς τους πολέμους συμμετείχαν κυρίως μισθοφορικά στρατεύματα (mercenaries) με τη μορφή συμβολαίων στους διάφορους ηγεμόνες που αναμίχθηκαν. Βασική αιτία ύπαρξης αυτής της τακτικής, αν και η πολιτική και οικονομική δύναμη του κράτους αυξανόταν βαθμιαία τον 17^ο αιώνα, υπήρξε η αδυναμία του συστήματος να καλύψει επαρκώς την αύξηση των στρατευμάτων: «Ο στρατός ήταν ένα θηρίο με τεράστια κοιλιά και έπρεπε να τραφεί»,¹⁹ ενώ τα νέα όπλα, όπως το μουσκέτο (musket) ήταν ακριβά και πολλά κράτη της Ευρώπης δεν είχαν την οικονομική δυνατότητα για την αγορά τους. Οι συνεχείς μάχες, οι αρρώστιες και η οικονομική ανέχεια του λαού, είχαν ως αποτέλεσμα πολλοί στρατιώτες να μένουν απλήρωτοι και να δημιουργούνται προστριβές και κρούσματα έλλειψης πειθαρχίας μέσα στους κόλπους του στρατεύματος και κατ' επέκταση στη σταθερότητα του κράτους. Φωτεινή εξαίρεση πάντως σ' όλη αυτή την κατάσταση ήταν η χώρα της Ολλανδίας. Η έντονη εμπορική δραστηριότητα που είχε αναπτύξει, δεν επέτρεπε τη συγκέντρωση εκείνου του αναγκαίου ανθρώπινου υλικού για τη στελέχωση των στρατιωτικών της μονάδων. Το οικονομικό όμως απόθεμα που είχε συσσωρευτεί στα ταμεία του κράτους, αρκούσε σε κάθε περίπτωση για να υιοθετηθεί το μέτρο της πληρωμής και της ενοικίασης ξένων και μισθοφορικών δυνάμεων.²⁰

Στη Μεγάλη Βρετανία, μέχρι και την περίοδο της βασιλείας του Ερρίκου του Ζ', η ισορροπία της γαιοκτησίας βρισκόταν στα χέρια των ευγενών, των μεγάλων φεουδαρχών, που έχοντας στη διάθεση τους τις στρατιωτικές υπηρεσίες των καλλιεργητών των τσιφλικιών τους «κατόρθωναν...να ενθρονίζουν και να εκθρονίζουν τους βασιλείς τους, σύμφωνα με τα ποικίλα συμφέροντα τους...». Οι ιππότες και οι μικροί ευπατρίδες ήταν υποδεέστεροι· ο Ερρίκος ο Ζ' όμως καταπολέμησε την ισχύ των ευγενών και «εκχώρησε μεγάλο μέρος των γαιών στην κτήση και την κατοχή μικροκαλλιεργητών ή της μεσαίας τάξης», με αποτέλεσμα οι άνθρωποι αυτοί «να αποδεσμευτούν σε μεγάλο βαθμό από τη δύναμη των

¹⁹ Toland, σ. 40.

²⁰ Works, σ. 683.

γαιοκτημόνων».²¹ Έτσι λοιπόν, με τη σταδιακή εξαφάνιση της φεουδαλικής ιδιοκτησίας, οι κυρίως ευγενείς δεν είχαν πια περισσότερο στρατιωτικό όφελος από τη γη τους, απ' όσο κάθε απλός γαιοκτήμονας. Ευγενείς και κατώτερη γαιοκτημονική αριστοκρατία, ακόμα και οι ιδιοκτήτες που άνηκαν σε κατώτερη κοινωνική τάξη, έγιναν ισότιμοι από την άποψη των στρατιωτικών δυνατοτήτων που παρείχε η νομή της γης, καθώς κάθε πλέρρο είχε την ίδια αξία για την τροφοδοσία ενός στρατεύματος.

Αυτές οι ριζικές αλλαγές οδήγησαν στη σταδιακή απαγκίστρωση της δύναμης του πεζικού - το μεγάλο κομμάτι του αγγλικού στρατού και «το νεύρο του πολέμου»²² - από τον έλεγχο των ευγενών, ενώ το διάταγμα για τους ακολούθους τους στέρησε και το ιππικό, που απαρτιζόνταν κυρίως από άνδρες που προέρχονταν από την παραδοσιακή και την κατώτερη γαιοκτημονική αριστοκρατία. Μετά λοιπόν απ' αυτές τις αλλαγές που συντελέστηκαν τους προηγούμενους αιώνες, είχαν διαμορφωθεί πλέον οι κατάλληλες συνθήκες για την οργάνωση «ενός νικηφόρου λαϊκού στρατού πληβείων, που ήταν πλέον ελεύθερος να επιβάλλει την κυβέρνηση και το πολίτευμα που επιθυμούσε».²³

Εύκολα λοιπόν γίνεται αντιληπτό για ποιους λόγους η θεωρία του Μακιαβέλλι περί της κατοχής των όπλων (*possession of arms*) των πολιτών καθώς και της δημιουργίας μιας στρατιωτικής κοινωνίας στα πρότυπα της Ρώμης (*popolo armato* ή *comitia centuriata*),²⁴ βρήκαν στην Αγγλία πρόσφορο έδαφος. Ο Φλωρεντίνος πολιτικός είχε επισημάνει στα έργα του τη σχέση μεταξύ των δικαιωμάτων και της θέλησης των πολιτών να φέρουν όπλα και να υπηρετήσουν ως στρατιώτες, όταν το απαιτήσουν οι περιστάσεις.²⁵

Επιπλέον, έκρινε ως αναγκαιότητα τη δημιουργία ενός μόνιμου εθνικού στρατού, τη μοναδική δύναμη που μπορούσε να εξασφαλίσει την ασφάλεια και την ελευθερία ενός κράτους. Η οργάνωση άλλωστε ενός τέτοιου στρατεύματος συνδέονταν άμεσα με την πολιτική της κεντρικής εξουσίας στο εσωτερικό του νεοσύστατου εθνικού κράτους, για την εξουδετέρωση των φεουδαρχικών προνομίων ή αυθαιρεσιών, και στο εξωτερικό για την επέκταση του βασιλείου ή την πρόληψη των κινδύνων του.²⁶ Στην Ιταλία όπου ζούσε άλλωστε, είχε δει τα ιταλικά κρατίδια και τα μισθοφορικά στρατεύματα να συντρίβονται από τους Γάλλους και τους Ισπανούς, γεγονός που επηρέασε τον Μακιαβέλλι να υιοθετήσει την

²¹ Toland, σσ. 34-35.

²² Ο.π., σ. 34.

²³ Works, σ. 51.

²⁴ Ο.π., σ. 25.

²⁵ Machiavellian Moment, σσ. 199-204.

²⁶ Παναγιώτης Νούτσος, *Niccolo Machiavelli: Πολιτικός Σχεδιασμός και φιλοσοφία της Ιστορίας*, εκδόσεις Ζαχαροπούλου (Αθήνα, 1983), σ. 54.

άποψη για τη δημιουργία ενός Ιταλικού έθνους που θα κυβερνιέται από ένα λαϊκό ηγεμόνα που θα στηρίζεται στη συνοχή και τον πατριωτισμό ενός εθνικού στρατού. Με εισήγηση δική του άλλωστε συγκροτήθηκε το 1507 και η πρώτη εθνοφυλακή της Φλωρεντίας από ανθρώπους ταπεινής καταγωγής και δουλευτές (*gentre di mestiero*).²⁷

Η τάξη των αρχμισθοφόρων (*condotieri*), είχαν γίνει απαραίτητα πρόσωπα της ιταλικής πολιτικής σκηνής από τότε που η κοινωνική ισχύς και η πολεμική αρετή, της φεουδαλικής αριστοκρατίας είχε καταρρεύσει, ενώ οι αστοί, αν και αρκετά εξασκημένοι στις εσωτερικές συγκρούσεις, δεν κατόρθωσαν να αναλάβουν συστηματικά στρατιωτικά καθήκοντα, καταφεύγοντας στην πρόσληψη μισθοφορικών δυνάμεων. Ο Μακιαβέλλι απορρίπτει αυτό το καθεστώς των μισθοφόρων, καθώς τους θεωρεί «άχρηστους στρατιώτες, που ο μόνος λόγος για να μείνουν ενωμένοι δεν είναι παρά ο λίγος μισθός που θα τους δώσεις, κάτι που ούτε είναι ούτε και μπορεί να είναι αρκετό για να κρατηθούνε πιστοί ή τόσο πολύ φίλοι σου, που να θελήσουνε για το χατίρι σου ακόμα και να πεθάνουνε».²⁸

Σ' αυτό το σημείο, αξίζει άλλη μία αναφορά στην *Οντοπία* του Μωρ, που προσηγήθηκε χρονικά της Ωκεάνας. Στη φανταστική του χώρα, «οι Οντοπιανοί δεν νοιάζονται για το λαό των Ξεπουλιτών (μισθοφόροι) και τους στέλνουν στο θάνατο».²⁹ Οι κάτοικοι της *Οντοπίας* θεωρούν υπηρεσία προς την ανθρωπότητα να απαλλάξουν τον κόσμο από ένα τέτοιο ελεεινό και άτιμο λαό, που συγκεντρώνει τα κατακάθια της ανθρώπινης φύσης. Σύμφωνα με σύγχρονους μελετητές, ο Μωρ σ' αυτό το σημείο εκδηλώνει την περιφρόνηση και το μίσος του για τους Ελβετούς, που ήταν το κύριο σώμα των μισθοφόρων εκείνη την εποχή.³⁰

Όλες αυτές τις ιδέες τις επεξεργάστηκε και τις προώθησε ο Τζέιμς Χάρινγκτον, βαθιά πεποίθηση του οποίου ήταν πως μία Κοινοπολιτεία της οποίας ο στρατός περιλαμβάνει μισθοφόρους, «για να είναι ασφαλής, πρέπει να βρίσκεται μόνο στην κατάσταση της Βενετίας, αλλά και πάλι σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να είναι σπουδαία».³¹ Στην Ωκεάνα όμως δεν υπήρχαν καθόλου μισθοφόροι.³² Για τον Άγγλο φιλόσοφο η συμμετοχή στον στρατό αποτελούσε ταυτόχρονα και ένα είδος έκφρασης της πολιτικής αρετής ως συμμετοχή στη διακυβέρνηση της πολιτικής κοινότητας, με αποτέλεσμα να συνηγορεί στην αναγκαιότητα συγκρότησης ενός στρατεύματος στο πλαίσιο μιας αγροτικής δημοκρατίας στρατιωτών-πολιτών (*citizen militia*) ελεύθερων κατόχων γης - διανεμημένης με σχετική ισότητα - κατόχων δηλαδή εκείνων των

²⁷ Ο.π.

²⁸ *Machiavelli*, Α' Τόμος, σ. 365.

²⁹ *Μωρ*, σ. 120.

³⁰ *Μπερνέρι*, σ. 86.

³¹ *Toland*, σ. 123.

³² *Works*, σ. 696.

ανθρώπινων πηγών (αυτό που ο Μακιαβέλλι αποκαλεί *materia*),³³ που θα ήταν αναγκαίες για να διανείμουν την πολιτική εξουσία σε ισορροπημένους δρόμους, προσεγγίζοντας το μοντέλο μιας αυτοπροστατευόμενης Κοινοπολιτείας.

Με τη συμμετοχή λοιπόν στο στράτευμα ενός αρκετά μεγάλου κομματιού του λαού της Ωκεάνας, ο Χάρινγκτον εξασφάλιζε αυτομάτως ένα πολυπληθή μαζικό λαϊκό στρατό – σε αντίθεση με την αρχαία Σπάρτη που κατά τη διάρκεια κατακτητικού πολέμου, δεν υπήρχε δύναμη να υπερασπίσει την πόλη – καθώς σύμφωνα με την αντίληψη του «το να κάνεις πολέμους με μικρές δυνάμεις δεν είναι θέμα διαχείρισης, αλλά χάσιμο χρόνου, μία ασθένεια, μια χρονοβόρα και οδυνηρή κατανάλωση ανθρώπινου δυναμικού και χρήματος».³⁴

Γι' αυτόν η κατοχή των όπλων, υπήρξε αρχικά μία λειτουργία της φεουδαλικής ιδιοκτησίας, αποδεδειγμένα βασισμένη πάνω στην κατοχή γης. Σύμφωνα και με τον Ροσοκ, «η γη έπρεπε να συντηρήσει τους στρατιώτες» ενώ, «αν το μεγαλύτερο κομμάτι της γης βρισκόνταν στα χέρια ενός ανθρώπου, ή λίγων, τότε ο στρατιώτης θα ήταν υπηρέτης του κυρίου του και θα πολεμούσε γι' αυτόν».³⁵ Μόνο λοιπόν όταν η γη είναι δίκαια διανεμημένη ανάμεσα σε μία τάξη ελεύθερων κατόχων γης, μπορούν οι στρατιώτες να μετατραπούν σε πολίτες (ή ελεύθεροι άνθρωποι), κατά συνέπεια σε πολίτες-στρατιώτες.³⁶

Η κρίσιμη διάκριση λοιπόν βρίσκεται ανάμεσα στην υποτέλεια και την ελευθερία κατοχής γης: η ελεύθερη κατοχή γης προκαλεί την ελευθερία των όπλων και συνεπώς την ανεξαρτησία της προσωπικότητας, της ελεύθερης πολιτικής δράσης και αρετής. Η πολιτικοποίηση της ανθρώπινης οντότητας είχε βρει πλέον την απόλυτη έκφραση της στη γλώσσα της Αγγλικής πολιτικής σκέψης: ο «Άγγλος του Θεού» είχε πλέον μετατραπεί σε «πολιτικό ζώο» της αρετής του ξίφους του και της ελεύθερης κατοχής γης.³⁷

Επίσης, η σχέση μεταξύ της κατοχής ιδιοκτησίας και της στρατιωτικής ιδιότητας αποτελεί ένα ακόμα πεδίο ταύτισης του Άγγλου φιλοσόφου με τον Αριστοτέλη. Στα Πολιτικά διασαφηνίζεται κατηγορηματικά πως το δικαίωμα απόκτησης πολιτικών προνομίων κατέχουν μόνο «οί κεκτημένοι τά ὄπλα»,³⁸ οι κάτοχοι δηλαδή του οπλισμού. Στο ίδιο πνεύμα και βάση του τρίτου κανονισμού της Ωκεάνας, ο Χάρινγκτον διαιρεί τους πολίτες ανάλογα με την αξία των περιουσιακών τους στοιχείων· εκείνοι που κατέχουν ετήσιο εισόδημα άνω

³³ Ο.π., σ. 23.

³⁴ Toland, σ. 188, «To make wars with small forces is no husbandry, but a waste, a disease, a lingering and painful consumption of men and money».

³⁵ *Ancient Constitution*, σ. 129.

³⁶ Ο.π.

³⁷ *Machiavellian Moment*, σ. 386.

³⁸ Πολιτικά, Βιβλίο Γ', 1279b, σ. 311 και Βιβλίο Δ', 1297b, σ. 451.

των εκατό λιρών κρίνονται ικανοί για να υπηρετήσουν ως μέλη του Ιππικού, ενώ αντίθετα εκείνοι που διαθέτουν ετήσιο εισόδημα λιγότερο από 100 λίρες, πρέπει να είναι και ικανοποιημένοι που είναι και μέλη του πεζικού.³⁹

iv. «Το χρήμα δεν είναι το νεύρο του Πολέμου»

Η επίτευξη μιας τέτοιας κοινωνίας δεν θα επιτυγχάνονταν σε καμία περίπτωση όμως μέσω του χρήματος. Ο Φλωρεντίνος πολιτικός, αντλώντας παραδείγματα από τη Ρωμαϊκή ιστορία υποστήριξε χαρακτηριστικά πως «το χρήμα σου αυγατίζει τη δύναμη, δεν σου τη δίνει, κι από μονάχο του δεν είναι τίποτα και ούτε σε ωφελεί σε τίποτα, άμα δεν έχεις πιστό στρατό, γιατί χωρίς το στρατό το χρήμα δεν φτουράει»,⁴⁰ καταλήγοντας πως «το χρυσάφι δεν είναι το νεύρο του πολέμου, μα οι καλοί στρατιώτες (πολίτες).⁴¹ Γιατί το χρυσάφι δεν φτάνει να σου βρει καλούς στρατιώτες, μα οι καλοί στρατιώτες φτάνουν να σου βρουν το χρυσάφι. Γιατί αν οι Ρωμαίοι ήθελαν να κάνουν πόλεμο ακουμπώντας περισσότερο στο χρυσάφι παρά στο σίδηρο, δεν θα τους έφταναν όλοι οι θησαυροί του κόσμου, άμα λογαριάσουμε τις μεγάλες επιχειρήσεις που έκαναν και τις δυσκολίες που βρήκαν μπροστά τους».⁴² Ο χρυσός λοιπόν δεν θα έφερνε ποτέ τη στρατιωτική νίκη, παρά μόνο οι πιστοί στρατιώτες ενισχυμένοι από τη γη τους.

Ο Χάρινγκτον υιοθετεί αυτή την άποψη και αξιολογεί τα πλούτη ως ένα εφήμερο προϊόν που «έχει φτερά και την τάση να ελαττώνεται»⁴³ σε αντίθεση με τη γη που αποτελεί πάντα μία σταθερή και σίγουρη αξία. Στην *Ωκεάνα* του αναφέρει επηρεασμένος από τον Μακιαβέλλι, πως η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία «έδειχνε ελάχιστη προσοχή στα χρήματα, όταν διεξήγαγε πόλεμο»,⁴⁴ ενώ στο *Προνόμιο της Λαϊκής Κυβέρνησης* διευκρινίζει πως «μια τράπεζα ποτέ δεν πλήρωσε ένα στρατό ή πληρώνοντας ένα στρατό σύντομα δεν υπήρχε τράπεζα»,⁴⁵ μία άποψη που βρίσκεται στην «καρδιά» της στρατιωτικής του θεωρίας. Τέλος στο *Πόρισμα (Corollary)* του καταλήγει πως «ένας στρατός που στηρίζεται

³⁹ Toland, σ. 84.

⁴⁰ Machiavelli, σ. 416.

⁴¹ Works, σ. 690.

⁴² Machiavelli, σ. 417.

⁴³ Works, σ. 404.

⁴⁴ Toland, σ. 188.

⁴⁵ Works, σ. 404.

πάνω σ' ένα χρυσό πόδι θα καταντήσει τόσο σαθρός, όπως ακριβώς αν αυτό (το πόδι) ήταν ξύλινο».⁴⁶

Έχοντας ως πρότυπο τις αρχαίες κοινωνίες που περίμεναν απ' αυτούς τους ελεύθερους κατόχους γης να υπηρετήσουν ως στρατιώτες όταν παρουσιάζονταν η ανάγκη, δυσανασχετούσε όταν στα χρόνια της μοναρχίας έβλεπε την παραδοσιακή Αγγλική κληρονομική αριστοκρατία να έχει απωλέσει το στρατιωτικό της πνεύμα, παύοντας να χρησιμοποιεί τα όπλα, με αποτέλεσμα να οδηγείται στη μαλθακότητα και στο μέτρο της μίσθωσης αντικαταστατών, κυρίως υπηρετών και κακοποιών στοιχείων για να υπηρετήσουν στο στρατό.

Για τον Χάρινγκτον όμως, μόνο μια «citizen militia», μια εθνοφυλακή πολιτών, θα μπορούσε να προστατέψει το έθνος στο πλαίσιο μιας λογικής υποχρέωσης των πολιτικών τους καθηκόντων αλλά και μιας εσωτερικής «ανάγκης» παράλληλα να υπερασπιστούν τις περιουσίες τους, την οικογένεια τους, το λαό και την πατρίδα. «Ο μόνιμος στρατός της Κοινοπολιτείας» έλεγε, «περιλαμβάνει σαράντα χιλιάδες στρατιώτες, όχι της τύχης, ούτε στο σώμα ούτε όσον αφορά την πληρωμή, αλλά πολίτες με τα επαγγέλματα και τα εμπορεύματα τους, πάντα πρόθυμοι να υπακούσουν σε διαταγή...».⁴⁷ Για άλλη μια φορά είναι εμφανής η ταύτιση του με τον Φλωρεντίνο, που ενάμισυ αιώνα περίπου νωρίτερα, αποσαφήνιζε πως «όποιος ή μια πολιτεία θέλει να υπερασπιστεί πεισματικά τον εαυτό της ή ένας στρατός να πολεμήσει το ίδιο πεισματικά στη μάχη, πρέπει προπαντός να μηχανευτεί τρόπο και να ποτίσει την ψυχή του πολεμιστή με την ιδέα της ανάγκης»,⁴⁸ ενώ στον Ηγεμόνα του ξεκαθαρίζει πως «ο πόλεμος είναι δίκαιος για όσους είναι αναγκαίος, και τ' άρματα είναι ευλογημένα για όσους άλλη ελπίδα δεν έχουν έξω από τα άρματα».⁴⁹

Απόλυτα πεπεισμένος για την ορθότητα των λόγων του Μακιαβέλλι, ο Χάρινγκτον κατακρίνει τα στρατεύματα που στηρίζονται στην βαριά φορολογία του λαού, διότι λόγω της εμπειρίας και της αίσθησης της κοινής λογικής, «στρατός που στηρίχθηκε αποκλειστικά στους φόρους και το χρήμα, δεν υπήρχε περίπτωση να μη διαλυθεί ή να κάνει βήματα προόδου».⁵⁰ Επίσης, σε άλλο σημείο της Ωκεάνας του αναφέρει πως «ένας στρατός που στηρίζεται απλά σε φόρους, είναι απλώς ένας φανταχτερός στρατός», ενώ επιπλέον μία τέτοια πολιτική διχάζει το λαό και οδηγεί ειδικά το φτωχό του κομμάτι σε αντιδράσεις, με αποτέλεσμα «ένας ηγεμόνας που μισείται από τον λαό του να μη μπορεί

⁴⁶ Toland, σ. 225, «An army that goes upon a golden leg will be as lame as if it were a wooden one».

⁴⁷ Works, σ. 683.

⁴⁸ Machiavelli, σ. 475.

⁴⁹ Ο.π., σ. 276.

⁵⁰ Toland, σ. 225.

να νιώσει ασφαλής» γι' αυτό, καταλήγει στο συμπέρασμα πως, «τα όπλα που στηρίζονται στην ιδιοκτησία εξολοθρεύουν τους εχθρούς και δημιουργούν φίλους, αλλά αυτά που συντηρούνται απλώς από φόρους, αποκτούν εχθρούς που έχουν ρίζες και φίλους που δεν έχουν τίποτα».⁵¹

Σε μια προσπάθεια του να ενισχύσει αυτή την επιχειρηματολογία ο Χάρινγκτον, προσφεύγει σε παραδείγματα, με τη μορφή διαδοχικών ρητορικών ερωτήσεων μάλιστα, από την αρχαία αλλά και την πιο πρόσφατη ιστορία, π.χ. «ο Αλέξανδρος έλαβε υπόψη του το ταμείο του, στον σχεδιασμό του για την Περσία;», ή «μπορεί κανείς άνθρωπος να φανταστεί ότι οι Γαλάτες, οι Γότθοι, οι Βάνδαλοι, οι Ούνοι, οι Λομβαρδοί, οι Σάξωνες, οι Νορμανδοί, έκαναν τις επιδρομές και τις κατακτήσεις τους από τη δύναμη του ταμείου τους;» ή τέλος «τι χρήματα είχε ο Γουσταύος⁵², ο πιο νικηφόρος από τους σύγχρονους ηγεμόνες όταν οδήγησε με επιτυχία τη Σουηδία στα γερμανικά εδάφη;».⁵³ Βασική επιδίωξη συνεπώς του Χάρινγκτον ήταν να «πλαστεί» ένας τύπος στρατιώτη εξαιρετικά ικανού και προικισμένου με το πνεύμα της ολοκληρωτικής προσφοράς, ο δεν θα δίσταζε να θυσιάσει ακόμη και το προσωπικό του συμφέρον για το καλό του λαού της Αγγλίας.

Σ' αυτή την κατεύθυνση, απορρίπτει κάθε είδος οικονομικής εξάρτησης των στρατιωτών απ' οποιονδήποτε ηγεμονίσκο ή πρίγκιπα ή ακόμα και από το ίδιο το κράτος και αντιπαραβάλλει ένα μοντέλο αγροτικής κοινωνίας με αυτάρκεια και οικονομικά ανεξάρτητους στρατιώτες-κατόχους γης, οι οποίοι «πάνω στο άνθος της ηλικίας τους, είναι έτοιμοι να υπερασπιστούν με τα όπλα τα εδάφη τους»,⁵⁴ από τη στιγμή που η δύναμη τους θα στηρίζεται και θα εξαρτάται αποκλειστικά από την ιδιοκτησία της γης.

Η συνολική λοιπόν αυτή θεώρηση του Αγγλου στοχαστή περί της οικονομικής αυτάρκειας, άρα τελικά και της ανεξαρτησίας των στρατιωτών-πολιτών στο πλαίσιο μιας ελεύθερης αγροτικής κοινωνίας, έχει αναμφίβολα τις ρίζες στον Μακιαβέλλι. Ο Χάρινγκτον φτάνει σ' αυτή την παραδοχή μελετώντας τις συνθήκες και τη φιλοσοφία που επικρατούσε στο στράτευμα της Κοινοπολιτείας της Ρώμης. Ο στρατός των πολιτών της Δημοκρατίας ήταν άλλωστε εκείνος που την στερέωσε και στη συνέχεια την κατέστησε ισχυρή, παρά ένας επαγγελματικός

⁵¹ Ο.π., σ. 72.

⁵² Ο Γουσταύος Αδόλφος της Σουηδίας υπήρξε ένας από τους πιο μεγάλους ανακαινιστές του στρατού. Επιτάχυνε τις κινήσεις του πεζικού παρατάσσοντας το σε έξι στοίχους (αντί των συνηθισμένων δέκα), που έβαλλαν σε ομοβροντία (με τουφέκι που είχε γέμισμα γρηγορότερο, με χάρτινα φυσίγγια). Στο ιππικό, ο Σουηδός βασιλιάς εφάρμοσε την τακτική της γρήγορης εφόδου με σπαθιά ξεγυμνωμένα, χωρίς να προηγούνται βολές με καραμπίνες, όπως ήταν ο κανόνας ως τότε.

⁵³ Ο.π., σ. 225.

⁵⁴ Ο.π., σ. 109.

στρατός της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας· εύλογα λοιπόν αναρωτιέται, με τη φωνή του Hermes de Caduceo, λόρδου ρήτορα της φυλής της Nubia, (μία από τις πενήντα φυλές της Ωκεάνας), «τι ήταν αυτό που γέννησε άραγε την ένδοξη Κοινοπολιτεία της Ρώμης, εκτός από το ξίφος στα χέρια των πολιτών»;⁵⁵ Έτσι ακριβώς και για τον Χάρινγκτον, «ο στρατός που στηρίζεται αποκλειστικά στα χρήματα ενός ανθρώπου ή μιας αριστοκρατίας, αυτός ακριβώς ο στρατός είναι μοναρχικός, ενώ όταν δεν συμβαίνει κάτι τέτοιο, είναι ένας λαϊκός στρατός... και οι Αγγλικές στρατιωτικές δυνάμεις, είναι λαϊκές δυνάμεις».⁵⁶

v. Μόνιμος στρατός και στρατός Μάχης

Στην άποψη του Χομπς, πως «ο νόμος χωρίς το ξίφος δεν είναι τίποτε άλλο παρά χαρτί», ο Χάρινγκτον έρχεται λίγα χρόνια αργότερα να συμπληρώσει πως «αυτό το ξίφος χωρίς το χέρι που το κρατά, είναι απλώς ένα κρύο σίδερο· και το χέρι που κρατά αυτό το ξίφος δεν είναι άλλο παρά ο στρατός ενός έθνους». Ως ακολούθως, αυτός ο στρατός «είναι ένα κτήνος που έχει μια τεράστια κοιλιά και πρέπει να τραφεί» είναι εν ολίγοις η μόνη δύναμη που μπορεί και έχει καθήκον να προφυλάξει τους πολίτες της χώρας από κάθε εξωτερικό ή εσωτερικό κίνδυνο και να υπεραμυνθεί την αρχή της ισορροπίας: «στα βοσκοτόπια πρέπει να επιβληθεί η ισορροπία της ιδιοκτησίας, η οποία όμως χωρίς το λαϊκό ξίφος δεν είναι παρά ένα όνομα ή απλώς ένα φτύσιμο βατράχου».⁵⁷

Ο Χάρινγκτον, αν και επιδίωκε την εσωτερική «ειρήνη και γαλήνη» και απεχθανόταν αντίστοιχα «τις ταραχές και τις καταχρήσεις»,⁵⁸ συνηγορούσε στην άποψη του Μακιαβέλλι, πως η συνεχής ειρήνη κάνει τους ανθρώπους «θηλυπρεπείς και διεφθαρμένους».⁵⁹ Σύμφωνα λοιπόν με την αντίληψη του Χάρινγκτον, ο στρατιώτης-πολίτης σε καιρό ειρήνης θα εργάζεται μεν στη γη του, αλλά παράλληλα οφείλει να βρίσκεται και σε μια συνεχή εγρήγορση, ώστε όταν θα φτάσει η ώρα να είναι έτοιμος να ριχτεί με προθυμία στο πεδίο της μάχης. Μόνο μία *citizen militia* επομένως θα μπορούσε να εγγυηθεί την ελευθερία και την ασφάλεια ενός έθνους. Αυτός όμως ο στρατός, αν και δεν έπρεπε να απωλέσει ποτέ το αίσθημα

⁵⁵ Ο.π., σ. 100.

⁵⁶ *Works*, σ. 775, «Where an army subsisteth upon the pay or riches of a single person, or of a nobility, that army is always monarchical. Where an army subsisteth not by the riches of a single person, nor of a nobility, that army is always popular... and the English armies are popular armies».

⁵⁷ *Toland*, σ. 41.

⁵⁸ Ο.π., σ. 54, 181 και 153 αντίστοιχα.

⁵⁹ Ο.π., σ. 148.

της επαγρύπνησης και της συνεχούς ετοιμότητας, δεν θα ήταν σε καμία περίπτωση μία δύναμη μόνιμων στρατιωτών καριέρας.

Ο Χάρινγκτον απορρίπτει λοιπόν τη δημιουργία ενός μόνιμου, αμετάβλητου στρατού (*standing army*), ο οποίος στο μυαλό του δεν είναι τίποτα παραπάνω από ένα συνονθύλευμα μισθοφόρων, στυγνών επαγγελματιών μακριά από κάθε έννοια αρετής, με μοναδικό μέλημα την απόκτηση όλο και περισσότερου πλούτου, την κατεξοχήν δηλαδή δύναμη της διαφθοράς. Είναι με λίγα λόγια μία απομίμηση, ένα κακέκτυπο του μοντέλου των φυλάκων στην αρχαιότητα που όπως είναι γνωστό χρησιμοποιούνταν συχνά από τους εκάστοτε τυράννους για την υλοποίηση των ιδιοτελών και αντιδημοκρατικών τους σχεδίων.⁶⁰ Αξίζει βέβαια να επισημανθεί πως, ο Χάρινγκτον μεταχειριζόνταν μεν στο λεξιλόγιο του τον όρο «μόνιμος στρατός» αλλά αποδίδοντας του περισσότερο μια στρατιωτική ερμηνεία, κυρίως σε αντιδιαστολή με τον στρατό μάχης (*marching army*) που συναντάμε κυρίως στην *Ωκεάνα*.

Η διαφορά εντοπίζεται στο σημείο πως ο στρατός μάχης ήταν ένας ανά πάσα στιγμή μάχιμος στρατός ελευθέρων κατόχων γης, ενώ αντίθετα, σύμφωνα με τον Χάρινγκτον, ένας μόνιμος στρατός αποτελούνταν από μισθοφόρους, άντρες δηλαδή που εξαρτώνται από κάποιο άλλο άντρα, τον στρατηγό τους ή τον κυβερνήτη που καθόριζε τη ζωή τους. Αυτή η εξάρτηση όμως τους στερούσε την ανεξαρτησία και την αρετή, βασικές έννοιες στην κοσμοθεωρία του Χάρινγκτον. Παρόλα αυτά, ο Χάρινγκτον επέτρεπε μόνο στον Ολφέα Μεγαλήτορα, «τον ακατανίκητο στο πεδίο της μάχης»⁶¹ και «ασύγκριτο πατριώτη»⁶² λόγω της ανηθικότητας, της υπερφυσικής του φύσης και της «Ύψηλότητας του», να έχει υπό τις διαταγές του τον στρατό της *Ωκεάνας*.⁶³ Ένα πρόσωπο υψηλού κύρους και κοινής αποδοχής, διασφαλίζει την πειθαρχία και εμπνέει το στράτευμα, καθώς «ένας ολόκληρος στρατός, ακόμη κι αν δεν ξέρει ούτε να γράφει ούτε να διαβάσει, δεν φοβάται μια εξέδρα, η οποία ξέρει ότι είναι απλώς χώμα ή πέτρα· ούτε (φοβάται) ένα κανόνι, το οποίο χωρίς ένα χέρι να το πυροδοτεί, είναι απλώς ένα ψυχρό σίδηρο· ως εκ τούτου, ένας στρατός φοβάται μόνο (την εξουσία) ενός άνδρα».⁶⁴ Τέλος, κάποιες μικρές μόνιμες εφεδρείες που συγκροτήθηκαν, έβρισκαν τη

⁶⁰ *Machiavellian Moment*, σ. 411.

⁶¹ *Works*, σ. 359.

⁶² *Toland*, σ. 77.

⁶³ *Ο.π.*, σ. 219.

⁶⁴ *Ο.π.*, σ. 38, «A whole Army, tho they can neither write or read, are not afraid of a Platform, which they know is but Earth or Stone nor of a Cannon, which without a hand to give fire to it, is but cold Iron: therefore a whole Army is afraid of one Man».

χρησιμότητα τους μόνο σε περιπτώσεις έκτακτων πολέμων και μεγάλων φυσικών καταστροφών.⁶⁵

Γίνεται πλέον αντιληπτό πως η Ωκεάνα είναι «ένα έθνος που εξασκεί τις πολιτικές λειτουργίες της στην στρατιωτική ή πολεμική πειθαρχία... η οποία γεννά το υψηλότατο στάδιο του θάρρους».⁶⁶ Αποτελεί ίσως την ανώτατη μορφή κοινωνικής αρετής που έχει ως στόχο τη συγκρότηση ενός στρατού πολιτών, υψηλού φρονήματος και όχι αρρωστημένου, με λίγα λόγια ενός φρονήματος του ελεύθερου λαού.⁶⁷ Στην Ωκεάνα άλλωστε, η στρατιωτική εκπαίδευση έπρεπε να είναι «το βασικό» χαρακτηριστικό της σχολικής εκπαίδευσης.⁶⁸ Ο Χάρινγκτον λοιπόν διακρίνει δύο είδη στρατού, στα οποία «οι νέοι (18-30) θα αποτελούν τον στρατό μάχης και οι μεγαλύτεροι τον μόνιμο στρατό, τις ολιγάριθμες δηλαδή προσωπικές φρουρές (garrisons) του έθνους».⁶⁹ Για την επίλυση των στρατιωτικών θεμάτων της χώρας, ο Χάρινγκτον προέβλεπε τη συγκρότηση ενός Συμβουλίου του Πολέμου (Council of War),⁷⁰ το οποίο θα αποτελούνταν από εννέα ιππότες, τρεις σε κάθε περιοχή· κάποιοι απ' αυτούς θα εκλέγονταν από το συμβούλιο του κράτους, ενώ οι υπόλοιποι από τη σύγκλητο. Σ' αυτό το σημείο πρέπει να επισημανθεί πως η σύγκλητος κατέχει το δικαίωμα – σε εξαιρετικά έκτακτες περιπτώσεις, όπως κατά τη διάρκεια πολέμου – να προσθέσει στο Συμβούλιο του Πολέμου χωρίς καμία διαδικασία μία χούντα (junta) εννιά επιπλέον ιπποτών, μετατρέποντας μ' αυτόν τον τρόπο βάση διατάγματος την Κοινοπολιτεία σε Δικτατορία της Ωκεάνας (Dictator Oceanae), για περιορισμένο όμως χρονικό διάστημα, συνήθως διάρκειας τριών μηνών.⁷¹

Επίσης, «αρχηγός του στρατού θα είναι ο στρατηγός (strategos)» (εκλέγεται προαιρετικά και ένας αναπληρωματικός), ο οποίος οφείλει να εφοδιάζει το στράτευμα με πυρομαχικά και τρόφιμα και γενικότερα να εξασφαλίζει όλες εκείνες τις ανάγκες ώστε ο στρατός να είναι έτοιμος να οδηγηθεί στον πόλεμο υπό τη δύναμη και την αρχή του.⁷² Ο στρατηγός πλαισιώνονταν από έξι ύπατους αρμοστές και από κοινού αποτελούσαν εκείνο το κυρίαρχο κομμάτι της κοινοπολιτείας, έχοντας το δικαίωμα της σύγκλησης συνεδριάσεων και του δικαίωματος ψήφου και υποβολής προτάσεων σε κάθε συμβούλιο της συγκλήτου ή της εξουσίας γενικότερα,

⁶⁵ Works, σ. 683.

⁶⁶ Toland, σ. 99 και Works, σ. 443.

⁶⁷ Works, σσ. 736-737.

⁶⁸ Toland, σ. 184.

⁶⁹ Ο.π., σ. 83.

⁷⁰ Ο.π., σ. 122.

⁷¹ Ο.π., σσ. 129-130.

⁷² Ο.π., σ. 121.

είτε από κοινού είτε ο καθένας χωριστά.⁷³ Το Συμβούλιο του Πολέμου εκλέγει μετά από λεπτομερή έρευνα τους πολέμαρχους ή τους αξιωματικούς του στρατού, από τους οποίους ένα ποσοστό έπρεπε να είναι υποχρεωτικά νεαρής ηλικίας.⁷⁴ Πιο συγκεκριμένα, η νεολαία της Κοινοπολιτείας αριθμούσε περίπου πεντακόσιες χιλιάδες άτομα, ενώ οι αντιπρόσωποι της ονομάζονταν στρατιώτες (*stratiots*). Έπειτα, αυτοί οι αντιπρόσωποι συναθροίζονταν σε εκατοντάδες (*hundreds*) και εξέλεγαν τους λοχαγούς (*captains*) και τους σημαιοφόρους (*ensigners*) τους.⁷⁵ Κάθε χρόνο, από το ένα πέμπτο επί του συνόλου των νέων (εκατό χιλιάδες), στελεχώνονταν ο μόνιμος στρατός του έθνους, ο οποίος περιλάμβανε 200 στρατιώτες ιππικού και 600 πεζικού ανά φυλή και συνολικά 10000 ιππικό και 30000 πεζικό, που καθήκον του είναι να βρίσκεται σε συνεχή εγρήγορση και ετοιμότητα, για να απαντήσει σε κάθε απειλή».⁷⁶

Εκτός από τον μόνιμο στρατό, το σύνταγμα της Ωκεάνας, προέβλεπε και τη σύσταση λαϊκών στρατιωτικών και επιβοηθητικών επαρχιακών (*provincial*) μονάδων, στη Σκωτία και την Ιρλανδία (1000 στρατιώτες ιππικού και 5000 πεζικάριοι, με τριχρονή θητεία, ηλικίας 18-30).⁷⁷ Αξίζει να σημειωθεί πως ο Χάρινγκτον είχε ταχθεί υπέρ της επιστροφής βετεράνων στους κόλπους του στρατεύματος. Όσοι απ' αυτούς το επιθυμούσαν, μπορούσαν να συνδράμουν λόγω της εμπειρίας τους, προτείνοντας μέτρα για τη βελτίωση του στρατεύματος.⁷⁸ Επίσης, σύμφωνα με τον 17^ο κανονισμό της Ωκεάνας τα μέλη κάθε ενορίας, μία φορά το χρόνο, συναθροίζονταν για να εκλέξουν μέσω μυστικής ψηφοφορίας εκείνους που θα στελέχωναν τις χαμηλότερες βαθμίδες των στρατιωτικών σωμάτων, οι οποίοι υποχρεωτικά δεν έπρεπε να ανήκουν στις τάξεις του ιππικού, αλλά και τον διοικητή της Αστυνομίας που υποχρεωτικά δεν έπρεπε να ανήκει στη δύναμη του πεζικού.⁷⁹

Τέλος, σύμφωνα με τον 19^ο κανονισμό, σε κάθε ενορία βρίσκονταν λεπτομερείς λίστες που ανέγραφαν τον συνολικό αριθμό των ανθρώπων, μικρών ή μεγάλων, που είχαν το δικαίωμα να φέρουν όπλα. Αυτή η λίστα ανανεώνονταν και καταγράφονταν ετησίως από τον υπεύθυνο των καταλόγων, που ονομαζόταν Στύλος του Νείλου (*Pillar of Nilus*).⁸⁰ Ο Χάρινγκτον επίσης, δεν έδειχνε καθόλου έλεος για τους στρατιωτικούς λιποτάκτες. Όποιος πολίτης δεν επιθυμούσε να υπηρετήσει την τριετή θητεία του στο στρατό και γενικότερα δεν διακατέχονταν από καμία

⁷³ Ο.π., σ. 123.

⁷⁴ Ο.π., σ. 187.

⁷⁵ Ο.π., σσ. 207-208.

⁷⁶ Ο.π., σσ. 237-238.

⁷⁷ *Works*, σ. 682.

⁷⁸ *Toland*, σ. 175.

⁷⁹ Ο.π., σ. 83.

⁸⁰ Ο.π., σ. 97.

διάθεση να συμμετάσχει σε κάποια εκλογική διαδικασία της χώρας, τότε ήταν υποχρεωμένος από το νόμο «να μεταφέρει τον εαυτό του και το κτήμα του, χωρίς καμία απολύτως παρενόχληση και εμπόδιο, σε άλλο έθνος.⁸¹»

Τα Αγγλικά στρατεύματα λοιπόν, ήταν ένας λαϊκός στρατός όπου «ο κοινός στρατιώτης είναι ένας καλύτερος άνθρωπος από τον στρατηγό κάποιου μοναρχικού στρατού».⁸² Ο κάθε στρατιώτης της Ωκεάνας έπρεπε να γαλουχηθεί νιώθοντας περιφρόνηση προς την αριστοκρατία παλιού τύπου και έχοντας παράλληλα πλήρη συνείδηση της δικής τους δύναμης και αποστολής να δείχνει τυφλή εμπιστοσύνη στους δημοκρατικά εκλεγμένους διοικητές τους. Ως εκ τούτου, τα μέλη του Κοινοβουλίου εξέλεγαν τους ανθρώπους που θα στελέχωναν τα υψηλότερα αξιώματα, ενώ οι λαϊκές συνελεύσεις των ενοριών εξέλεγαν τους αξιωματούχους των μεσαίων και των χαμηλότερων βαθμίδων. Μόνο ένας ακραιφνής στρατός λοιπόν πολιτών, ελεύθερων κατοίκων γης και σε καμία περίπτωση μισθοφόρων - που «τα συμφέροντα τους είναι εκ διαμέτρου αντίθετα»⁸³- μπορούσε να εγγυηθεί την ασφάλεια και την «μακροημέρευση»⁸⁴ της Κοινοπολιτείας.

⁸¹ Ο.π., σ. 216.

⁸² Ο.π., σ. 185.

⁸³ Ο.π., σ. 188.

⁸⁴ Ο.π., σ. 193.

vi. Ο επεκτατικός και αποικιακός προσανατολισμός της Ωκεάνας

Η Κοινοπολιτεία του Χάρινγκτον επομένως ήταν στην πραγματικότητα μία ομοσπονδία ελεύθερων ανθρώπων· σύμφωνα με τον δάσκαλο του Μακιαβέλλι «μια πολιτεία που θέλει να ζει ελεύθερη πρέπει να έχει δύο σκοπούς: ο πρώτος, να μεγαλώνει με τις κατακτήσεις της και ο άλλος να κρατιέται ελεύθερη».⁸⁵ Από τη στιγμή λοιπόν που το νομοθετικό πλαίσιο της Ωκεάνας εξασφάλιζε σε ικανοποιητικό βαθμό την ελευθερία δράσης και συνείδησης χωρίς αυτή βέβαια να ολισθαίνει σε αναρχία, η χώρα έπρεπε πλέον να βρει τα μέσα ώστε να γίνει ισχυρή και αυτάρκης. Ένα από τα μέτρα που συστήνει ο Χάρινγκτον για την αποκομιδή αρκετών οφελών, είναι εκείνο που εκπορεύεται από την πολιτική της στρατιωτικής καθυπόταξης των επαρχιών ακολουθώντας το παράδειγμα των «beneficiaries ή των στρατιωτικών αποικιών των Ρωμαίων αυτοκρατόρων».⁸⁶ Για τον Άγγλο φιλόσοφο όμως «οι αποικίες... είναι ακόμη παιδιά που δεν μπορούν να ζήσουν χωρίς το θηλασμό των στήθων των μητέρων-πατρίδων... ενώ αν δεν ενηλικιωθούν δεν μπορούν να απογαλακτιστούν (από τις μητέρες τους)».⁸⁷ Απαραίτητη λοιπόν για την ενδυνάμωση και τη διοίκηση των αποικιών, κρίνονταν η επάνδρωση εκστρατευτικών στρατευμάτων κυρίως από τη «δεξαμενή» της τάξης της παραδοσιακής και της κατώτερης γαιοκτημονικής αριστοκρατίας, τα μέλη της οποίας ήταν και επαρκώς εκπαιδευμένα στη χρήση του οπλικού εξοπλισμού της χώρας ενώ συγχρόνως είχαν και τη νόμιμη αξίωση να απαιτήσουν μερίδιο της γης, το δώρο του Θεού προς τους ανθρώπους. Άρα, η ιδανική του πολιτεία έπρεπε να είναι καταρχήν «μια επεκτατική κοινοπολιτεία, το επάγγελμα της οποίας θα είναι τα όπλα· τα όπλα όμως δεν φέρονται από τους εμπόρους, αλλά από την ευρεία τάξη των ευγενών και τους ευπατρίδες.

Εφόσον λοιπόν η αριστοκρατία της Ωκεάνας διαθέτει τα όπλα, με τα οποία πρόκειται ν' αποκτηθούν οι επαρχίες, οι νέες επαρχίες τους παρέχουν και το δικαίωμα απόκτησης νέων στρμμάτων γης· ως εκ τούτου, «αν ο έμπορος ανταμείβεται με μετάξι και καραβόπανο, η ανταμοιβή του στρατιώτη θα είναι σε γη... ενώ, αν φτάσει κάποτε η κοινοπολιτεία να έχει πέντε νέες επαρχίες (και είναι αρκετές τόσες επαρχίες για μια κοινοπολιτεία) είναι βέβαιο, ότι (εκτός από τις επιπρόσθετες τιμές, τα αξιώματα και τα έσοδα) η τάξη των ευγενών της Ωκεάνας θα αποκτήσει έγγεια ιδιοκτησία, με εισόδημα δεκατέσσερις χιλιάδες λίρες το χρόνο, περισσότερη απ' όση είχε ποτέ, ή απ' όση θα

⁸⁵ Machiavelli, σ. 342.

⁸⁶ Toland, σ. 71.

⁸⁷ Ο.π., σ. 40, «the Colonys... are yet Babes that cannot live without sucking the breasts of their mother Citys... if they com of age they do not wean themselves».

μπορούσε να έχει διαφορετικά...».⁸⁸ Σύμφωνα μ' αυτή την πολιτική, οι Άγγλοι ευγενείς και ευπατρίδες, που ήδη κατείχαν το περισσότερο μέρος της γης στην Αγγλία (και στην Ιρλανδία και τη Σκωτία), θα αποκτούσαν αρκετά μεγάλες περιουσίες και έτσι δεν θα έβαζαν σε κίνδυνο το λαϊκό ισοζύγιο της ιδιοκτησίας ή της εξουσίας στην πατρίδα, επειδή οι λαοί των κατακτημένων χωρών μάλλον θα γίνονταν παραγωγοί εισοδήματος για τους κατακτητές, παρά θα έμπαιναν στην υπηρεσία τους ως στρατιώτες.⁸⁹

⁸⁸ *Works*, σ. 471 και *Μακφέρσον*, σσ. 242-243, «the trade of a commonwealth for increase is arms: arms are not born by merchants, but by noblemen and gentlemen. The nobility therefore having these arms in their hands by which provinces are to be acquired, new provinces yield new estates: so, whereas the merchant hath his returns in silk or canvas, the soldier will have his return in land... if ever the commonwealth attain unto five new provinces (and such a commonwealth will have provinces enow), it is certain that (besides honours, magistracies, and the revenues annexed) there will be more estates in the nobility of Oceana of fourteen thousand pound land a year than ever were, or can otherwise be... ».

⁸⁹ *Μακφέρσον*, σ. 243.

Η ΑΝΑΚΡΙΤΙΚΗ ΠΕΡΙΠΕΤΕΙΑ ΤΟΥ ΧΑΡΙΝΓΚΤΟΝ

Με το νέο καθεστώς της Παλινόρθωσης των Στιούαρτ και την άνοδο στον θρόνο της Αγγλίας του Καρόλου του Β', ο Χάρινγκτον γνωστός πλέον για τις δημοκρατικές του αντιλήψεις, ειδικά μετά και τη δημοσίευση των *Πολιτικών του Αποφθεγμάτων*, συγκαταλέγονταν πλέον στη λίστα των βασικών υπόπτων, με αποτέλεσμα να συλληφθεί και να του αποδοθεί η κατηγορία για έσχατη προδοσία απέναντι στον βασιλιά και τους νόμους του κράτους. Κατά τη διάρκεια της ανάκρισης του (δεν οδηγήθηκε ποτέ σε κανονική δίκη), τον καιρό που ήταν φυλακισμένος στον Πύργο του Λονδίνου (The Tower) το 1662, ένας από τους κατηγορούς του, ο Λόρδος Λόντερντειλ (Lauderdale), τον ρώτησε με απορία «γιατί ένας ιδιαίτερος άνθρωπος όπως εσείς ανακατεύτηκε με την πολιτική;» Η απάντηση του Χάρινγκτον ήταν αφοπλιστική:

«Λόρδε μου δεν υπήρξε ποτέ κανένα δημόσιο πρόσωπο, ούτε αξιωματούχος, που να μην έχει ασχοληθεί με την πολιτική. Όλοι αυτοί που έχουν διακριθεί σ' αυτή την κατεύθυνση υπήρξαν ιδιαίτεροι άνθρωποι, όπως άλλωστε κι εγώ. Υπάρχει ο Πλάτωνας, ο Αριστοτέλης, ο Λίβιος, ο Μακιαβέλλι· λόρδε μου, θα επιχειρήσω μία περίληψη των Πολιτικών του Αριστοτέλη με λίγες λέξεις. Λέει λοιπόν ο Αριστοτέλης, πως υπάρχει καταρχήν η απόλυτη Μοναρχία – σύμφωνα με την οποία ο λαός δεν έχει το δικαίωμα της ψήφου όσον αφορά τη θέσπιση των νόμων· υπάρχει επίσης η ηρωική (συνταγματική) Μοναρχία – όπου ο λαός έχει δικαίωμα να ψηφίζει για την θέσπιση των νόμων· και τέλος υπάρχει και η Δημοκρατία (Democracy), που μόνο μέσα σ' αυτή ένας άνθρωπος μπορεί να αποκτήσει την απόλυτη ελευθερία. Έτσι ακριβώς λέει ο Αριστοτέλης· και εγώ δεν έχω να πει κάτι περισσότερο. Και κατά τη διάρκεια ποιας εξουσίας έζησε αυτός; Δεν έζησε άραγε την περίοδο της παντοδυναμίας του Μεγάλου Αλεξάνδρου, του μεγαλύτερου ηγεμόνα όλων των εποχών; Σε εκλιπαρώ Λόρδε μου, τον καταδίκασε ο Αλέξανδρος τον Αριστοτέλη; Τον παρενόχλησε; Ο Λίβιος όσον αφορά θεσμό της Κοινοπολιτείας υπήρξε ένας από τους πληρέστερους συγγραφείς· δεν έγραψε κατά τη διάρκεια της ηγεμονίας του Αύγουστου Καίσαρα; Τον καταδίκασε ο Καίσαρας τον Λίβιο; Τον παρενόχλησε; Ο Μακιαβέλλι, τι μεγάλος υπέρμαχος του μοντέλου της κοινοπολιτείας υπήρξε αυτός! Αλλά έτυχε να γράψει την εποχή των Μεδίκων, όταν εκείνοι ήταν ηγεμόνες στην Φλωρεντία. Τον καταδίκασαν όμως τον Μακιαβέλλι ή τον παρενόχλησαν; Εγώ επομένως δεν έχω πράξει τίποτα διαφορετικό απ' αυτούς τους τεράστιους πολιτικούς· έτσι και ο βασιλιάς δεν πρέπει να πράξει τίποτα διαφορετικό απ' αυτούς τους σπουδαίους ηγεμόνες. Πόσο μάλλον από τη

στιγμή που εγώ δεν έγραφα υπό την εξουσία ενός ηγεμόνα, αλλά υπό την εξουσία ενός σφετεριστή, με το όνομα Όλιβερ... διότι αν υπήρξε ένας άνθρωπος που επιχείρησε να παρουσιάσει επακριβώς τι είναι κοινοπολιτεία, αυτός ήμουν εγώ. Έχοντας αυτή την πεποίθηση έγραφα... και δεν έγραφα εναντίον της κυβέρνησης του βασιλιά. Επιπλέον, όσον αφορά το νόμο, αν ο νόμος θα μπορούσε δηλαδή να μ' έχει τιμωρήσει, ο Όλιβερ το είχε πράξει ήδη· επομένως το σύγγραμμα μου δεν θεωρείται απεχθές σύμφωνα με το νόμο. Μετά την ανάληψη της εξουσίας από τον Όλιβερ, το κοινοβούλιο είπε πως τώρα πια υφίσταται κοινοπολιτεία: Εγώ όμως είπα πως δεν υφίσταται και το απέδειξα· γι' αυτό το λόγο το κοινοβούλιο με κατηγόρησε πως ήμουν ιππότης,¹ και ένας που δεν είχα σχεδιάσει τίποτα παραπάνω στο γραπτό μου, παρά από τον ερχομό του βασιλιά· και τώρα ο βασιλιάς, πρώτος από κάθε άλλο άνθρωπο με θεωρεί ένα Στρογγυλοκέφαλο».²

Είναι φανερό ότι στο χωρίο αυτό, επιβεβαιώνεται για άλλη μια φορά με τον καλύτερο δυνατό τρόπο η επίδραση που άσκησαν στον Χάρινγκτον ο βίος και το έργο των μεγάλων αρχαίων Ελλήνων και Ρωμαίων συγγραφέων και πολιτικών καθώς επίσης και του Νικόλο Μακιαβέλλι. Ο σεβασμός του απέναντι στις αντιλήψεις τους δεν έπαψε στιγμή να υφίσταται σε όλη τη διάρκεια της ζωής του, ακόμη και στα τελευταία δύσκολα χρόνια της ζωής του. Διαμετρικά αντίθετη είναι όμως η άποψη του για το πρόσωπο του Όλιβερ Κρόμγουελ. Ο Χάρινγκτον φαίνεται πως δεν συγχώρησε ποτέ την κατάσχεση και την απαγόρευση της έκδοσης της *Κοινοπολιτείας της Ωκεάνας*, καθώς εξίσου και τις συνεχόμενες προσπάθειες των υποστηρικτών του Κρόμγουελ να την γελοιοποιήσουν. Επιπροσθέτως, είναι αρκετά έκδηλο και κάποιο αίσθημα πικρίας και απογοήτευσης στα λόγια του, το οποίο πηγάζει κυρίως από την αβουλία και την αδυναμία που επέδειξε ο Κρόμγουελ να εφαρμόσει το πρόγραμμα της *Ωκεάνας* και να δικαιώσει τα οράματα και τους πόθους του. Είναι σαφές λοιπόν και από το παραπάνω χωρίο ότι, ο Χάρινγκτον υπήρξε ένας ακραιφνής και αμετανόητος δημοκράτης που εκδιώχθηκε με μανία τόσο από το δικτατορικό, εντέλει, καθεστώς του Κρόμγουελ, όσο και από τους μοναρχικούς κύκλους την εποχή της Παλινόρθωσης.

¹ Οι υποστηρικτές του βασιλιά του Καρόλου του Α', κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου Πολέμου ονομάζονταν «Cavaliers» (Ιππότες), ενώ οι οπαδοί των κοινοβουλευτικών δυνάμεων ήταν ευρέως γνωστοί και ως «Στρογγυλοκέφαλοι».

² *Works*, σ. 858-859 και *Toland*, σσ. xxxiii-xxxiv.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στα προηγούμενα κεφάλαια επιχειρήθηκε μια αναλυτική παρουσίαση της προσωπικότητας του Τζέιμς Χάρινγκτον, του σημαντικότερου ίσως εκπροσώπου της ομάδας των κλασικών δημοκρατών και των πρώιμων πολιτικών ανθρωπιστών της Μεγάλης Βρετανίας. Αν και από πολλούς θεωρήθηκε αρχικά ως μία εκκεντρική και μοναχική φιγούρα που συνδέεται αμυδρά με την άνοδο του καπιταλισμού ή της κοινωνίας της αγοράς, ωστόσο τα τελευταία χρόνια τείνει να επικρατήσει η άποψη, που κατατάσσει τον Χάρινγκτον ανάμεσα στους μεγάλους πολιτικούς στοχαστές της σύγχρονης εποχής, σ' εκείνους δηλαδή που «μεταμόρφωσαν» κατά κάποιο τρόπο μια σπουδαία Ευρωπαϊκή παράδοση της διανοήσης, καθιστώντας την ικανή να συνεισφέρει στην ιδεολογική συγκρότηση των αναδυόμενων δυτικών κοινωνιών του 18^{ου} αιώνα.¹

Πιο συγκεκριμένα, ως προς την αποτίμηση της κοινωνικής και πολιτικής του φιλοσοφίας, δεν πρέπει να παραγνωρίζεται το γεγονός ότι ο Άγγλος στοχαστής, αν και δεν ήταν ο πρώτος που ασχολήθηκε με την αγγλική πολιτική σύμφωνα με την στενή έννοια του όρου – ο Francis Bacon και ο Walter Raleigh² είχαν προηγηθεί – εντούτοις υπήρξε ο πρώτος που ερμήνευσε τον Αγγλικό Εμφύλιο Πόλεμο ως μια επαναστατική διαδικασία, ενώ κατόρθωσε να επιτύχει και μια παραδειγματική επαναδιατύπωση της αγγλικής πολιτικής και κοινωνικής ιστορίας μέσα από ένα αρχαιοελληνικό, νέο-ρωμαϊκό και Μακιαβελικό πρίσμα.

Κατά την πραγμάτευση των θεμάτων μετά από μια διεξοδική ιστορική αναδρομή και ανασκόπηση του βίου του Χάρινγκτον, επιχειρήσαμε μια ανασύσταση της σκέψης του, που έγινε με βάση τα πρωτότυπα κείμενα των έργων του και κυρίως την Κοινοπολιτεία της Ωκεάνιας. Η ιστορία της ιδανικής του πολιτείας ξεκινά με την παραδοχή της παρακμής της «Αρχαίας Φρόνησης» και την επιτακτική ανάγκη επιστροφής στο πνεύμα εκείνης της ένδοξης περιόδου. Για να δικαιώσει τον ισχυρισμό του ο Χάρινγκτον παρουσιάζει μια σειρά από ιστορικά παραδείγματα προγενέστερων κοινωνιών, από την Σπάρτη και την Αθήνα έως τη δημοκρατική Ρώμη, επιδεικνύοντας ταυτόχρονα και μια ιδιαίτερη προτίμηση στο Ισραηλινό μοντέλο την εποχή των Κριτών. Μέσα από μια σύνθεση όλων αυτών των πολιτικών μοντέλων, ο Χάρινγκτον προβάλλει

¹ J.C. Davis, *Utopia and the Ideal Society: A Study of English Utopian Writing 1516-1700* (Cambridge, 1981), σ. 206.

² Ο Sir Walter Raleigh (1552-1618) διετέλεσε Τοποτηρητής του Στέμματος στην επαρχία του Cornwall. Αριστοκρατικής καταγωγής, ανέπτυξε συν τις άλλους έντονη συγγραφική δραστηριότητα. Τα κυριότερα έργα του είναι τα εξής: «*The Maxims of State- as The Cabinet Council*» και «*The Prerogative of Parliaments*». Αξίζει να σημειωθεί, πως μετά το θάνατο του Τζέιμς Χάρινγκτον, το σώμα του θάφτηκε δίπλα στον τάφο του Raleigh, στην Εκκλησία της Αγίας Μαργαρίτας, στην πόλη του Ουέστμινστερ.

τους βασικούς άξονες και εκείνες τις κατευθυντήριες γραμμές που οφείλει να συνακολουθήσει μαζί με το σύνολο του λαού και ο μεγάλος νομοθέτης της χώρας, ώστε να εξασφαλίσει με το κύρος του την κοινωνική συνοχή των πολιτών και την πρόοδο του κράτους που έμελλε να μακροημερεύσει και να αγγίξει τα όρια της αθανασίας.

Στην πραγματικότητα η Κοινοπολιτεία της Ωκεάνας πρόκειται ταυτόχρονα για μια πολιτική ιστορία της ελευθερίας και του ξίφους. Η σκέψη του Χάρινγκτον συγκροτείται και αναπτύσσεται σε μια εποχή που η δύναμη μετατοπίζεται από τον λόρδο φεουδάρχη στον ελεύθερο κάτοχο γης. Το βασικό μέλημα του λοιπόν είναι να εξηγήσει πρωταρχικά πως μια φεουδαλική Αγγλία είχε μετατραπεί σε μια Κοινοπολιτεία ανεξάρτητων ελεύθερων κατόχων γης – μια δημοκρατία υπό την έννοια πως αυτή περιλάμβανε περισσότερο τους Πολλούς παρά τους Λίγους – και δεύτερον, πως αυτή η Κοινοπολιτεία μπορούσε να οργανωθεί κυβερνητικά ως μια δημοκρατία. Σ' αυτή τη νέα κοινωνία, ύστερα από τη μετάλλαξη που είχε δεχθεί σταδιακά τα τελευταία εκατόν πενήντα χρόνια, οι άντρες πλέον μπορούσαν να κατέχουν όπλα και γη, σύμβολα ανεξαρτησίας και πολιτικών δικαιωμάτων. Φυσικό επακόλουθο μιας τέτοιας κατάστασης είναι το άτομο, ως ανθρώπινο ον να διακατέχεται από μια έντονη αίσθηση αυτονομίας, στο βαθμό που αυτή εξασφαλίζει την πνευματική ικανότητα για πολιτική αρετή.

Βασική προϋπόθεση όμως για το χτίσιμο μιας δίκαιης και ισότιμης δημοκρατίας αποτελεί η επίτευξη - μέσω της θέσπισης ενός Αγροτικού Νόμου - της ισορροπίας όσον αφορά τα περιουσιακά στοιχεία των πολιτών και ειδικότερα της γαιοκτησίας λόγω της ιδιομορφίας της Αγγλίας κοινωνίας εκείνη την εποχή. Οι νόμοι λοιπόν έπρεπε να διασφαλίζουν την ισότητα στην περιοχή των αγροτικών κτημάτων, ώστε κανένα άτομο ή καμία ομάδα ανθρώπων να μη μπορεί να γίνει πολύ πλούσιο ή πολύ φτωχό αντίστοιχα: «Η σοφία των λίγων μπορεί να γίνει το φως της ανθρωπότητας, αλλά το συμφέρον των λίγων δεν αποτελεί ούτε το κέρδος της ανθρωπότητας ούτε το όφελος της Κοινοπολιτείας...»³ και η «...ισότητα των κτημάτων προκαλεί την ισότητα της δύναμης, ενώ η ισότητα της δύναμης είναι η ελευθερία, όχι μόνο της Κοινοπολιτείας, αλλά του κάθε ανθρώπου».⁴

Αυτή λοιπόν την καινούργια ισορροπία στη γαιοκτησία θα την εξασφάλιζε μία αβασίλευτη κυβέρνηση, στην οποία όλο το σώμα των πολιτών – όσοι έχουν ετήσιο εισόδημα άνω των 100 λιρών – ψηφίζει ελεύθερα τους κυβερνητικούς αντιπροσώπους του. Εκείνο όμως που έχει

³ Toland, σ. 48, «The Wisdom of the Few may be the light of Mankind; but the interest of the Few is not the Profit of Mankind, nor of a Commonwealth».

⁴ Ο.π., σ. 45, «equality of Estates causes equality of Power, and equality of Power is the Liberty not only of the Commonwealth, but of Every Man».

ιδιαίτερη σημασία είναι η εισαγωγή του συστήματος της εναλλαγής των αξιωμάτων, βάση του οποίου όλοι οι πολίτες είχαν το δικαίωμα εκλογής - μέσω μυστικής ψηφοφορίας - σε θέσεις του κρατικού μηχανισμού για περιορισμένο χρονικό διάστημα, αποφεύγοντας έτσι μ' αυτό τον τρόπο τον εθισμό στη διαφθορά και επιτυγχάνοντας ταυτόχρονα τη δίκαιη αντιπροσώπευση του λαού. Επιπλέον, θα υπήρχε ένα σύστημα δύο νομοθετικών σωμάτων (γερούσια-λαός), η φιλοσοφία του οποίου στηρίζονταν στην αρχή της διάκρισης των εξουσιών, καθώς και στο σκεπτικό πως υπάρχει σημαντική διαφορά ανάμεσα στην ικανότητα για «επινόηση» και στην ικανότητα για «κρίση». Τέλος, το σύνταγμα προέβλεπε την επικύρωση των ψηφισμάτων του Κοινοβουλίου από τον μεγάλο νομοθέτη της Ωκεάνιας, αποστολή του οποίου ήταν η ένωση των αγαθών του νου με τα αγαθά της τύχης, πλησιάζοντας έτσι όλο και πιο κοντά στο έργο του Θεού, του οποίου η κυβέρνηση περιλαμβάνει από κοινού τον παράδεισο και τη γη.

Ως προς την εκκλησιολογική αντίληψη του Χάρινγκτον κρίνεται απαραίτητη η ύπαρξη μιας εθνικής εκκλησίας στο πλαίσιο μιας δημόσιας, λαϊκής και πολιτικής θρησκείας. Επηρεασμένος βαθύτατα από τις θρησκευτικές συνελεύσεις της Κοινοπολιτείας του Ισραήλ, της Αθήνας και της δημοκρατικής Ρώμης, ο Άγγλος φιλόσοφος αναδεικνύει με ξεκάθαρο και έντονο τρόπο την πολιτική χροιά και υπόσταση αυτών των διαδικασιών με στόχο τη συμμετοχή όλων των πιστών-πολιτών στην εκλογή των αξιωματούχων της εκκλησίας και κατ' επέκταση τη σύνδεση της θρησκευτικής και της κοσμικής εξουσίας. Μέσα απ' αυτή τη διαδικασία της χειροτονίας απορρίπτει το δόγμα του «Θείου αγγίγματος» και της χειροθεσίας, επιδιώκοντας παράλληλα τη δημιουργία ενός ακραιφνούς λαϊκού και όχι ιεραρχικού κλήρου. Αυτή η βαθιά δημοκρατική πρακτική συνεισφέρει στην ηθική ικανοποίηση του λαού συμμετέχοντας αποφασιστικά στη λήψη των αποφάσεων και αποτελεί τη λύση στο πρόβλημα της διαφθοράς του κλήρου που εκείνη την εποχή είχε καταντήσει στη συνείδηση του λαού το κατεξοχήν παράδειγμα της πολιτικής διαφθοράς και ο πιο στενός συνεργάτης του στέμματος και της αριστοκρατίας.

Σ' αυτό το σημείο, δεν πρέπει να λησμονήσουμε πως όλη αυτή η συζήτηση εξελίσσεται μέσα σ' ένα κλίμα έντονων θρησκευτικών αντιπαραθέσεων και συγκρούσεων ανάμεσα στο πουριτανικό ριζοσπαστικό κίνημα και στον παπισμό της Ρωμαιοκαθολικής Έδρας. Είναι γνωστό άλλωστε πως εκείνη την εποχή ο καθολικισμός στην Μεγάλη Βρετανία και ειδικά στην Ιρλανδία αντιμετώπιζονταν από τους αντιπάλους του περισσότερο ως πολιτική δύναμη παρά ως θρησκευτική πεποίθηση. Ο Χάρινγκτον ως γνήσιος Χριστιανός Προτεστάντης φαίνεται ν' αντιλαμβάνεται απολύτως την κρισιμότητα της κατάστασης αποκλείοντας με κατηγορηματικό τρόπο από κάθε θρησκευτικό αξίωμα

της *Ωκεάνας* όσους ασπάζονται την καθολική πίστη. Άμεσα επηρεασμένος λοιπόν από το έργο του Λούθηρου και από την εκκλησιολογική αντίληψη του Χομπς στον *Λεβιάθαν*, προτάσσει ως απαραίτητη προϋπόθεση για την ύπαρξη μιας αληθούς δημοκρατικής και πολιτικής θρησκείας την ουσιαστική συμμετοχή κάθε Χριστιανού πολίτη στην πολιτική διαχείριση της θρησκευτικής εξουσίας, καθώς περαιτέρω και την «υποταγή» των πολιτικών κυβερνήσεων στην αυθεντία του Θεού, παρά το γεγονός ότι η θρησκευτική εξουσία οφείλει να πειθαρχεί με τις αποφάσεις της νόμιμα εκλεγμένης πολιτικής ηγεσίας.

Είναι φανερό λοιπόν πως ο Χάρινγκτον, ως γνήσιος οπαδός και εκπρόσωπος του δημοκρατικού κινήματος που μαζί με το μεγαλύτερο τμήμα του αγγλικού λαού μετά την στρατιωτική επικράτηση των κοινοβουλευτικών δυνάμεων και την πτώση του θεσμού της μοναρχίας το 1649, οραματίζονταν στην πραγματικότητα την επανίδρυση του Αγγλικού κράτους πάνω σε νέες συνταγματικές και θρησκευτικές ελευθερίες. Τα δόγματα όμως του Άγγλου φιλοσόφου είχαν αποτύχει να «προφητεύσουν» τις επερχόμενες αλλαγές στην Μεγάλη Βρετανία αλλά και στην υπόλοιπη Ευρώπη, μολονότι ο Χάρινγκτον φαίνεται να είχε συνειδητοποιήσει σε κάποιο βαθμό την αστική μετάλλαξη της κοινωνίας. Η μετάβαση από μια φεουδαλική αριστοκρατική αγροτική κοινωνία και οικονομία σε μια νέο-αναπτυσσόμενη καπιταλιστική πολιτεία, αποκτούσε σταδιακά «σάρκα και οστά» στα τέλη του 17^{ου} αιώνα. Ο παρατεταμένος αγώνας μέσα στο Κοινοβούλιο, ο Εμφύλιος Πόλεμος και οι πειραματισμοί στο πλαίσιο της αβασιλευτής δημοκρατίας και τελικά η παλινόρθωση της μοναρχίας με αυξημένες όμως πλέον τις συνταγματικές ελευθερίες, είχαν δημιουργήσει τις κατάλληλες συνθήκες για την ανάπτυξη εκείνων των αρχών που έμελλε να στηρίζουν το θεσμό της φιλελεύθερης δημοκρατίας.

Παρόλα αυτά, δεν πρέπει σε καμία περίπτωση να αγνοήσουμε ότι οι ιδέες του Χάρινγκτον και των Νέο-Χαρινγκτονιανών οπαδών του «απορροφήθηκαν» μέσα στην παράδοση της πολιτικής κουλτούρας των Ουϊγών, που η δυναμική των απόψεων τους επηρέασε εκτός από τη Μεγάλη Βρετανία, την υπόλοιπη Ευρώπη και την Αμερική. Η πρώτη και κρίσιμη επαναδιατύπωση της θεωρίας του Χάρινγκτον παρατηρείται για πρώτη φορά σ' ένα λόγο στη Βουλή των Κοινοτήτων, από τον ηγέτη του κόμματος των Ουϊγών, κόμη του Shaftesbury, Sir Anthony Ashley Cooper⁵ στις 20 Οκτωβρίου το 1675. Σύμφωνα με τις μαρτυρίες της εποχής ο λόρδος στην ομιλία του επιτίθεται στον δούκα Danby, επικεφαλής υπουργό του βασιλιά Καρόλου του Β', κατηγορώντας το στέμμα για

⁵ Ο Anthony Ashley Cooper, ή ο πρώτος Κόμης του Shaftesbury (1621-1683), υπήρξε διακεκριμένος πολιτικός την περίοδο της Μεσοβασιλείας (Interregnum), ενώ κατά τη διάρκεια της Παλινόρθωσης και της βασιλείας του Καρόλου του Β', ίδρυσε το κόμμα των Ουϊγών και θεωρείται από πολλούς ως ο πολιτικός πάτερνας του John Locke.

κατάχρηση εξουσιών καθώς και για την ανάγκη αναδιανομής της γης προς όφελος των πολλών.⁶ Εκεί λοιπόν που ο Χάρινγκτον είχε αποτύχει να αποδείξει με πειστικότητα πως ένα δημοκρατικό κράτος μπορούσε να σχεδιαστεί δημιουργώντας έτσι μια ισορροπημένη κατάσταση ανάμεσα στο βασιλιά, τους λόρδους και τον λαό, ο Shaftesbury, ο Andrew Marvell⁷, ο Henry Neville⁸ και η υπόλοιπη ομάδα των Νέο-Χαρινγκτονιανών ανακάλυψαν ένα νέο συστηματικό τρόπο ώστε να αποδώσουν την πρέπουσα έμφαση σ' εκείνα τα στοιχεία της δημοκρατικής ισορροπίας της προαναφερθείσας σχέσης και κατόπιν να τα εντάξουν στην εξαπλωθείσα δύναμη της εκτελεστικής προστασίας και οικονομίας· σ' αυτούς εξάλλου οφείλεται εκτός των άλλων η αντικατάσταση του φεουδαρχικού κυρίου του παρελθόντος με τον υπουργό, τον αξιωματικό και τον πιστωτή στο παρόν και το μέλλον, ενώ πρώτοι αυτοί ανέπτυξαν την ιδεολογία της κοινοβουλευτικής διαφθοράς.⁹

Γίνεται, λοιπόν, φανερό ότι ο Χάρινγκτον υπήρξε εκτός των άλλων ο ρεαλιστικότερος ίσως μελετητής της μεταβατικής περιόδου από τον φεουδαλισμό στον καπιταλισμό και από την μοναρχία στην συνταγματική μοναρχία στην Μεγάλη Βρετανία. Επιπλέον, μπορεί να θεωρηθεί ως ο πρώτος Άγγλος στοχαστής που κατανόησε και ανέδειξε μ' ένα συστηματικό τρόπο την επιτακτική ανάγκη σύνδεσης της μετα-φεουδαλικής ιδιοκτησίας με τα αρχαία και ανθρωπιστικά πρότυπα και ιδανικά, βασισμένος πάνω σε μια μακιαβελική θεώρηση της αρχαίας φρόνησης, ενώ απ' την άλλη δεν δίστασε να αναδείξει την φαυλότητα του κλήρου, ερχόμενος ως εκ τούτου σε ανοιχτή σύγκρουση με το θρησκευτικό κατεστημένο της εποχής. Βαθιά ανθρωπιστής και απaráμιλλος δημοκράτης, επιχείρησε με την *Κοινοπολιτεία της Ωκεάνας* και τα υπόλοιπα έργα του να εξωτερικεύσει τους πόθους και τις αγωνίες του για την θεμελίωση μιας ισχυρής και περήφανης Βρετανικής Κοινοπολιτείας

⁶ Works, σ. 129.

⁷ Ο Andrew Marvell (1621-1678) υπήρξε μεταφυσικός ποιητής και υπέρμαχος του Κοινοβουλίου. Το έργο του, *An Account of the Growth of Popery and Arbitrary Government in England* (1677), ενέπνευσε εκείνη την εποχή τους οπαδούς και τα μέλη του κόμματος των Ουϊγών.

⁸ Henry Neville (1620-1694). Ο πιο σημαντικός ίσως εκπρόσωπος των πολιτικών αντιλήψεων του Τζέιμς Χάρινγκτον. Μαθητής και προσωπικός του φίλος, στάθηκε δίπλα του μέχρι τις τελευταίες μέρες της ζωής του. Λίγο μετά το θάνατο του, κατά τη διάρκεια του 1679-1680 ασχολείται με την συγγραφή και το 1681 δημοσιεύει σε δύο εκδόσεις το έργο του *Plato Redivivus* ή *a Dialogue Concerning Government*. Εκεί ο Neville υιοθετεί τις περισσότερες από τις απόψεις του δασκάλου του, αποδέχεται τον ορισμό και την ανάλυση του για την αρχαία σύνθεση, ενώ επιπλέον υποστηρίζει πως η τότε παρούσα κατάσταση στην Αγγλία συντελέστηκε χρονικά μέσα σ' ένα βάθος περίπου διακοσίων ετών, από την εποχή δηλαδή του Ερρίκου του Ζ', κάτι που αποτελεί και αποφασιστική παραδοχή του Χάρινγκτον.

⁹ Works, σ. 145.

της δικαιοσύνης, των πολιτικών δικαιωμάτων, της ευημερίας του λαού και των θρησκευτικών ελευθεριών. Όλες αυτές τις κατακτήσεις θα τις προστάτευε ένας λαϊκός στρατός ελεύθερων κατόχων γης, οι οποίοι θα έπρεπε όμως να έχουν αναπτύξει σε υπερθετικό βαθμό μέσα στην ψυχή τους το αίσθημα της χριστιανικής πίστης, της συντροφικότητας, της αλληλεγγύης αλλά και του καθήκοντος απέναντι στην πατρίδα.

Εντούτοις, ο Χάρινγκτον δεν ευτύχησε να δει το όραμα του να υλοποιείται: οι ιδέες του όμως που τόσο πολύ διώχτηκαν και πολεμήθηκαν κατά τη διάρκεια της ζωής του, αν και δεν δικαιώθηκαν ολοκληρωτικά, δεν μπορεί να παραγνωρίσει κανείς το γεγονός, πως άσκησαν καθοριστική επιρροή στις επερχόμενες κρίσιμες πολιτικές εξελίξεις λίγα χρόνια αργότερα. Η «Ένδοξη Επανάσταση» και η «Διακήρυξη των Δικαιωμάτων» καταργούν το δικαίωμα του βασιλιά να αναστέλλει ή να ακυρώνει νόμους, να επιβάλλει και να εισπράττει φόρους χωρίς την άδεια του Κοινοβουλίου και να διατηρεί τακτικό στρατό χωρίς τη συγκατάθεσή του· εξασφαλίζουν ακόμη την ελεύθερη εκλογή των μελών του Κοινοβουλίου και την απόλυτη εγγύηση της ελεύθερης έκφρασης των μελών του, ενώ τέλος με ειδική πράξη κατοχυρώνεται το δικαίωμα της ανεξιθρησκίας για όλους τους Προτεστάντες.

Ωστόσο, αν και η «επανάσταση» του 1688 υπήρξε για πολλούς σύγχρονους μελετητές ένας πρόδρομος για την Γαλλική Επανάσταση του 1789, δεν πρέπει όμως να αγνοήσουμε πως το μεγαλύτερο τμήμα του αγγλικού λαού, δηλαδή οι πλατιές λαϊκές μάζες δεν πήραν μέρος σε κανένα στάδιο της όλης διαδικασίας. Ήταν στην πραγματικότητα, ένας συμβιβασμός των ανώτερων στρωμάτων της αστικής τάξης και των αστικοποιημένων νέο-ευγενών, με τους μεγάλους γαιοκτήμονες, δηλαδή μια συμφωνία ανάμεσα στην αριστοκρατία της γης και στην αριστοκρατία του χρήματος. Στο Αγγλικό μοντέλο, η επανάσταση δεν υπερβαίνει το κοινωνικό πλαίσιο. Είναι όπως προαναφέρθηκε ένας συμβιβασμός ήρεμος που αποβλέπει σε μια γενικότερη βαθμιαία κοινωνική καλυτέρευση με την ταυτόχρονη συντήρηση της παλαιάς τάξης των πραγμάτων, σε μια συγχώνευση του παλαιού με το νέο καθεστώς.

Συγκεφαλαιώνοντας, θα μπορούσε να ειπωθεί πως η βασική αρχή του Χάρινγκτον για συμμετοχή όλων των πολιτών στην διαδικασία λήψης των αποφάσεων και στην εκλογή των αντιπροσώπων στα κρατικά, θρησκευτικά και στρατιωτικά αξιώματα, έθιγε στην πραγματικότητα τα συμφέροντα της καθεστηκυίας τάξης εκείνης της εποχής και «δυναμίτιζε» τα θεμέλια της αγγλικής κοινωνίας. Ο αγγλικός λαός στην συντριπτική του πλειοψηφία δεν είχε συνειδητοποιήσει τη πραγματική διάσταση της δυναμικής του, με αποτέλεσμα η κοινωνία να είναι ακόμη ανώριμη να αποδεχτεί τις ριζοσπαστικές ιδέες του Χάρινγκτον, που μερικά χρόνια

αργότερα θα έβρισκαν την πραγματική τους δικαίωση στα επαναστατικά συντάγματα των αγγλικών αποικιών¹⁰ στις ατλαντικές ακτές της Αμερικανικής Ηπείρου.

¹⁰ Στο τέλος του 17^{ου} αιώνα το αγγλικό αποικιακό σύστημα περιλάμβανε δώδεκα αποικίες: τέσσερις στη Νέα Αγγλία (Νιού Χάμσαϊρ, Μασσαχουσέτη, Ροντ Άιλαντ, Κονέκτικατ), πέντε στο κέντρο (Νέα Υόρκη, Νιου Τζέρσεϋ, Ντελάγουαιρ, Πενσυλβάνια και Μαίριυλαντ) και τρεις νότιες (Βιρτζίνια, Βόρεια και Νότια Καρολίνα). Μιλούσαν όλοι την ίδια γλώσσα και χαιρόνταν μια πρωτόγνωρη πολιτική ελευθερία άγνωστη στην ευρωπαϊκή ήπειρο. Στον οικονομικό τομέα, αντίθετα, ήταν στενά δεμένοι με την μητρόπολη μέσα σ' ένα μονοπωλιακό καθεστώς που ουσιαστικά σήμαινε υποταγή των συμφερόντων των αποικιών στα συμφέροντα της Αγγλίας. Από την αντίθεση αυτή ανάμεσα στις αστικές ελευθερίες και στις οικονομικές ελευθερίες θα αναπτυχθεί γρήγορα και αναπόφευκτα η ανοιχτή σύγκρουση των αποικιών με την μητρόπολη.

ΤΟ ΣΥΓΓΡΑΦΙΚΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΟΥ

Το συγγραφικό έργο του Τζέιμς Χάρινγκτον αποτελεί το σημείο εκκίνησης της μελέτης μας και ταυτόχρονα το ζητούμενο της. Αποτελεί τη βασική πηγή πληροφόρησης μας για την πνευματική δράση του και παράλληλα, η φιλοσοφική και ιστορική ερμηνεία του συνιστά το κατεξοχήν ερευνητικό προϊόν της παρούσας διπλωματικής εργασίας. Όλα τα έργα του Άγγλου φιλοσόφου τυπώθηκαν κατά τη διάρκεια της ζωής του και συγκεκριμένα από τον Σεπτέμβριο ή Νοέμβριο του 1656 (*The Commonwealth of Oceana*) έως τον Μάρτιο του 1660 (*A Letter unto Mr. Stubble*), με εξαίρεση τα συγγράμματα *A System of Politics* και *The Examination of James Harrington*, που δημοσιεύονται για πρώτη φορά το 1700 στο κλασικό πλέον έργο του Τζων Τόλαντ *The Oceana and other Works of James Harrington, with an Account of his Life*. Οι πρώτες εκδόσεις των έργων του Άγγλου φιλοσόφου είναι οι εξής:

- *The Commonwealth of Oceana* (First edition by J. Streater, for Livewell Chapman and Second edition for Daniel Pakeman, 1656)¹
- *Pian Piano or Intercourse between H. FERNE, DR IN DIVINITY and J. HARRINGTON upon occasion of the Doctor's Censure of the Commonwealth of OCEANA* (1656)
- *The Prerogative of Popular Government: A POLITICAL DISCOURSE IN TWO BOOKS* (Printed by G. Dawson for Tho. Brewster at the Three Bibles at the west end of Paul's Churchyard, 1658)
- *The Stumbling-Block of Disobedience and Rebellion* (London, printed for D. Pakeman, at the Rainbow in Fleet Street, 1658)
- *A Note upon the Foregoing Eclogues* (London, printed by T. C. for Thomas Brewster at the sign of the Three Bibles at the west end of Paul's, 1658)
- *Brief Directions* (1658)²
- *The Art of Lawgiving in Three Books* (Printed by J. C. for Henry Fletcher, at the Three Gilt Cups in Paul's Churchyard near the west end, 1659)
- *Politicaſter or a Comical Diſcourſe in Answer unto Mr Wren's Book intituled Monarchy Asserted Against Mr. Harrington's Oceana* (London, printed by J.

¹ Στην δεύτερη έκδοση του Daniel Pakeman, δεν γνωρίζουμε έως σήμερα το όνομα του εκδότη.

² Δεν αναφέρεται το όνομα του εκδότη.

C. for Henry Fletcher, at the Three Gilt Cups in Paul's Churchyard near the west end, 1659)

- *Pour Enclouer le Canon* (Printed for Henry Fletcher, 1659)
- *A Discourse upon this saying: The Spirit of the Nation is not yet to be trusted with Liberty; lest it introduce Monarchy, or invade the Liberty of Conscience* (London, printed by J. C. for Henry Fletcher, at the Three Gilt Cups in Paul's Churchyard, 1659)
- *A Parallel of The Spirit of the People with THE SPIRIT OF MR ROGERS* (London, printed by J. C. for Henry Fletcher, at the Three Gilt Cups in Paul's Churchyard, 1659)
- *Aphorisms Political* (London, printed by J. C. for Henry Fletcher, at the Three Gilt Cups in Paul's Churchyard, 1659)
- *Valerius and Publicola or the true FORM OF A POPULAR COMMONWEALTH* (London, printed by J. C. for Henry Fletcher, at the Three Gilt Cups in Paul's Churchyard, 1659)
- *The Rota or a Model of a Free State or Equal Commonwealth* (London, printed for John Starkey at the Mitre, near the Middle-Temple Gate in Fleet Street, 1660)
- *The Way and Means* (London, printed for John Starkey, 1660)
- *A Letter unto Mr Stubbe* (London, printed for John Starkey, 1660)
- *The Manner and Use of the Ballot* (A broadsheet, no name of author or printer, and no date of publication)
- *A System of Politics: Delineated in short and easy APHORISMS Published from the Author's own Manuscript* (John Toland, *The Oceana and other Works of James Harrington, with an Account of his Life*, London, 1700)
- *The Examination of James Harrington, taken in the Tower of London by the Earl of Lauderdale, Sir George Carteret, and Sir Edward Walker* (John Toland, *The Oceana and other Works of James Harrington, with an Account of his Life*, London, 1700)³

³ Το έργο του Χάρινγκτον *A System of Politics* μαζί με το κυριότερο τμήμα της κατάθεσης του τον καιρό που ήταν φυλακισμένος στον Πύργο του Λονδίνου, δημοσιεύονται για πρώτη φορά το 1700, στο άνωθεν συλλεκτικό έργο του John Toland.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α. ΠΗΓΕΣ

i. Κύριες

Pocock, J.G.A (ed): *The Political Works of James Harrington*, (Cambridge/London/New York: Cambridge University Press, 1977).

Toland, John: *The Oceana and other Works of James Harrington*, 3^η έκδοση, Standford Universities Libraries (London, 1747).

ii. Δευτερεύουσες

Αριστοτέλους: *Πολιτικά*, Βιβλία Β' – Ε', εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια Παναγή Λεκατσά και επιμέλεια έκδοσης Γιάννη Κορδάτου, ενώ την έκδοση του βιβλίου ΣΤ', επιμελήθηκε ο Ευάγγελος Παπανούτσος, εκδόσεις Ζαχαρόπουλου (Αθήνα, 1939).

Hume, David: *Essays Moral, Political and Literary, Essay: "An Idea of a Perfect Commonwealth"*, σσ. 499-516, Cosimo Classics (New York, 2006).

More, Thomas: *Η Ουτοπία*, μετάφραση Γιάννη Καραγιάννη, εκδόσεις Κάλβος (Αθήνα, 1970).

Machiavelli, Niccolò: *Εργα*, μετάφραση Τάκη Κονδύλη, εκδόσεις Κάλβος (Αθήνα, 1984).

Hobbes, Thomas: *Λεβιάθαν ή Υλη: Μορφή και Εξουσία μιας Εκκλησιαστικής και Λαϊκής Πολιτικής Κοινότητας*, μετάφραση Γιάννης Δημητρακόπουλος και Αιμίλιος Μεταξόπουλος, Τόμοι α'-β', εκδόσεις Γνώση (Αθήνα, 1989).

Ομήρου: *Ιλιάδα*, μετάφραση Ν. Καζαντζάκη-Ι.Θ. Κακριδή, Αθήνα, 1970.

Τρεμπέλα, Ν. Παναγιώτη: *Η Καινή Διαθήκη: Α' Προς Κορινθίους, Επιστολή Δ', Αδελφότης Θεολόγων "Ο Σωτήρ"* (Αθήνα, 1973).

Tawney, R. H. : *Η Χριστιανική Θρησκεία και η άνοδος του Καπιταλισμού*, μετάφραση Δημοσθένης Κούρτοβικ, εκδόσεις Κάλβος (Αθήνα, 1979).

Παυσανία: *Φωκικά*, εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια Νικόλαος Παπαχατζής, επιμέλεια έκδοσης Ευάγγελος Παπανούτσος, εκδόσεις E. & M. Ζαχαροπούλου Ε.Π.Ε. (Αθήνα), κεφ. 4.-1., σσ. 54-55.

Πλάτωνος: *Νόμοι*, Βιβλία (α'-ζ'), απόδοση Βασίλη Μοσκόβη, Νομική Βιβλιοθήκη (Αθήνα, 1988).

_____: *Τίμαιος*, εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια Θ. Βλυζιώτη και Χ. Παπαναστασίου και επιμέλεια έκδοσης Γιάννη Κορδάτου, εκδόσεις Ι. και Π. Ζαχαρόπουλου (Αθήνα, 1939).

Πλουτάρχου: *Βίοι Παράλληλοι*, *Αγίς*, μετάφραση Α. Ρ. Ραγκαβή, εκδόσεις Διονυσίου Κορομηλά (Αθήνα, 1866).

Πολύβιου: *Ιστορίαι*, Βιβλίο Στ', μετάφραση-σχόλια Αναστ. Χατήρα, Ελληνικός Εκδοτικός Οργανισμός-Βιβλιοθήκη των Ελλήνων (Αθήνα, χ.χ.) σσ. 23-31.

Ρουσσώ, Ζαν-Ζακ: *Το Κοινωνικό Συμβόλαιο* (το κεφάλαιο: *Η Πολιτική Θρησκεία*), μετάφραση Δ.Π. Κωστελένου, Παγκόσμια Λογοτεχνία (Αθήνα, χ.χ.).

Β. ΔΕΥΤΕΡΕΥΟΥΣΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ξενόγλωσση

Armitage, David : *The Ideological Origins of the British Empire*, New York and Cambridge: Cambridge University Press, 2000.

Aubrey, John : *Brief Lives*, επιμέλεια έκδοσης Richard Barber, The Boydell Press (Great Britain, 1982).

Bernstein, Eduard : *Cromwell and Communism: Socialism and Democracy in the Great English Revolution*, second edition, Frank Cass & Co., Ltd (London, 1963).

Bradstock, Andrew : *Winstanley and the Diggers*, Frank Cass & Co. Ltd (London, 2000).

Brailsford, H.N. : *The Levellers and the English Revolution*, edited by Christopher Hill, Bertrand Russell Peace Foundation for Spokesman Books (Nottingham, 1961).

Blitzer, Charles: *An Immortal Commonwealth: The Political Thought of James Harrington*, Yale University Press (New Haven, 1960).

Champion, J.A.I. : *The Pillars of Priestcraft Shaken: The Church of England and its Enemies 1660-1730*, Cambridge University Press (Great Britain, 1992).

Davis, J.C. : *Utopia and the Ideal Society: A Study of English Utopia Writing 1516-1700* (Cambridge University Press, 1981).

Fink, Zera S. : *The Classical Republicans: An Essay in the Recovery of a Pattern of Thought in Seventeenth Century England*, Northwestern University (Evanston, 1945).

Froude, Anthony, James : *Oceana, or England and Her Colonies*, C. Scribner's Son's (New York, 1886)

Fucuda, Arihiro : *Sovereignty and the Sword: Harrington, Hobbes, and Mixed Government in the English Civil Wars*, Oxford University Press: New York, 1997, σσ. 127-136.

Hill, Christopher : *Puritanism and Revolution*, Martin Secker & Warburg Limited (London, 1958).

Kamen, Henry : *Early Modern European Society*, Routledge (London, 2000).

Kerferd, G. B. : *Reason as a Guide to Conduct in Greek Thought*, John Rylands University of Library (Manchester, 1981).

Koerner F. King: *Liberalism and its Critics*, Billing & Sons Limited (Great Britain, 1985).

Liljegren, S. B. : *Harrington's Oceana*, Lund, 1924.

Lund, D. Roger : *The Margin's of Orthodoxy: Heterodox Writing and Cultural Response, 1660-1750*, Cambridge University Press (UK, 1995), σ. 54-73.

Malson, Martin and Rohls, Jan : *Socinianism and Arminianism: Antitrinitarians, Calvinists and Cultural exchange in seventeenth-century Europe*, Brill's Studies in Intellectual History (Netherlands, 2005).

Manin, Bernard : *The Principles of Representative Government* (Cambridge University Press, 1997).

Marpapodi, Michele : *The Italian World of English Renaissance Drama: Cultural Exchange and Intertextuality*, Associated University Press (USA, 1998).

Millar, Fergus : *The Roman's Republic in Political Thought*, Historical Society of Israel/ Brandeis University Press (USA, 2002), σσ. 86-96.

Nelson, Eric : *The Greek Tradition in Republican Thought*, U.K./New York: Cambridge University Press, 2004.

Olsen, Erik : *Civic Republicanism and the Properties of Democracy: A Case Study of Post-Capitalist Political Theory*, Lexington Books (USA, 2006).

Palonen, Kari : *Quentin Skinner: History, Politics, Rhetoric*, published by Political Press in association (Cambridge, 2003), σσ. 116-121.

Pagden, Anthony : *The Languages of Political Theory in Early-Modern Europe, Ideas in Context* (Cambridge, 1987).

Philipson T. Nicholas και Skinner Quentin (ed.) : *Political Discourse in Modern Britain, Ideas in Context* (Cambridge, 1993), σσ. 139-164.

Pocock, J.G.A. : *Politics Language and Time: Essays on Political Thought and History*, New York: (Atheneum, 1971).

_____: *The Ancient Constitution and the Feudal Law: A Study of English Historical Thought in the Seventeenth Century* (Cambridge University Press, 1957).

_____: *Virtue, Commerce, and History: Essays on Political Thought and History, Chiefly in the Eighteenth Century* (Cambridge University Press, 1985).

_____: *The Machiavellian Moment: Florentine Political Thought and the Atlantic Tradition*, Princeton University Press, (USA, 1975).

_____: *The Varieties of British Political Thought 1500-1800*, Cambridge University Press, (Great Britain, 1993).

Rahe, Paul : *Republics Ancient and Modern New Modes and Orders in Early Modern Political Thought*, The University of North Carolina Press (USA,1994).

Rawson, Elizabeth : *The Spartan Tradition in European Thought*, Oxford University Press (New York, 1960).

Scott, Jonathan : *England Troubles: 17th century English Political Instability, European Context* (Cambridge University Press, 2000).

_____: *Commonwealth Principles: Republican Writing of the English Revolution*, Cambridge University Press (United Kindom, 2004).

Sharp, Andrew : *The English Levellers*, Cambridge University Press (New York, 1998).

Solt F. Leo : *Saints in arms: Puritanism and Democracy in Cromwell's Army* (Stanford University Press, 1979).

Skinner, Quentin : *Liberty before Liberalism*, Cambridge University Press (UK, 1998).

Smith, H. F. Russell : *Harrington and his Oceana: A Study of a 17th century Utopia and its Influence in America* (Cambridge University Press, 1914).

Stuart Sim and Walker David : *The Discourse of Sovereignty, Hobbes to Fielding: The State of Nature and the Nature of State*, Ashgate (USA, 2003), σσ. 27-35.

Tawney, R. H. : *Harrington's Interpretation of his Age*, British Academy (London, 1941).

_____ : *The Agrarian Problem in the 16th Century*, Longmans, Green and Co (London, 1912).

Whelan, *Hume and Machiavelli: Political Realist and Liberal Thought*, Lexington books (USA, 2004).

Wootton David, *Republicanism, Liberty, and Commercial Society, 1649-1776* (Stanford University Press, 1994).

Zuckert, P. Michael : *Natural Rights and the New Republicanism*, Princeton University Press (United Kindom, 1994).

Ελληνική

Weber, Max : *Η Προτεσταντική ηθική και το πνεύμα του καπιταλισμού*, μετάφραση Μ.Γ. Κυπραίου, επιμέλεια Β. Φίλια, Gutenberg (Αθήνα, 1984).

Durand, Yves - Bérenger Jean: *Γενική Ιστορία της Ευρώπης*, Τόμος Γ' (1300-1660) και Τόμος Δ' (1660-1789), μετάφραση Α. Τριανταφύλλου, εκδόσεις Παπαζήση (Αθήνα, 1980).

Λούθηρος : *Οι Μεγάλοι Αμφισβητίες, «Περί της ελευθερίας του Χριστιανού»*, μετάφραση Άρης Δικταίος, επιμέλεια Luciano, di Pietro (Αθήνα, 1971).

Μακφέρσον, Κ. Μπ. : *Ατομικισμός και Ιδιοκτησία: Η πολιτική θεωρία του πρώιμου φιλελευθερισμού από τον Hobbes ως τον Locke*, μετάφραση Ελένη Κασίμη, εκδόσεις Γνώση (Αθήνα, 1966).

Μπερνέρι, Μαρία-Λουίζα: *Περιήγηση στην Ουτοπία*, μετάφραση Βασίλης Τομανάς, εκδόσεις Νησίδες, (Αθήνα, 1999).

Νούτσος, Παναγιώτης: *Niccolo Machiavelli: Πολιτικός σχεδιασμός και φιλοσοφία της ιστορίας*, εκδόσεις Ζαχαρόπουλου (Αθήνα, 1983).

_____ : Η ιδέα του παρελθόντος και του μέλλοντος στους ουτοπιστές της Αναγέννησης: Th. Morus, T. Campanella, Fr. Bacon (διδασκατορική διατριβή), Ιωάννινα, 1977.

Σαβοναρόλα: Οι Μεγάλοι Αμφισβητίες, «Ιταλικά Κηρύγματα προς τους Φλωρεντίνους», μετάφραση Φοίβος Ευαγγελάτος, επιμέλεια Maria, Luiza, Rizzati (Αθήνα, 1971).

Scott, Meikle : Η οικονομική σκέψη του Αριστοτέλη, μετάφραση Άκης Γαβριηλίδης, Ελληνικά Γράμματα (Αθήνα, 2000).

Γ. ΑΡΘΡΑ

Armitage, David: "The Cromwellian Protectorate and the Languages of Empire", *The Historical Journal*, Vol. 35, No. 3 (Sep., 1992), σσ. 531-555.

Cotton, James: "James Harrington as Aristotelian", *Political Theory*, Vol. 7, No. 3 (Aug., 1979), σσ. 371-389.

_____: "James Harrington and Thomas Hobbes", *Journal of the History of Ideas*, Vol. 42, No. 3 (Jul. - Sep., 1981), σσ. 407-421.

Cromartie, Alan: "Harringtonian Virtue: Harrington, Machiavelli, and the Method of the Moment", *The Historical Journal*, Vol. 41, No. 4 (Dec., 1998), σσ. 987-1009.

Davis, J. C. : "Pocock's Harrington: Grace, Nature and Art in the Classical Republicanism of James Harrington", *The Historical Journal*, Vol. 24, No. 3 (Sep., 1981), σσ. 683-697.

Gross, Charles: "The Early History of the Ballot in England", *The American Historical Review*, Vol. 3, No. 3 (Apr., 1898), σσ. 456-463.

Hirst, Derek: "The English Republic and the Meaning of Britain", *The Journal of Modern History*, Vol. 66, No. 3 (Sep., 1994), σσ. 451-486.

Macpherson, C. B: "Harrington's Opportunity State", *Past and Present*, No. 17 (Apr., 1960), σσ. 45-70.

New John F. H.: "Harrington, a Realist?", *Past and Present*, No. 24 (Apr., 1963), σσ. 75-81.

Pincus, Steve: "Neither Machiavellian Moment nor Possessive Individualism: Commercial Society and the Defenders of the English Commonwealth", *The American Historical Review*, Vol. 103, No. 3 (Jun., 1998), σσ. 705-736.

Pocock, J. G. A. : "Machiavelli, Harrington and English Political Ideologies in the Eighteenth Century", *The William and Mary Quarterly, Third Series*, Vol. 22, No. 4 (Oct., 1965), σσ. 549-583.

Sharp, Andrew: "The Manuscript Versions of Harrington's *Oceana*", *The Historical Journal*, Vol. 16, No. 2 (Jun., 1973), σσ. 227-239.

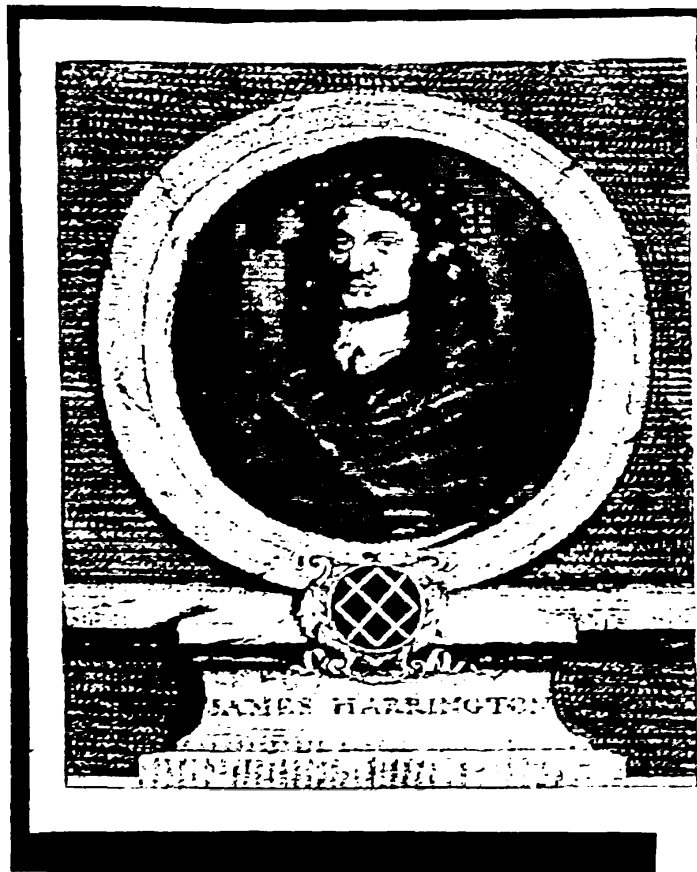
Shklar, N. "Judith: "Ideology Hunting: The Case of James Harrington", *The American Political Science Review*, Vol. 53, No. 3 (Sep., 1959), σσ. 662-692.

Underdown, David: "The Harringtonian Moment", *The Journal of British Studies*, Vol. 18, No. 2 (Spring, 1979), σσ. 171-179.

Πορτρέτο του Τζέιμς Χάρινγκτον, ελαιογραφία, 1635

THE
Common-Wealth
OF
OCEANA.

*Tantalus a labrū ficiens, fugientia captat
Flumina : quid rides? mactato nomine, de te
Fabula narratur. — Hor.*

LONDON,

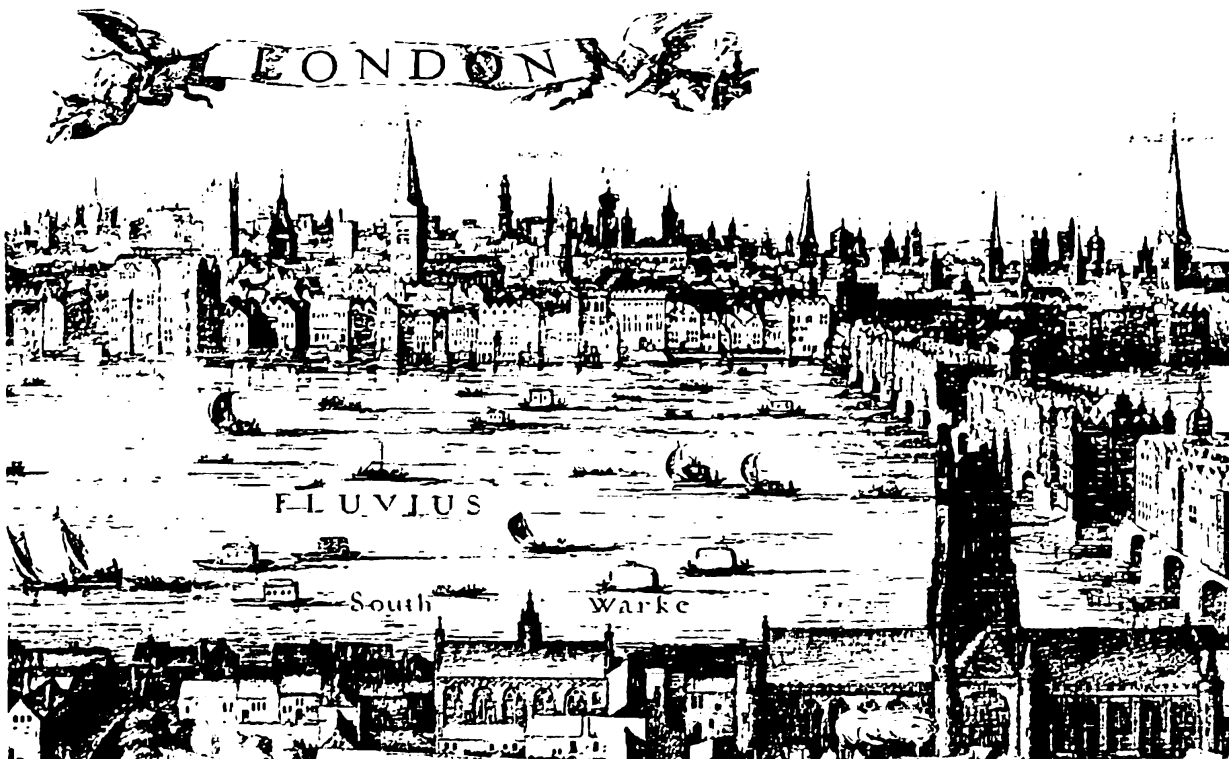
Printed by J. Streater, for Lichfield Chapp-
man, and are to be sold at his Shop at
the Crown in Popes-Head-Alley,
1656.

Το εξώφυλλο της πρώτης έκδοσης της Κοινοπολιτείας της Ωκεάνιας (Λονδίνο, 1656). Κάτω από τον τίτλο, ο Χάρινγκτον αναγγέλλει ως βασικό θέμα του έργου του την αποφυγή του πάθους της απληστίας, παραθέτοντας συμβολικά ένα απόσπασμα από το παίρημα του Οράτιου οι Σάτιρες, που

Η Νομική Σχολή (Middle Temple) του Λονδίνου, που σπούδασε ανεπιτυχώς ο Τζέιμς Χάρινγκτον στα νεανικά του χρόνια, Thomas Shepherd, 1830.

Ευλογραφία της εποχής. Αποψη του Λονδίνου στα μέσα του 17^{ου} αιώνα. Ανοικοδομημένο στα τέλη του 9^{ου} αιώνα, πάνω στα ερείπια του Ρωμαϊκού Londinium, το Λονδίνο αριθμούσε, ήδη, περίπου 75 χιλιάδες κατοίκους μόνο στο Σίτυ και σχεδόν 500 χιλιάδες σ' ολόκληρο το πολεοδομικό συγκρότημα.

Αλληγορία, παράσταση της κυβέρνησης του Κρόμγουελ,
Φωτογραφικό Αρχείο Mondadori . Κάπως έτσι πρέπει να φανταζόταν ο
Χάρινγκτον τον μεγάλο νομοθέτη της Ωκεάνας. Ο Κρόμγουελ όμως
τελικά δεν υλοποίησε το όραμα του.

«Το βασιλικό άγγιγμα της επούλωσης». Απεικονίζεται ο βασιλιά
Κάρολος ο Β΄ της Αγγλίας να χρησιμοποιεί τη μέθοδο του «Θείο
αγγίματος» (laying on of hands) με τις ευλογίες της επίσημης εκκλησίας.
Ο Χάρινγκτον θεωρούσε τον κλήρο εκείνη την εποχή ως το κατεξοχή
παράδειγμα της πολιτικής διαφθοράς και ως τον πιο στενό σύνεταίρο το
στέμματος και της αριστοκρατίας.

THE
OCEANA
AND
OTHER WORKS
OF
James Harrington Esq;

Collected, Methodiz'd, and Revised,

1700

An Exact Account of his LIFE

PREPARED

By **JOHN TOLAND**

To which is added

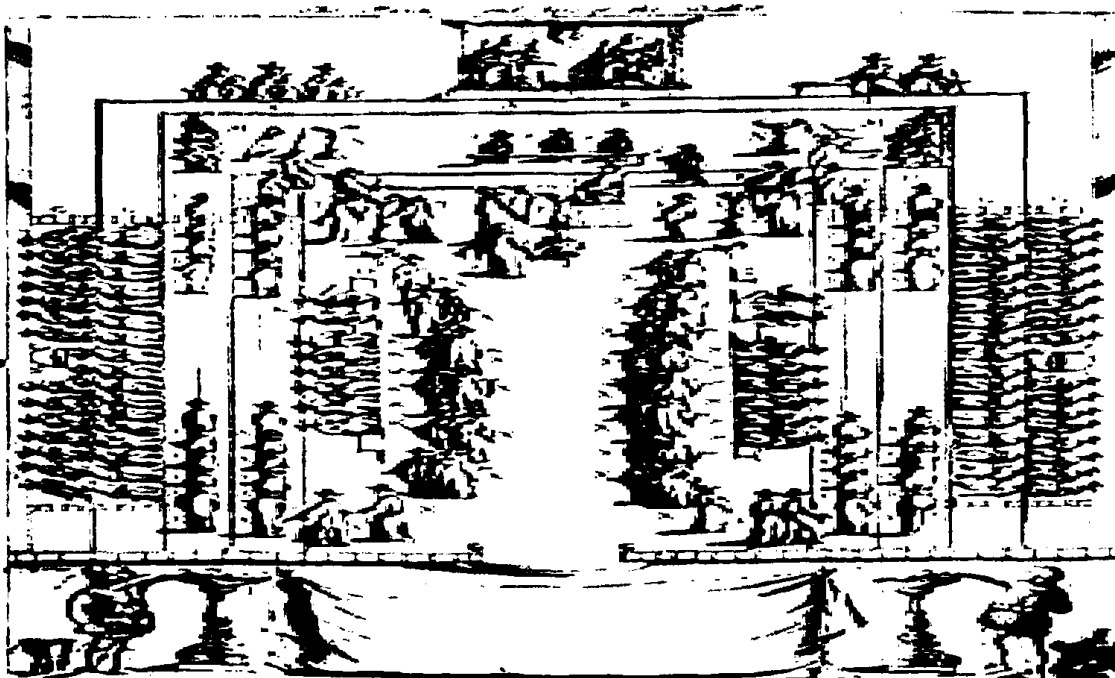
An APPENDIX, containing all the Political
Tracts writ by the Author,

Original in Mr. Toland's Edition.

Printed by J. Sturges, at the Sign of the Sun in St. Dunstons Church in the Strand, London.

Printed by J. Sturges, at the Sign of the Sun in St. Dunstons Church in the Strand, London.

Το εξώφυλλο της πρώτης έκδοσης του Τζων Τόλαντ, Η Ωκεάνα και τα υπόλοιπα έργα του Τζέιμς Χάρινγκτον (1700)

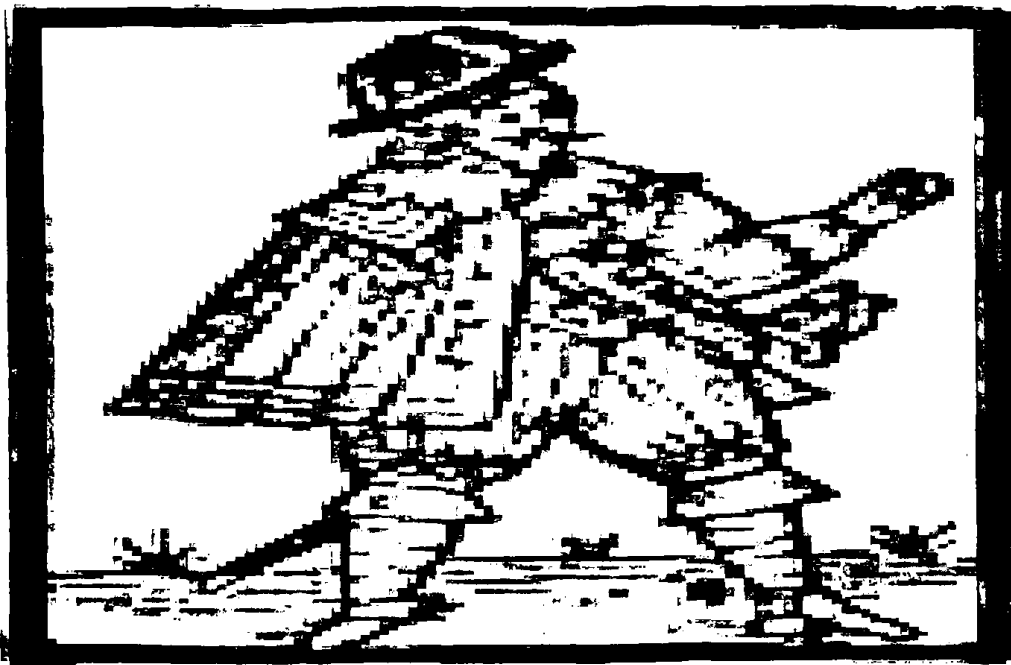
«Ο τρόπος και η χρήση του μυστικού συστήματος ψηφοφορίας», ανωνύμου.

Άγγλος στρατιώτης του πεζικού μαθαίνει τη χρήση του μουσκέτου (musket).

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ.

Άγγλος πολίτης του 17^{ου} αιώνα. Σημαντική λεπτομέρεια στη φωτογραφία το ξίφος που φέρει στη ζώνη του. Σύμβολο ανεξαρτησίας και δύναμης. Για τον Χάρινγκτον άλλωστε, η ελεύθερη κατοχή γης προκαλεί την ελευθερία των όπλων και συνεπώς την ανεξαρτησία της προσωπικότητας, τη ελεύθερη πολιτική δράση και αρετής.

«England is not a free people, till the poor that have no land, have a free allowance to dig and labour the commons...»
Gerard Winstanley, 1649

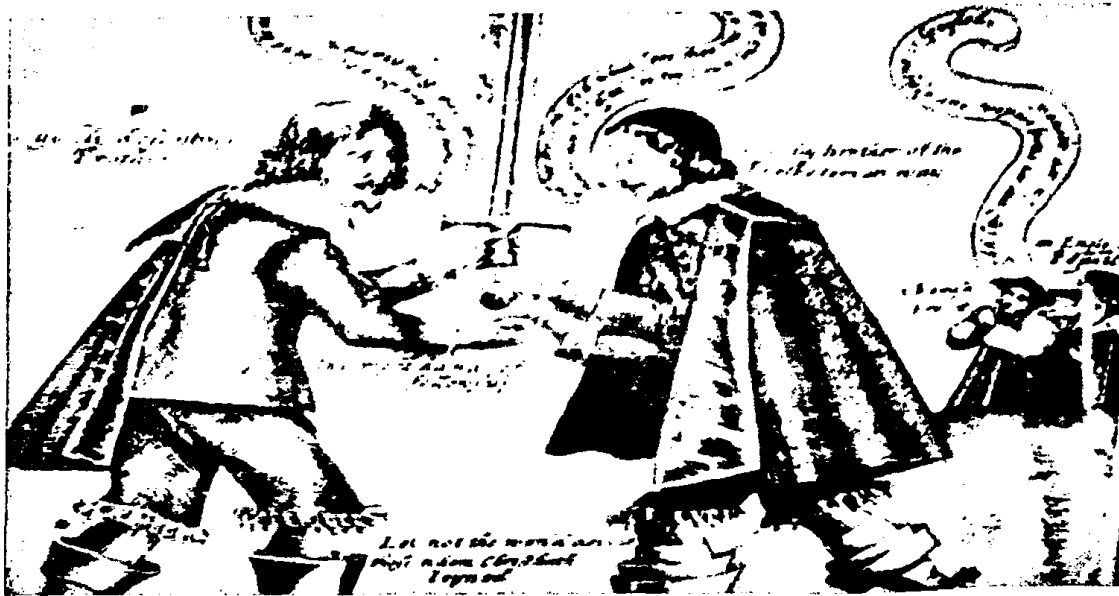

«Ο λαός της Αγγλίας δεν θα είναι ποτέ ελεύθερος, μέχρι ο φτωχός που δεν έχει γη, ν' αποκτήσει την ελεύθερη άδεια να σκάβει και να εκμεταλλεύεται τη γη που ανήκει σ' όλους», Τζέραρντ Γουίνστανλεϋ. Με τη λήξη του Εμφυλίου Πολέμου, ο ηγέτης του κινήματος των Σκαφτιάδων θέτει το αγροτικό πρόβλημα στο επίκεντρο της πολιτικής σκηνής, ζητώντας την αναδιανομή του πλούτου και την πλήρη αλλαγή της δομής της αγγλικής κοινωνίας. Ο Χάρινγκτον, αν και απορρίπτει αυτό το μοντέλο του «ιδιότυπου κομμουνισμού», προσπάθησε να συνδυάσει την ισχυρή χώρα με τον σεβασμό των πολιτικών δικαιωμάτων και να μοιράσει την εξουσία ανάμεσα στο κράτος και το λαό.

Χαρακτηριστική αφίσα της εποχής του Αγγλικού Εμφυλίου Πολέμου. Σημαντική λεπτομέρεια της φωτογραφίας η κόμη των δύο σκύλων. Ο «βασιλικός» (cavalier) με το μακρύ μαλλί και ο «κοινοβουλευτικός» (Roundhead) με το κοντό μαλλί, σήμα κατατεθέν των Πουριτανών.

Σάτιρα της θρησκευτικής διαμάχης της εποχής. Στην παράσταση απεικονίζεται η συμφιλίωση δύο προτεσταντών κάτω από το εχθρικό βλέμμα δύο καθολικών. Για τον Χάρινγκτον, ο Καθολικισμός δεν είναι μόνο μια θρησκεία, αλλά μια πολιτική δύναμη, η οποία είχε καταντήσει το σύμβολο της διαφθοράς, χωρίς ταυτόχρονα να εξασφαλίζει την ελευθερία της συνείδησης των πολιτών. Fototeca Storica Nazionale.

THE *Works*
O C E A N A
 AND
O T H E R W O R K S
 O F
James Harrington Esq;

Collected, Methodiz'd, and Review'd,

WITH
 An Exact Account of his LIFE
 PREFIX'D.

By **JOHN TOLAND.**

To which is added,

An APPENDIX, containing all the Political
 Tracts wrote by this AUTHOR,
 Omitted in Mr. TOLAND'S Edition.

REPUBLICA est cum bene sit iure geritur, sine ab uno Rege, sine a paucis
 Ordinariis, sine ab antiquo Populo. Cuius vero iustus est Rex (quasi Tyrannicus vocat)
 sui iuribus Ordinarius (quodvis Factus est) sui iuribus Rex Populi (cui potest
 imperium nullum veretur, nisi ut iurium Tyrannicus appellat), non iam videtur sed consilio nulla
 Republica est, quousque non R. E. S. est I. D. P. U. E. I. cum Tyrannus cum Factus est, quousque
 nec ipse Populus iam Populus est si sit iustus, quoniam non est Multitudo iure ordinata et
 iustitiae communitatis societas.

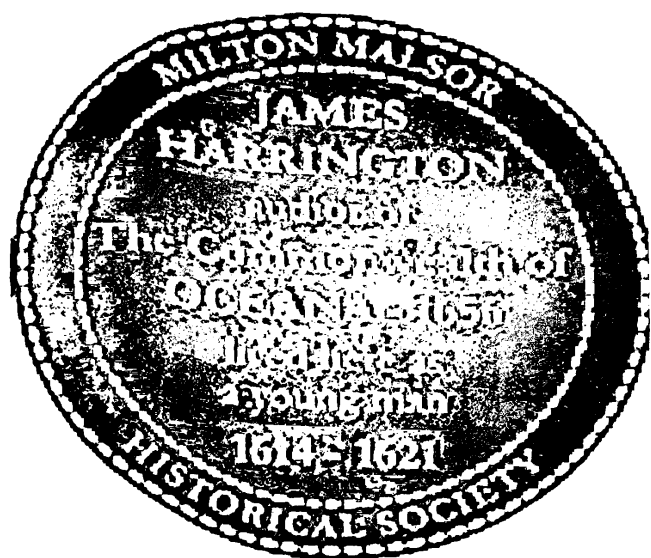
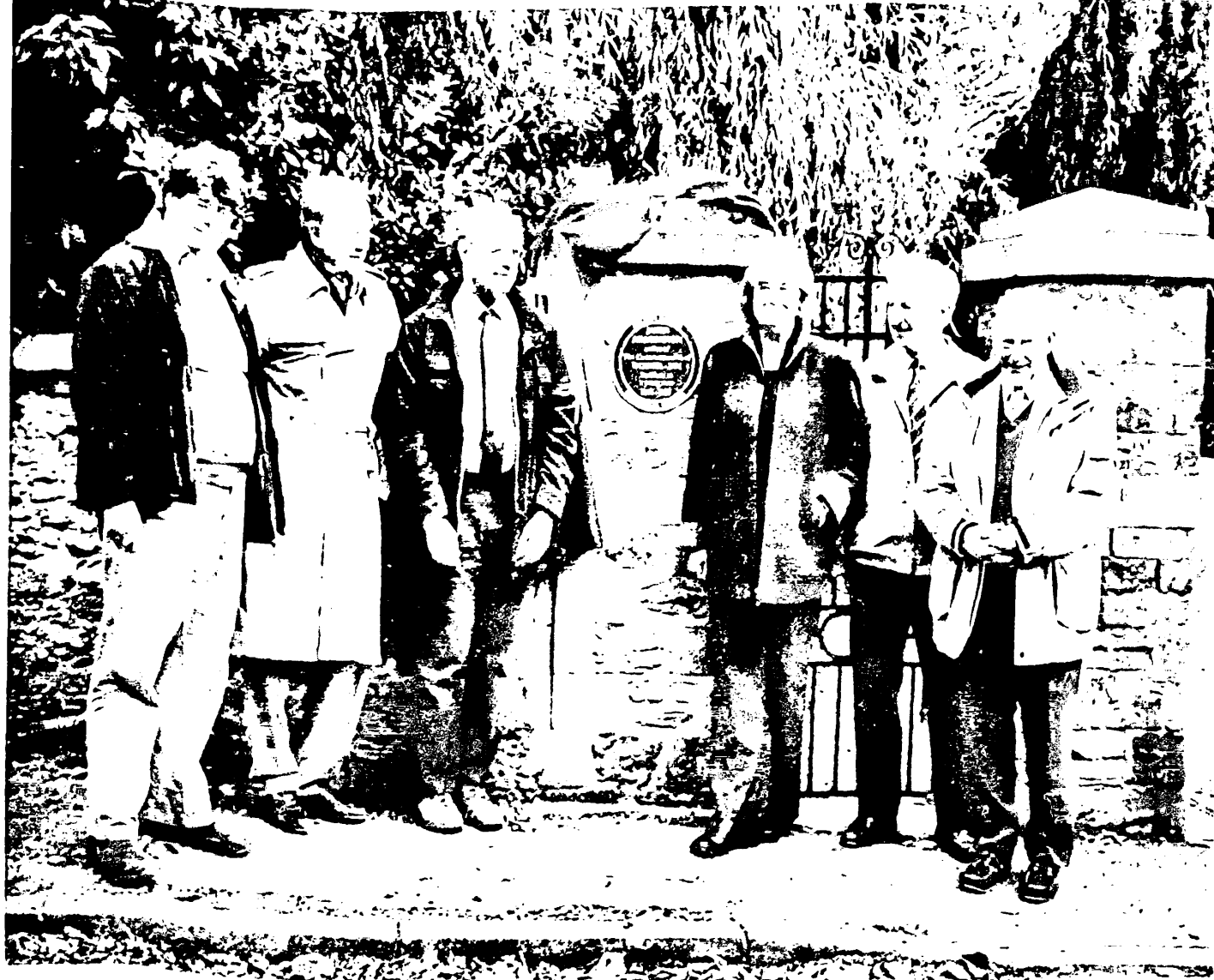
Fragmentum Ciceronis ex lib. 3. de Republica, apud Augustin.
 de Civ. Dei, l. 2. c. 21.

THE THIRD EDITION:
 With an ALPHABETICAL INDEX of the Principal Matters.

LONDON:
 Printed for A. MILLAR, opposite to Catherine-street, in the Strand.
 M. DCC. XLVII. 1747

Η τρίτη έκδοση του έργου του Τζων Τόλαντ, *Η Ωκεάνα και τα υπόλοιπα έργα του Τζέιμς Χάρινγκτον* (1747).

Στις 4 Οκτωβρίου του 2008 η ιστορική κοινότητα του Αγγλικού χωριού Milton Malsor φιλοξένησε μια συνάντηση στην αίθουσα συνεδριάσεων της περιοχής, στην οποία ο καθηγητής David Norbrook από το Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης μίλησε για τη ζωή και το έργο του Τζέιμς Χάρινγκτον. Μετά το πέρας της ομιλίας, ο κ. Norbrook μαζί με μέλη της κοινότητας, έκαναν τα αποκαλυπτήρια μιας μνημειακής πλάκας στην έπαυλη (Manor House) που έζησε ο Χάρινγκτον τα νεανικά του χρόνια.

James Harrington: *The Commonwealth of Oceana*

SUMMARY

The aim of this essay is to distinguish and further present and analyse the main political and philosophical perception, James Harrington stood for, one of the main personalities of classic republicans and early humanists of the 17th century Great Britain. As far as the social-political "appraisal" of his philosophical theory, the English thinker despite not being the first one to occupy with the English policy itself, he was yet the first one to construe the English Civil War as a revolutionary process while at the same time he managed to launch an exemplary restatement of the English policy and social history from an ancient Greek, new-Roman and Machiavellian perspective.

After Charles I execution (1649), the whole country entered an exceptionally disorder period, but promising whatsoever, due to some new circumstances created upon the predominance of the given democratic and parliamentary forces. In such an intensively political framework, Harrington decides to bring into light his own political and philosophical viewpoints in his topnotch piece of work *The Commonwealth of Oceana* (1656) which indicates a new culture in the modern European political speech. *Oceana* also consecrates a "brand-new" way of writing throughout English history while simultaneously an innovation having to do with the historical evolution. This ideal community which he dreams of, is in reality a constitution of England. Harrington thoroughly examines the actual causes which led the institution of monarchy in collapse and later on suggests the direct substitution with a democratic regime combining the powerful state with human political rights to be in the front line.

In fact, the *Commonwealth of Oceana* is actually a "civil history of sword and freedom" rather than a history of property relationships *per se*. Harrington's thought is made up and developed in an era, when the power is transmitted from the feudal lord to the freeholders. His basic concern is, therefore, to clarify ultimately how feudal England was transformed into a Commonwealth for freeholders, where men were able to "bear arms" and land, both symbols of independence and political rights. Irreversible subsequent of such event is individual, as a human being, to be in possession of self-rule as the prerequisite of political virtue.

The English thinker envisages a Commonwealth enacted on an Agrarian Law of equal chance basis, "where the Senate debates and proposes, people resolves and magistrate executes by an equal Rotation through the suffrage of the People given by the Ballot". Such a well-structured system could be invulnerable to cases of internal decomposition, which corrupts the social

balance and tranquillity, mainly owing to the non-existence of immoderate force, gathered in an "elite's hands". Adding to this, all the constitutional and necessary prerequisites are met in the name of the country's governing.

Nevertheless, Harrington was perhaps one of the most realistic student of the transitional period from feudalism to capitalism and from the absolute monarchy to constitutional monarchy in Great Britain. Last but not least, it can be implied he was the pioneer English thinker to in-depth understand and push forward in a systematic way the urgent need to connect the post-feudalism property with the ancient and humanitarian models and aspirations. He himself was entirely based on a Machiavellian attestation upon the ancient prudence, and on the other hand, he didn't hesitate not at one single moment to unveil the corruption of clergy, despite reaching conflicts to the religious status quo of that era. As a deeply humanist advocated and unrivalled democrat, he strived – with the *Commonwealth of Oceana* (as well as with his many other works) – for manifesting his desires and anxieties upon the foundation of a powerful and proud British Commonwealth with his society focal point: values such as justice, political rights, people's prosperity and religious freedom. All the above mentioned values would be protected by the public army of freeholders. This body was supposed to develop – at the fullest – deep in their soul – the deepest faith feeling, companionship and yet the ethical duty towards their country.

However, Harrington was far from relieved to see his vision come true, while worse than that, his ideas had been combated through his life. His very first principle on the participation of each civilian not only in the decision-making procedure, but also in the selection for representatives (in the state religious and military office actually "offended" that era's status quo interests. Drawing a parallel, he vacillated the keystone of the English society. Hardly ever had English people realized Harrington's true potential, as a result the whole community remained truly immature to accept the radical ideas Harrington firmly stood for. In retrospect, Harrington's beliefs would find their proper vindication, being emerged in the revolutionary English colonies constitution in the Atlantic coast of the American Continent.

